

PERSPECTIVE POLITICE

revistă de științe politice

volumul 1 / numărul 3

Centrul Român pentru Educație și Dezvoltare Durabilă

Mobilizarea etnică și instituționalizarea etnicității în context post-comunist

Drd. Gabriel DRAGOMIR

Studiul de față urmărește conturarea unui cadru conceptual pentru studiul rolului organizațiilor etnice în mobilizarea etnică și procesele de politici etnice, fiind orientat către studiul organizațiilor etnice române din Europa Centrală și de Est. Deși după 1989 în majoritatea statelor central și est-europene, devine posibilă și reală acțiunea politică etnică, organizațiile politice române nu au reușit să determine un grad de mobilizare politică etnică suficientă pentru a asigura o reprezentare politică stabilă și puternică a grupului. În încercarea de a identifica strategii de cercetare care să analizeze politic etnia română, propunem un cadru de analiză fundamentat pe perspective teoretice din sociologie, antropologie și științe politice.

În primii ani după 1989, în aproape toate statele foste comuniste est-europene sunt înființate organizații politice române (excepție făcând Bulgaria, unde constituția împiedică fondarea partidelor etnice). Lipsite de experiență politică anterioară, organizațiile etnice române întâmpină mari dificultăți: facționalizare, conflicte între organizații privind legitimitatea reprezentării politice sau conflicte între grupuri de influență (Barany 1994). Deși ca număr, românii ar putea reprezenta cea mai puternică minoritate din România, la nivel politic organizațiile etnice nu au reușit să obțină sprijin electoral semnificativ.

În România, foarte numeroasele partide etnice române din anii '90 (printre acestea se numără Uniunea Democrată a Romilor, Federația Etnică a Romilor, Partida Romilor, Uniunea Romilor etc. și

la care se adaugă 100 de organizații non-guvernamentale) sunt concentrate în jurul unor lideri carismatici locali, care încearcă să se legitimeze la nivelul întregului grup etnic și, în același timp, fac eforturi susținute de a menține controlul exclusiv asupra organizației și de a elimina din competiția politică organizațiile similare (vezi Bugajski, 1995).

În articolul de față, înțelegem prin politici etnice negocierile cererilor formulate de către actorii etnici și soluțiile propuse de către stat, fie ca răspunsuri directe adresate acestor cereri sau ca părți ale unor politici stabilite. (Bousetta, 2000). Politicile etnice sunt rezultanta interacțiunii între actorii etnici (organizații etnice) și actorii instituționali.

O organizație etnică reprezintă structura de interacțiune instituționalizată între membrii unui grup etnic sau ai unei comunități etnice și constituie un indicator al identității de grup. Berger și Luckmann (1999) arată că prin participarea la activități organizaționale care răspund nevoilor instrumentale și emoționale ale membrilor grupului, sunt consolidate identitatea și solidaritatea de grup. Construcția organizațiilor etnice este posibilă în prezența unor scopuri colective ale grupului etnic. Între organizația etnică și identitatea și solidaritatea grupului etnic există astfel o relație de interdependență, care justifică un rol esențial al analizei organizațiilor etnice în cadrul studiului grupurilor etnice.

În timp ce organizațiile etnice sunt promotori și susținători activi ai identității de grup, ele sunt

simultan rezultate ale acesteia, consecințe ale mobilizării etnice. Pentru ca o activitate a unui grup etnic să fie instituționalizată în cadrul unei organizații formale, ea trebuie să răspundă unor nevoi centrale ale grupului. Aceste nevoi, instrumentate în obiective, trebuie să fie persistente (pentru ca o organizație să fie formată, și nu un grup de acțiune ad-hoc și temporar) și să fie relevante pentru o rețea socială care poate evolua către o organizație formală. În acest context, organizațiile etnice sunt cadrul de afirmare al intereselor colective și identității de grup.

Cadrul teoretic pe care îl vom contura constituie sinteza a trei direcții teoretice: teorii ale identității etnice, teorii ale mobilizării etnice și analiza instituțională.

1. ABORDĂRI ALE IDENTITĂȚII ETNICE

Primordialismul afirmă caracterul aprioric al identității de grup și postulează existența în orice societate a unor atașamente primordiale și iraționale bazate pe consanguinitate, rasă, religie, regiune etc. Statele moderne sunt constituite pe baza etnicității definite în mod primordialist. Etnicitatea este înrădăcinată în experiența istorică a indivizilor, este „dată”.

Sociobiologia duce această perspectivă la extrem și atribuie un caracter biologic etnicității.

Abordările primordialiste consideră că legăturile etnice sunt „naturale”, fixate de experiențele primare ale indivizilor în cadrul familial sau în cadrul altor grupuri primare. Clifford Geertz (1963) structurează abordarea primordialistă în jurul a trei principii:

- identitățile primordiale sunt naturale, date.
- identitățile primordiale sunt inefabile, nu pot fi explicate sau analizate prin referință la interacțiunea socială, dar sunt coercitive.
- sfera de cuprindere a identităților primordiale se limitează în esență la sentimente.

Principala critică adusă primordialismului, formulată de Geertz, pornind de la cele trei calități principale ale teoriei (apriorismul, inefabilitatea și afectivitatea), constă în incapacitatea aplicării acestei poziții în cadrul analizei sociologice. Mai mult, primordialismul este incapabil să explice originea, schimbarea și disoluția grupurilor etnice,

precum și procesele de imixtiune între grupuri etnice (prin exogamie, de exemplu).

Sociobiologia abordează comunitățile umane prin intermediul a trei mecanisme: selecția pe criterii de rudenie, reciprocitatea și coerciția, fără a încerca însă o definire a etnicității exclusiv în acești termeni. Selecția pe criterii de rudenie (nepotismul) reprezintă una dintre strategiile prin care indivizii maximizează succesul reproductiv în mod direct sau indirect. Etnicitatea este construită prin extensia selecției pe bază de rudenie astfel încât un număr mare de indivizi se definesc ca grup utilizând criterii de rudenie reale sau fictive. Reciprocitatea se referă la cooperare mutuală avantajoasă în direcția succesului reproductiv. Cooperarea angrenează indivizi înrudiți, dar poate fi extinsă în afara acestui grup. Coerciția se referă la inegalitatea de putere în interiorul unui grup etnic sau între grupuri etnice.

Pierre van den Berghe (Jenkins, 2000) definește etnicitatea în cadrul teoretic al sociobiologiei,

argumentând în favoarea unei socialități umane bazate pe mecanisme de filiație biologică, acestea manifestându-se prin comportamente nepotiste. Probabilitatea apariției unui conflict sau a lipsei de cooperare între indivizi poate fi estimată în funcție de gradul de înrudire al acestora. În absența legăturilor de rudenie, consideră van den Berghe, cooperarea este posibilă atunci când aceasta este profitabilă pentru ambele părți. Coerciția necesită utilizarea forței, în mod direct sau potențial, și este comună tuturor societăților, dar escaladează o dată cu apariția statului.

Anthony D. Smith (Smith, 1995) distinge două niveluri ale identității: identitatea individuală și identitatea colectivă. Identitatea unui grup se compune prin participarea membrilor individuali, dar identitatea colectivă nu poate fi redusă la suma indivizilor care împărtășesc aceleași trăsături individuale. În acest context, nu pot fi prezise, de exemplu, acțiunile și dispozițiile probabile ale membrilor individuali ai unei colectivități pornind de la o definire a colectivității, ci doar contextul acțional și constrângerile la care aceștia sunt supuși.

Fiecare individ acționează sub diferite identități, care devin active în funcție de context. În funcție de scopurile și situațiile care apar, devine relevantă una dintre identitățile pe care individul

le posedă. Dintre tipurile de identități multiple, identitățile culturale colective exercită o putere specială (Smith, 1995: 131). Exemple de asemenea identități culturale colective sunt castele, comunitățile etnice și religioase și națiunile. De asemenea, situate la un nivel microsociale, clasele și grupurile regionale reprezintă constructe identitare cu dimensiuni culturale. Comunitățile cărora le corespund asemenea identități culturale colective se structurează pornind de la "elemente culturale de bază", definite de A.D. Smith drept "simboluri, valori, amintiri, mituri, tradiții și care încorporează anumite dimensiuni culturale permanente ale comunităților culturale".

Dintre aceste elemente culturale de bază, Smith le enumeră pe cele mai importante:

1. conștiința stabilității și "înfrățirii" a grupului cultural particular;
2. conștiința diferenței, a trăsăturilor distinctive ale grupului cultural respectiv;
3. conștiința continuității între generații prin amintiri, mituri și tradiții;
4. conștiința destinului comun, a speranțelor și aspirațiilor împărtășite ale comunității culturale respective.

Pentru orice comunitate culturală, tradițiile sunt esențiale pentru conștiința stabilității și a statorniciei, care reprezintă coordonate ale construcției identitare în interiorul grupului, dar în același timp construcția identitară are loc prin raportare, prin afirmarea diferenței, afirmă Smith. Diferența este domeniul simbolurilor specifice, cum sunt steagul sau stema, costumele, bucătăria specifică, obiecte sacre, care exprimă conștiința diferenței și a trăsăturilor distinctive ale comunității culturale.

Identitatea etnică se construiește la două niveluri interdependente: intern, unde identitatea socială este produsă de similaritate, prin raportare la semenii, și, la nivel extern, prin afirmarea diferenței, raportarea la out-group.

În *Introducerea* volumului *Ethnic Groups and Boundaries* (1969), Barth pornește de la caracterul aprioric atribuit persistenței diferențelor între grupuri etnice, faptul că în literatura antropologică nu au fost studiate mecanismele menținerii specificității. În concepția sa, grupurile nu sunt "date", inflexibile, ele sunt produse prin interacțiune socială. Fredrik Barth propune o abordare a definirii etnicului care să ia în calcul interacțiunile dintre grupuri diferite. Un grup etnic ia ființă prin

instaurarea unor frontiere etnice care sunt menținute. Chiar dacă aceste frontiere există, ele sunt permeabile, dar în același timp "ele se păstrează, în pofida trecerii oamenilor prin ele" (Barth, 1969: 9).

Barth consideră ca unitatea culturală a unui grup etnic, căreia i se atribuie un rol esențial în definirea unei etnii în cadrul concepției clasice despre etnicitate, este "mai degrabă o implicație sau un rezultat decât o caracteristică primară și definitorie a organizării unui grup etnic" (Barth, 1969: 11). Un grup etnic se organizează prin diferențiere, definindu-și frontierele, sub forma sistemelor de valori și practicilor simbolice de acceptare socială și de identificare personală. Frontierele vor fi menținute prin continua codificare a diferențelor culturale față de grupurile învecinate. În același timp, frontierele între grupurile etnice sunt maleabile și permeabile. Față de abordarea clasică a etnicității, teoria lui Barth leagă apartenența etnică de ritualuri de acceptare socială și de indentificarea subiectivă ca apartenență, și nu de criterii ireversibile impuse prin filiație. Interesul său este pentru "procesele sociale de excludere și incorporare, prin care categorii sociale separate se mențin, în pofida participării și apartenenței schimbătoare a biografiilor individuale" (Barth, 1969: 10).

Barth propune un model pentru identitatea etnică pornind de la identități etnice ca atribute populare, produse de participanții la diverse situații sociale, care au rolul de a structura interacțiunea. Modelul identității etnice este procesual, accentul cade pe procesele care definesc grupurile astfel încât, pentru Barth, analiza construcției identitare se focalizează asupra proceselor care mențin granițele și prin care se produce recrutarea într-un grup. În acest context, similitudinea culturală în cadrul unui grup este rezultatul proceselor de menținere a frontierelor și mai puțin caracteristica definitorie a grupului. Granițele înseamnă interacțiunea cu alții pe baza unor norme general recunoscute. Identitatea etnică se definește astfel prin contribuția și conlucrarea internului și externului.

Richard Jenkins observă caracterul problematic al metaforei graniței propusă de Barth, remarcând faptul că termenul de graniță "poate fi cu ușurință rectificat", fiind neclar unde se află această graniță a unei identități. Metafora lui Barth se referă de

fapt la procese de graniță și mai puțin la granița propriu-zisă, defintă prin asocierea identitate-producție culturală, de exemplu.

În lucrări ulterioare, Barth și-a dezvoltat cadrul teoretic, introducând noțiuni precum "universul de discurs" (Jenkins, 2000: 129): "Oamenii participă la mai multe universuri de discurs, mai mult sau mai puțin discrepante; ei construiesc diferite lumi parțiale și simultane în care trăiesc; construirea culturală de către ei a realității nu apare dintr-o singură sursă și nu constă într-o singură bucată" (Barth, *The analysis of culture in complex societies*, 1989 – citat în Jenkins, 2000: 129).

Într-o societate complexă – Barth studiasse pluralismul cultural în Sohar –, indivizii trăiesc înconjurați de o multitudine de grupuri între care se stabilesc contacte și relații (uneori ierarhice diferite). Universurile de discurs identificate de Barth în Sohar sunt etnicitatea (arabă, balucă, persană etc.), religia (mahomedană sunnită, mahomedană șiiită, hindusă), istoria/descendența (10% din populație era formată din descendenți stigmatizați ai unor foști sclavi), ocupația și clasa, așezarea și modul de viață (orașeni și beduini proaspăt veniți), genul.

Barth expune "un model al dialecticii colective a identificării" (Jenkins, 2000: 137), care rezultă dintr-un context interacțional. Diferența este procesul care catalizează o identitate socială, similaritatea este însă condiția necesară a existenței identității. Barth nu a acordat o atenție specială similarității. A fi membru al unui grup înseamnă a împărtăși un criteriu comun, care să permită categorizarea ca apartenență la grupului sau al unei comunități.

O teoretizare a identității colective este formulată de Anthony Cohen în cadrul modelului "construcției simbolice" a identității comunitare. Cohen își propune să înțeleagă mecanismul conștientizării apartenenței la o localitate și la grupul celor din jur. Apartenența comunitară este rezultatul construcției simbolice a unei matrice care descrie similaritatea membrilor pe care îi descrie și la care oricine poate recurge pentru a-și defini apartenența. Similaritatea apartenenței culturale este "imaginată" (Jenkins, 2000: 139).

Asemenea lui Barth, Cohen utilizează noțiunea de "graniță", pentru a concepe comunitatea ca rezultatul jocului între similaritate și diferență, între "noi" și "ei". Calitatea de a fi apartenențiu nu este definită la graniță: "Oamenii devin

conștienți de cultura lor când stau la granițele ei". Între interior și exterior există o relație conflictuală, datorată unei anxietăți a diferenței, în sensul că înțelegerea diferenței exteriorului determină sentimentul amenințării interiorului. Construcția simbolică a comunității rezidă tocmai în această înțelegere a exteriorului și a interiorului: "Cultura – comunitatea așa cum este percepută de membrii săi – nu constă dintr-o structură socială, sau din «rezultatele» comportamentului social. Mai degrabă ea provine din «gândirea» despre acestea. Tocmai în acest sens putem vorbi despre comunitate ca fiind un construct simbolic, nu structural" (Cohen, A. *The Symbolic Construction of Community*, citat în Jenkins, 2000: 140).

Direct legate de abordările constructiviste ale etnicității, conceptualizările etnicității din perspectiva teoriei alegerii rationale insistă asupra caracterului situational al acesteia – etnicitatea poate fi relevantă într-o situație și inutilă în alt context. În altă formulare, indivizii aleg și afișează o identitate etnică în funcție de avantajele ei. Etnicitatea este similară clasei sau statusului social și nu este un fenomen social distinct. Aceasta poate fi analizată în termeni de raționalitate și acțiune individuală: actorii utilizează atribute culturale și fizice pentru a marca frontiere și a defini grupuri, iar scopul lor principal este de a maximiza beneficiile individuale (Hechter 1995, Banton 1994).

Indivizii se află într-o permanentă competiție pentru resurse, avantaje de natură materială sau simbolică sau putere. Resursele mobilizate au o dimensiune fundamental culturală (Smith 1995): limbă, tradiții, cultură materială etc. Competiția este cu atât mai ușor de câștigat cu cât apartenența la grup garantează anumite avantaje strategice. Hechter (1995) argumentează că grupurile etnice, ca spații sociale ale acțiunii colective, controlează în mod eficient „free-rider”-ii prin controlul asupra apartenenței și restricționarea matricei de opțiuni identitare individuale, oferind în același timp beneficii individuale rezultate în urma apartenenței etnice.

Banton (1994) consideră că identitatea etnică este întotdeauna rezultatul unei alegeri raționale individuale, deci, în consecință, trebuie explicată la nivel micro. Nivelul macro, explicația procesuală a acțiunii grupurilor etnice sau naționale, așa

cum este formulată de A.D. Smith spre exemplu, argumentează Banton, conduce la formularea unor teorii fundamentate pe „colectivismul metodologic” și care sunt fundamentate pe surse istorice, punând accentul pe doctrine politice și mediul social. Principala critică adusă de Banton acestor abordări este de a neglija procesul de alegere la nivel individual între soluții de apartenență alternative: „It is a macro theory that does not explore its micro assumptions” (Banton 1994).

Analiza identității etnice și a etnicității ca acțiune colectivă este în ultimă instanță centrată pe costuri și beneficii. Acțiunea individuală este orientată fundamental către maximizarea avantajelor. Etnicitatea este astfel „a rational, calculated response to certain contingencies” (McKay 1982) și trebuie gândită ca acțiune colectivă de mobilizare pe criterii etnice în contextul competiției între diverse grupuri pentru resurse limitate.

2. MOBILIZAREA ETNICĂ

Mobilizarea politică este în general definită ca activitatea deliberată a unui grup de indivizi pentru realizarea unor obiective politice (Olzak, 1983). În cazul grupurilor etnice, aceste obiective pot fi: reducerea discriminării (de ordin politic, social, economic etc.), îmbunătățirea condițiilor colective de viață ale grupului, re poziționarea grupului în ierarhia socială. Orice acțiune de mobilizare politică necesită producerea și maximizarea resurselor politice care să optimizeze influența grupului (extinderea suportului politic la nivelul votanților sau al organizațiilor politice, coalitii, mișcări sociale).

Mobilizarea etnică este măsurabilă prin numărul organizațiilor etnice, apartenența activă la organizații etnice, prin evaluarea resurselor acumulate de acestea, numărul de programe dezvoltate, precum și numărul de proteste și manifestări publice organizate.

Mobilizarea etnică poate fi determinată de diverși factori, cum ar fi situații de deprivare relativă (culturală, economică, politică). Schimbările de regim politic care limitează sau extind posibilitățile de activism etnic sunt de asemenea catalizatori ai mobilizării etnice. Acestea sunt situațiile în care se pot impune rapid lideri charismatici, care pot acționa eficient utilizând circumstanțele date.

Poziția larg împărtășită în anii '70 în comunita-

tea academică anglo-saxonă prezicea scăderea treptată a importanței clivajelor etnice datorită proceselor de modernizare (Hechter, 1978). Teoria modernizării nu reușește însă să explice longevitatea și vitalitatea solidarității și conflictelor etnice în statele vest-europene (bascii în Spania, conflictul nord-irlandez, flamanzii în Belgia).

Hechter (1974) încearcă să explice continuitatea solidarității etnice în societățile moderne prin modelul etnicității reactive („reactive ethnicity”). Modelul pornește de la antagonismul între centru și periferiile distincte din punct de vedere cultural. Solidaritatea reactivă apare în condițiile existenței unei diviziuni culturale a muncii sau a impuneri unei discriminări structurale care asociază invariabil anumite tipuri de ocupații cu anumite trăsături culturale. Această situație determină suprapunerea frontierelor etnice cu frontierele de diferențiere structurală, ceea ce conduce la o creștere a gradului de solidaritate etnică. Ipoteza generală a lui

Hechter asociază pozitiv inegalitatea economică între grupurile etnice cu probabilitatea creșterii gradului de solidaritate etnică, practic cu probabilitatea declanșării unui conflict modelat de clivaje etnice.

Olzak (1983) prezintă patru categorii de teorii ale mobilizării: teorii ale dezvoltării statului-națiune, teorii ale colonialismului intern (modelele diviziunii culturale a muncii), modelele economice (piața segregată și piața divizată) și teorii ale competiției. Teoria competiției (competitive model) pornește de la ideea că grupurile etnice se află în competiție în cadrul diverselor piețe (economice, politice sau simbolice), ceea ce conduce la mobilizare etnică (Olzak, 1983). Miza principală a teoriilor bazate pe competiție este de a explica de ce mobilizarea grupurilor se produce în primul rând de-a lungul clivajelor etnice și nu al clivajelor de clasă, rudenie, ocupaționale etc. În contrast cu modelul etnicității reactive al lui Hechter (1974), teoria competiției leagă incidența conflictului și mobilizării etnice de dispariția diviziunii culturale a muncii, care permite grupurilor etnice să intre în competiție pentru aceleași resurse.

În cadrul teoriilor competiției, etnicitatea este definită situațional ca set de caracteristici comportamentale și fizice atribuite social (este construită prin interacțiune socială). Indivizii au parțial capacitatea de a-și alege etnicitatea (aceasta este o variabilă contingentă) pe baza calculului

avantajelor sau dezavantajelor atașate unui set particular de oportunități modelate de frontierele etnice (Barth, 1969).

Teoriile competiției leagă mobilizarea etnică de procesele de modernizare a unei societăți: urbanizare, industrializare, expansiunea politicului (incorporări instituționale ale statului), independența față de un regim colonial. Cu excepția ultimului proces, toate fațetele modernizării enumerate anterior pot fi regăsite în statele foste comuniste din Europa Centrală și de Est. Postcolonialismul poate fi echivalat perioadei postsocialiste: trecerea de la o economie planificată la economia de piață, descentralizarea, moderarea politicilor naționaliste sunt procese care pot descrie metaforic ca o perioadă „postcolonială” pentru grupurile minoritare est-europene.

3. PROCESE ETNICE, NEOINSTITUȚIONALISMUL REINTERPRETAT

Înainte de a discuta cadrul de analiză instituțională, vom prezenta succint o dezvoltare a teoriei construcționiste a etnicității dezvoltată de Fredrik Barth și care va fi fundamentul cadrului de analiză propus.

Fredrik Barth revine în 1994 asupra influenței sale teorii emise în 1969 în încercarea de a întregi constructul său teoretic prin integrarea unui actor pe care l-a ignorat inițial: statul. Barth (1994) argumentează că analiza etnicității trebuie condusă la trei niveluri: micro, median și macro, pentru a putea înțelege pe deplin procesele prin care etnicitatea este instituționalizată la nivel politic.

Identitățile se formează la nivelul micro. Acesta este orientat către indivizi, către interacțiunile acestora în diverse contexte cotidiene, către managementul sinelui, natura complexă a relațiilor interumane, strategiile identitare individuale (alegera și utilizarea simbolurilor). Procesele derulate la acest nivel sunt determinante pentru construcția conștiinței identitare a unui individ sau pentru declanșarea unei crize identitare.

Nivelul median descrie procesele care construiesc colectivitățile și mobilizează grupurile pentru diverse scopuri. Acesta este nivelul liderilor etnici, al grupurilor și organizațiilor etnice, al discursului și stereotipurilor. Procesele de la acest nivel limitează setul de expresii identitare pe care indivizii

le pot adopta și construiesc matrici identitare. Elitele au un rol esențial la acest nivel, ele sunt cele care orientează semnificațiile etnicității, cele care impun definiții, strategii și le mediatizează. Acesta este nivelul la care diverse rețele și grupuri din interiorul grupului etnic concurează la nivel politic.

La nivelul macro analiza este orientată către politicile statului și către modul în care statul interacționează cu grupurile etnice. La acest nivel, toate procesele etnice sunt înțelese în relație cu structurile statului care coordonează distribuția bunurilor publice. Grupurile aflate în relație cu statul se organizează pentru a-și asigura accesul la aceste bunuri publice. Fiecare guvern va avea însă strategii diferite și agende politice diferite privind diversele grupuri etnice. La acest nivel birocrății sunt cei care acordă privilegii și instalează restricții pe baza unor criterii formale.

Reinterpretând analiza lui Barth, Bousetta (2000) propune un cadru de analiză instituțională complementar abordării neoinstituționale.

Bousetta critică abordările tradiționale neoinstituționaliste, concentrate asupra rolului pe care forțele instituționale îl dețin în modelarea acțiunii politice.

În aria studiilor asupra etnicității, naționalismului și migrației, teoriile neoinstituționaliste pot fi regăsite în general în varianta istorică (March și Olsen, 1984) sau în cea a alegerii raționale. W.R. Scott (2004:

55) include în perspectiva instituționalismului istoric acele abordări conform cărora „instituțiile politice nu derivă în întregime din alte structuri sociale – cum ar fi clasa socială –, ci au efecte independente asupra fenomenelor sociale”. Poziția adoptată de acești teoreticieni este social-constructivistă, preferințele actorilor sociali fiind gândite ca urmare ale opțiunilor acestora într-un cadru instituțional complex. „Instituțiile construiesc actanții și le definesc modurile de acțiune posibile” (Scott, 2004), ele definesc logici ale preferințelor („logic of appropriateness”) prin care determină alegerile actorilor (Rothstein, 1996). Explicația, din această perspectivă, caută originea structurilor sistemelor politice pornind de la descrierea detaliată a specificului formelor instituționale.

Neoinstituționalismul, în varianta teoriei alegerii raționale, pornește de la o abordare a organizațiilor și instituțiilor economice ca „structuri care apar și iau forma specifică pe care o au deoarece

ele rezolvă probleme de acțiune colectivă" (Scott, 2004: 57). Având ca punct de plecare modelele economice, aceste abordări privesc instituțiile politice drept „seturi de motivații pozitive (persuadări) și negative (reguli) pentru indivizi, maximizarea utilității individului furnizând energia necesară unui comportament în limitele modelelor existente” (Peters, citat în Scott, 2004: 56).

Bousetta (2000) argumentează că cele două perspective neoinstituționale aplicate în aria studiilor etnicității și naționalismului împărtășesc aceeași preocupare pentru conceptul de structură de oportunitate politică (political opportunity structure – POS). Aplicate în studiul comunităților de imigranți, structurile de oportunități oferite de societățile-gazdă alături de instituții sunt considerate a fi factorii cruciali în modelarea și constrângerea acțiunii politice a imigranților. În acest context, POS se referă la situația legală a imigranților, drepturile sociale și civile ale acestora, legile privind cetățenia și naturalizarea, precum și ansamblul de politici privind imigrația sau politicile reformulate.

Principala critică adusă de Bousetta teoriilor neoinstituționaliste fundamentate pe analiza POS este de centrare excesivă asupra statului și a setului de politici privind diversitatea etnică implementat de acesta în explicarea mobilizării politice a grupurilor etnice. Este minimizat arbitrar astfel rolul comunităților minoritare, aceștia fiind priviți ca actori pasivi ale căror acțiuni sunt determinate structural de către factorii instituționali. Bousetta (2004) argumentează că orice încercare de influențare a politicilor în modul general și de creștere a accesului la procesele politice necesită mobilizarea unui actor colectiv, având la bază construcția unei identități. Aceasta justifică imperativul focalizării asupra bazelor organizaționale ale comunităților etnice în studiul politicilor etnice.

Cadrul de analiză instituțională Bousetta

Punctul de pornire al cadrului teoretic propus de Bousetta (2004) este concepția politicilor etnice divizate în trei niveluri analitice:

- sfera puterii de stat, în cadrul căreia evoluează actorii statului (diferențiați pe diversele paliere guvernamentale), acei actori care împreună

constituie autoritatea și puterea coercitivă a statului. Toți acești actori construiesc și implementează normele instituționale și politicile publice.

- sfera organizației politice: este spațiul competiției politice deschise și al cooperării între diverse grupuri organizate aflate în relație directă cu instituțiile politice ale statului. La confluența între sfera puterii de stat și sfera organizațională se formează comunitățile și rețelele politice. Actorii plasați la acest nivel acționează în cadrul instituțional impus de către stat. Pentru actorii etnici, principalele strategii în sfera organizațională sunt orientate către influențarea agendei politice publice.

- sfera activităților infra-politice (infra-politics) – este nivelul de acțiune orientat către comunitate.

Conceptul de infra-politică este propus de J.C. Scott (1990) pentru analiza raporturilor de dominație și a politicilor grupurilor marginalizate sau lipsite de putere politică. Analiza lui Scott este centrată pe tipologia discursurilor politice într-o societate stratificată:

- universul discursiv public („public transcript”) – este cel oficial, al elitelor și al grupurilor dominante (ex. discursul ideologiei paternaliste al proprietarilor de sclavi nord-americani);

- universul discursiv ascuns („hidden transcript”) – al celor subordonați, ferți de ochii puterii. Este discursul polar universului discursiv public care aparține în multe cazuri unei culturi politice antagonice (ex. discursul de protest al sclavilor articulat în spațiul privat)

- al treilea tip de discurs este plasat între universul discursiv public și cel ascuns – discursul de protest public protejat de anonim sau de disimularea sensului mesajului public (folclorul este în multe cazuri un asemenea discurs politic antagonic celui al elitelor, public, dar disimulat).

- universul discursiv infra-politic: conflictul deschis între discursul public și cel ascuns, formele de rezistență. Cazul extrem, al revoltei, este rar. Scott insistă însă asupra formelor discrete de rezistență ale grupului de rezistență, pe care le numește acțiuni infra-politice.

În analiza formelor de dominație, juxtapunerile între discursul public și cel ascuns construiesc forme diferite de rezistență din partea celor subordonați:

- când rezistența este publică (demonstrații, boicoturi, greve), aceasta este legată de articulări

publice ale discursului ascuns (manifestate prin coduri simbolice – gesturi, coduri verbale, gesturi de poluare simbolică a dominanților) și converg către construcția unui univers discursiv public al egalității, revoluției sau negației ideologiei dominante.

- când rezistența este discretă, camuflată, ne aflăm la nivelul infra-politicilor, unde există un discurs ascuns al revoltei, al recăstigării demnității individului. Este spațiul acțiunii de tip „Robin Hood”, al eroilor de clasă și al imaginarului opus clasei dominante.

Bousetta aplică conceptul de infra-politică comunităților minoritare definindu-l ca „întreaga mulțime de acțiuni politice derulate de indivizi sau grupuri în spatele scenei politice publice și în interiorul comunității etnice”. Față de sfera organizațională, sfera infra-politică este opacă. Actorii implicați sunt orientați către modelarea agendei comunității, creșterea puterii și controlului asupra resurselor, organizațiilor și rețelelor comunității fără referință la sistemul politic public.

Fiecare dintre cele trei sfere delimitate analitic corespunde unor mecanisme diferite de negociere a puterii și construcție identitară, permițând analiza diferențiată a impactului factorilor instituționali asupra actorilor etnici. Analiza actorilor angajați în strategii infra-politice permite înțelegerea diversității interne a comunității etnice și a micro-politicilor mulțimilor de rețele și identități aflate în competiție în cadrul unui grup etnic. Nivelul infra-politic este astfel crucial pentru înțelegerea modului în care actorii politici ai comunităților etnice acționează discret asupra acțiunilor politice vizibile de influențare a agendei politice publice.

Către un model de analiză a politicilor etnice

Analizând cauzele ineficienței mobilizării etnice rome, Barany (1998) identifică cinci factori: inexistența unei matrici identitare comun împărtășite, lipsa de experiență politică anterioară anilor '90, probleme legate de organizațiile etnice politice, politicile orientate către minorități în statele central și est-europene (cadru instituțional) și ponderea grupului etnic în populația fiecărui stat.

Mobilizarea etnică și acțiunea politică etnică

sunt dependente în mod fundamental de construcția unei matrici identitare coerente. În cazul etniei rome este însă extrem de dificil, datorită mării diversități de comunități rome pe criterii de limbă-dialect, ocupație, locație geografică, religie, statut socio-economic. Această diversitate pune sub semnul întrebării posibilitatea unei identități etnice comun împărtășite de toate aceste grupuri.

Organizațiile politice rome din majoritatea statelor est-europene acționează conform strategiilor dezvoltate de lideri individuali, ceea ce conduce la o coeziune scăzută la nivel politic. Obiectivele generale ale acestor organizații sunt însă relativ omogene: recunoașterea totală a grupului ca minoritate națională, garantarea și aplicarea drepturilor civile prin reforma instrumentelor legale, educație în limba romani, acțiuni afirmative în cadrul instituțiilor publice, strategii suportate de stat pentru asistență socială și programe economice de dezvoltare pentru comunitățile de romi. În aproape toate statele

est-europene, scena politică include un mare număr de organizații politice rome, care se află în competiție și în majoritatea cazurilor nu reușesc să formeze alianțe. O strategie frecventă este negocierea cu o organizație politică centrală, care să ofere poziții politice în schimbul unui electorat relativ stabil (Barany, 2001).

Vom sintetiza cadrul de analiză discutat anterior aplicat pe cazul specific al organizațiilor politice rome. Avantajul principal al acestei abordări este că integrează toate nivelurile de analiză și permite urmărirea interacțiunii între diverși actori politici fără a pune accent exclusiv pe rolul instituțiilor de stat în formularea politicilor etnice sau doar pe acțiunea politică etnică.

La nivelul macro este plasată sfera puterii de stat, cadrul instituțional în care evoluează toți actorii politici. Regulile și normele acțiunii politice reprezintă primul punct de analiză în acest stadiu, precum și procesele de negociere între diferiți actori politici care afectează cadrul instituțional. Simultan, acesta este universul competiției directe între organizații politice, fie că aparțin universului politic național sau etnic. Competiția apare atât între organizații reprezentând grupuri etnice diferite, cât și între organizații reprezentând același grup etnic. La acest nivel, este posibilă evaluarea strategiilor fiecărui actor politic în raport cu

Nivelul procesului etnic (F. Barth, 1994)	Nivel de analiză instituțional (Bousetta, 2000)	Procese de competiție (Olzak, 1983)	Unități de analiză
Macro	Sfera puterii de stat	La nivel de grup, interetnice, interorganizaționale	Actori statului, instituții politice
	Sfera organizației politice etnice		Organizații politice etnice
Mediu	Sfera activităților infra-politice	Intra-etnice, rețele și grupuri de interese	Lideri, grupuri și rețele sociale intra-etnice
Micro	Comunitate etnică (identități în construcție)	Individuale, identități situaționale	Indivizi

mediul instituțional și câmpul organizațional (relații organizații-instituții ale statului, rețele și alianțe organizaționale, strategii locale ale organizațiilor etc.).

La nivelul median sunt plasate activitățile infra-politice. Nefiind publice, aceste procese sunt observabile din interiorul comunităților etnice. Acesta este nivelul la care se negociază strategiile identitare (precum identitatea "egipteană" negociată în context macedonean¹) și ierarhiile de putere între diversele grupuri și rețele din interiorul comunităților etnice, și la care este posibilă legitimarea sau delegitimarea acestora și a liderilor. La nivelul intra-politic pot fi găsite instituțiile tradiționale (negocieri la nivel de clan sau neam în cazul etniei rome, influențe politice ale autorităților tradiționale precum staborul). În multe dintre situații, un lider își poate consolida eficient poziția la nivelul acțiunilor infra-politice, chiar dacă aceasta nu este recunoscută ca legitimă la nivelul întregului grup etnic. Poate fi analizată la acest nivel emergența structurilor de putere concurente bazate pe charismă sau legitimare prin instituții tradiționale, precum "monarhii" sau "imperatorii" regionali proclamați în comunități rome din România, Bulgaria sau Macedonia.

Nivelul ultim de analiză, cel micro, este concentrat asupra proceselor derulate la nivel individual, în cadrul comunităților. Dacă nivelul infra-politic are puterea de a construi potențiale matrici identitare, de a defini politica identitară și agenda unei comunități, la nivelul micro se desfășoară procesele la nivel individual: acceptarea și activarea identităților, negocierea strategiilor individuale în raport cu nivelul infra-politic și cu mediul local.

Barany (2001) consideră că procesul de ascensiune politică și economică al unui grup etnic este tristadiat: inițial se construiește și se impune matricea identitară și se întăresc frontierele etnice ale grupului. Al doilea stadiu implică asigurarea cadrului necesar acțiunii politice: resurse financiare, lideri, vizibilitate mediatică, rafinarea și difuzarea matricei identitare a grupului etnic prin simbolistica etnică și participare la acțiuni etnice. Al treilea stadiu este acțiunea politică propriu-zisă pentru promovarea intereselor grupului etnic prin participare politică.

Cadrul de analiză propus cuprinde aceste trei stadii ale construcției participării politice a grupurilor etnice marginale și dezvoltă analiza ținând cont de toate tipurile de actori angrenați la

¹ Mișcarea „egiptenilor” din Macedonia încearcă legitimarea grupului ca etnie distinctă de cea romă. Apare în anul 1970, când sunt depuse eforturi pentru includerea în categoriile de recensământ iugoslave, și în particular pentru Macedonia, a populației „egiptebani”. Ca mișcare de mobilizare și emancipare etnică, „egiptenii” încearcă o diferențiere față de romi, în primul rând, și de populația albaneză. Acesta este un exemplu grăitor de emergență la nivel infra-politic a unei identități (construită situațional) care determină în anul 1990 procese ample de mobilizare etnică (vezi Marushiakova, E., Vesselin, 2001).

diverse niveluri. Politicile etnice nu pot fi analizate doar la nivelul macro, al analizei instituționale, observând acțiunea concertată a organizațiilor etnice în raport cu statul, datorită interdependenței între cele trei niveluri de analiză propuse. Fiecărui nivel al cadrului de analiză îi corespund diferiți actori, instituții sau organizații

la nivelul macro, grupuri, rețele și noduri de rețea (lideri) la nivel median și indivizi la nivel micro. Încercăm în acest mod să surprindem întregul lanț de interacțiuni și actori ce fac posibilă sau imposibilă mobilizarea etnică și acțiunea politică, evitând limitările teoretice ale modelelor de analiză anterioare.

Bibliografie

Banton, M. (1994), *Modelling ethnic and national relations*, **Ethnic and Racial Studies**, vol. 17, no. 1, pp. 2-10.

Barany, Z. (1998), *Ethnic Mobilization and State: the Roma in Eastern Europe*. **Ethnic and National Studies**, vol. 21, no. 2 (1998).

Barany, Z. (2001), *Romani Electoral Politics and Behavior*. **Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe**, no. 11 (2001).

Barth, Fredrik, coord. (1969), *Ethnic Groups and Boundaries*, Boston: Little Brown and Co.

Barth, Fredrik (1994), „Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity”, în H. Vermeulen, C. Govers (eds.), *The Anthropology of Ethnicity: Beyond „Ethnic groups and Boundaries”*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Berger, P.L., Luckmann (1999), *Construirea socială a realității*. București: Ed. Univers.

Bugajski, J. (1995), *Ethnic Politics in Eastern Europe: a guide to nationality policies, organizations and parties* (2nd ed.). London: M.E. Sharpe.

Bousetta, H. (2000), *Institutional theories of immigrant ethnic mobilisation: relevance and limitations*. **Journal of Ethnic and Migration Studies**, vol. 26, no. 2: 229-245.

Calhoun, C.J. (1994), *Social Theory and the Politics of Identity*, Blackwell Publishing.

Crowley, J. (2001), *The Political Participation of Ethnic Minorities*. **International Political Science Review**, vol. 22, no. 1 (2001).

Geertz, C. (1963), „The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States” in *Old Societies and New States*, C. Geertz, ed., New York: Free Press.

Goffman, E. (2003), *Viața cotidiană ca spectacol*. București: comunicare.ro.

Hechter, M. (1974), *The Political Economy of Ethnic*

Change. **American Journal of Sociology**, no. 79.

Hechter, M. (1978), *Group Formation and the Cultural Division of Labor*. **American Journal of Sociology**, no. 84, pp. 293-318.

Hechter, M. (1995), *Explaining nationalist violence*, **Nations and Nationalism**, vol. 1, no. 1, pp. 53-68.

Jenkins, R. (2000), *Identitate socială*. București: Editura Univers.

March, J.G., Olsen, J.P. (1984), *The new Institutionalism: Organizational Factors in Political Life*, **American Political Science Review**, vol. 78: 739-49.

Marushiakova, E. Vesselin, P. (2001), *New Ethnic Identities in the Balkans: The Case of the Egyptians*, **Facta Universitatis: Series Philosophy and Sociology**, vol. 2, no. 8(2001), pp. 465-477.

McKay, J. (1982), *An exploratory synthesis of primordial and mobilizationist approaches to ethnic phenomena*. **Ethnic and Racial Studies**, pp. 395-420.

Olzak, S. (1983), *Contemporary ethnic Mobilization*. **Annual Review of Sociology**, vol. 9 (1983), pp. 355-374.

Rothstein, B. (1996), *Political Institutions: An Overview in A New handbook of Political Science* (Eds. Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann). New York: Oxford University Press.

Scott, J.C. (1990), *Domination and the Arts of Resistance. The Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.

Scott, W.R. (2004), *Instituții și organizații*. Iași: Polirom.

Smith, A.D. (1995), *The Formation of National Identity, in Identity. Essays based on Herbert Spencer lectures given in the University of Oxford*, Ed. Henry Harris, Oxford: Clarendon Press.

Zygmunt Bauman despre etica postmodernă

✎ Lector univ. Irina STĂNCIUGELU

INTRODUCERE

Ce nu este studiul lui Bauman? Studiul lui Bauman nu este un tratat de etică, nu este un îndreptar de învățături morale, nu este o întemeiere a unei posibile etici.

Ce este studiul lui Bauman? Studiul lui Bauman *Etica postmodernă*, înainte de a fi o etică, este postmodern. Studiul este consecvent cu spiritul postmodernismului pe care și-l asumă: este critic, reflexiv, este o arheologie în sensul lui Foucault: *perspectiva postmodernă de care se ocupă studiul de față înseamnă, mai mult decât orice, îndepărtarea măștii de iluzii, recunoașterea anumitor pretenții ca false și a anumitor obiective ca imposibil de atins și, din acest motiv, de nedorit. (...) Speranța care ghidează studiul este aceea că, în asemenea condiții, sursele puterii morale, ascunse vederii în filosofia etică și practica politică modernă, pot fi aduse la lumină, în vreme ce motivele pentru care ele erau nevăzute în trecut pot fi mai bine înțelese și că, în consecință, șansele de normalizare a vieții sociale – cine știe? – pot crește.¹ Mai mult, atitudinea în care se realizează această critică este una de profundă înțelegere față de cauzele care au dus la această raportare a modernului la problema etică. În acest sens, studiul lui Bauman este hermeneutic: *etica postmodernă* a lui Bauman este o interpretare asupra a ceea ce a constituit bazele etice ale modernului, asupra consecințelor manifeste în practica*

socială și politică, și despre cum acest lucru era inevitabil să se întâmple. *Modernismul a avut capacitatea extraordinară de a împiedica autoexaminarea; a învăluit mecanismele de autoreproducere într-o plasă de iluzii fără de care acele mecanisme, fiind ceea ce erau, nu au putut funcționa corespunzător; modernismul a trebuit să-și stabilească niște finte care nu puteau fi atinse, pentru a atinge ceea ce puteau atinge.²*

Astfel că studiul lui Bauman nu este o etică, ci o examinare (facută posibilă de postmodernism) a eticii, dacă luăm în considerare ceea ce asumă ca fundal metodologic studiul lui Bauman: arheologia (în sensul lui Foucault) și hermeneutica. Examinare a eticii dinlăuntru al postmodernului. Aceasta înseamnă, pentru Bauman, o examinare a eticii moderne făcută posibilă de o întoarcere la morală ca poziție fundamental ontologică (prin arheologie); această poziție originară morală se transformă în etică o dată ce intervine socialul înțeles ca mod de *a-fi-cu Celălalt*, ca să vorbim în terminologia lui Levinas. Această poziție fundamentală ontologică asumată este cea dezvoltată de Levinas prin conceptul de *a-fi-pentru Celălalt*, iar *Celălalt* este definit ca *Față*.

Dacă prin **arheologie** ajungem să ne plasăm în acest punct fundamental ontologic, prin **hermeneutică** ajungem la consecințele acestei transformări inevitabile realizate de modernism; morală

¹ Zygmunt Bauman, *Etica postmodernă*, Editura Armacord, Timișoara, 2000, pp. 7-8.

² *Ibid.*, p. 7.

(ca raportare ontologică) la Celălalt ca Față se transformă în etică (ca sistem de reguli prin care ești împreună cu Celălalt ca Persoană).

Desigur, la nivel metodologic, Bauman nu-și întemeiază cercetarea pe o „arheologie” sau pe o „hermeneutică” în sensul dat de Foucault³, respectiv Ricoeur⁴ acestor termeni. Bauman este sociolog și rămâne credincios sociologiei.

Sociologia⁵, în sensul ei propriu, înseamnă a analiza acțiunile umane ca elemente ale unei largi structuri, iar actorii umani ca prinși împreună într-o rețea de dependențe mutuale. Ca sociolog însă, Bauman nu are doar aspirații teoretice explicative; el dorește să defamiliarizeze familiarul sociologiei și să facă lumea mai aptă manifestării libertății individuale și colective. El își dă seama foarte bine că, atunci când oamenii sunt liberi să gândească și să acționeze prin ei înșiși pot fi percepuți ca având un efect destabilizator al relațiilor de putere existente. Sociologia lui Bauman este intrinsec critică, construită pentru a depăși „sensul comun”, cu alte cuvinte, pentru a depăși amestecul nesistematic de convenții și prejudecăți cu care oamenii gestionează de obicei rutina vieții de zi cu zi. Bauman face astfel o distincție și o alegere în același timp între sociologie, în sensul obișnuit al termenului sociologie postmodernă, și o sociologie a postmo-

dernității. O sociologie postmodernă înseamnă a comite dubla eroare de a reprezenta subiectul investigației ca pe o resursă de investigație, ceea ce trebuie explicat ca fiind ceea ce explică⁶. Cea de-a doua, o sociologie a postmodernității, vede postmodernul ca un puzzle care are nevoie să fie explicat. Aceasta presupune asumarea explicației într-un limbaj sociologic fixat de tradiție, dar care să fie capabil în același timp să descrie noile modificări structurale aduse de postmodernism. Astfel că sarcina „sociologiei critice” identificată de Bauman se apropie de ceea ce Giddens numea o „hermeneutică de gradul doi”⁷.

Pentru Smith⁸, Bauman este mai mult decât un sociolog, fie el și critic. O parte semnificativă a puterii teoretice a lui Bauman vine din puterea lui de desăvârșit povestitor, de realizator de narațiuni istorice. Structura și dinamica acestor narațiuni indică cititorului localizarea în spațiu și timp. De asemenea indică direcția în care societatea se mișcă sau poate că ar trebui să o facă. Pentru Smith, două sunt narațiunile centrale în perioada târzie de creație a lui Bauman: narațiunea progresului, care merge spre utopia socialistă, și narațiunea tranziției de la modernitate la postmodernitate. Amândouă încep cu o depășire a ordinii sociale tradiționale, au eroi și pionieri și sfârșesc provo-

³ Foucault folosește termenul de arheologie ca să diferențieze propria abordare istorică în primul rând de hermeneutică, ca și de confuzal domenii ale istoriei ideilor (obiect încercat, frontiere slab delimitate, metode împrumutate din dreapta și stânga, demers fără rectitudine și fixitate). Spre deosebire de aceste abordări, arheologia încearcă să determine regulile de formare a raționalității discursive ce operează în spatele intencionalității sau a conținutului tematic. Spre deosebire de structuralism, aceste reguli nu au un caracter universal și schimbător, nu sunt nici înrădăcinate în structura minții omenești, ci se află sub semnul schimbării istorice dând specificitate domeniilor discursive. Asemenea reguli constituie apriorii istorice al cunoașterii, percepției, adevărului. Ele sunt codurile fundamentale ale culturii ce construiesc epistema sau configurația cunoașterii, care determină ordinea empirică și practică a socială ale unei perioade istorice particulare; vezi M. Foucault, *L'archéologie du savoir*, Gallimard, Paris, 1969, pp. 179-183.

⁴ La începuturile ei, hermeneutica era doar o metodă specifică de interpretare, necesară descifrării mesajelor conținute în textele anticității grecești și esejezi textelor sfinte. Schleiermacher este primul care încearcă să generalizeze hermeneutica în sensul unificării și reușește acest lucru, subordonând regulile particulare ale exegezei și filologiei la problematica mai generală a comprehensiunii. Trezind prin faza epistemologică a hermeneuticii reprezentată de Dilthey, *Sein und Zeit* a lui Martin Heidegger marchează tranziția de la statutul epistemologic spre o structură net ontologică a problemei, fundată pe o hermeneutică a facticității al cărei punct maxim îl constituie analiza cercului hermeneutic. Problema hermeneuticii se înscrie în problema mai vastă a constituției existențiale a Dasein-ului și este discutată în cadrul trinomului categorial Situație afectivă - Înțelegere - Interpretare. Din lărgă se arată că hermeneuticii nu este discutată în cadrul trinomului categorial Situație afectivă - Înțelegere - Interpretare. Problema hermeneuticii se înscrie în problema mai vastă a constituției existențiale a Dasein-ului și este discutată în cadrul trinomului categorial Situație afectivă - Înțelegere - Interpretare. Din lărgă se arată că hermeneuticii nu este discutată în cadrul trinomului categorial Situație afectivă - Înțelegere - Interpretare. Problema hermeneuticii se înscrie în problema mai vastă a constituției existențiale a Dasein-ului și este discutată în cadrul trinomului categorial Situație afectivă - Înțelegere - Interpretare.

⁵ Zygmunt Bauman, *Thinking Sociologically*, Blackwell, 1990, p. 7.

⁶ Zygmunt Bauman, *Etica postmodernă*, p. 7.

⁷ Sociologia lui Giddens include o componentă hermeneutică; aceasta susține că cercetarea socială trebuie să se ocupe cu o lume socială care este deja constituită ca o lume de înțelesuri de către participanți; ca să înțelegi acea lume, este necesar să știi ceea ce actorii sociali deja știu. Noțiunea de dublă hermeneutică este centrală în logica științei, în științele sociale operează o dublă hermeneutică, în sensul că ele trebuie să țină seama de existența a două tipuri de legături cu acțiunile și instituțiile acestor grupuri și actori sociali pe care le studiază. Sociologii cu rol de observator depind de concepțe deja stabilite în elaborarea unor descrieri corecte ale proceselor sociale; pe de altă parte, agenții sociali în mod regulat își aproprie teorii și concepțe ale științei sociale în comportamentul lor care, potențial, este predispus la schimbarea caracterului său. Acest proces este identificat cu o dublă hermeneutică, pentru că implică un proces dual de traducere; relația dintre concepțe deja stabilite și concepțe tehnice este dublă, deoarece actorii sociali pot să-și reproprie concepțe tehnice în limbajul lor de zi cu zi. Vezi N. Blakie, *Approaches to Social Enquiry*, Polity Press, Cambridge, 1993, paragraful Giddens Double Hermeneutic, pp. 188-191.

⁸ Dennis Smith, Zygmunt Bauman - *Prophet of Postmodernity*, Polity Press, 1999, pp. 5-6.

când cititorul să acționeze sau să facă diverse alegeri.

În aceste narațiuni apare evident faptul că Bauman este mai mult decât un sociolog. El este un competent filosof social, bun cunoscător al lui Hegel, Husserl, Heidegger, Wittgenstein și Levinas.⁹ Astfel că rolul sociologului în postmodernism este dat de faptul că trebuie să-și realizeze travaliul interpretativ între „jocurile de limbaj” și „formele de viață”. De asemenea, ar trebui să dezvolte o sociologie a postmodernității prin intermediul unei strategii a unui discurs rațional și sistematic. Sociologii trebuie să stea aproape de oamenii obișnuiți, angajându-se într-un schimb de cunoaștere, atitudini și experiență. Sociologii trebuie să ajute la construirea unei atitudini mentale care să permită luarea deciziilor cu deplină libertate de alegere.

Sociologii care studiază postmodernitatea ar trebui să accepte incertitudinea cognitivă și morală adusă de postmodernitate, să accepte că Istoria nu este de partea lor sau a altora. Ei ar trebui să înceteze să vorbească despre legi social-științifice și să înceapă să discute despre valorile umane, despre presupuzițiile care le călăuzesc viața și scopurile care îi animă.

În acest context, studiul de față despre *Etica postmodernă* a lui Bauman își propune următoarea structură:

1. să prezinte aporiile etice ale modernismului prin prisma sociologiei critice propuse de Bauman;
2. să prezinte reperele condiției morale propuse de Bauman ca alternativă postmodernă la proiectul etic modern;
3. să analizeze conceptele și poziția fundamental ontologică ce conturează proiectul postmodern de interpretare a lui Bauman.

I. APORIILE MODERNISMULUI

I.1. Sociologia critică a lui Bauman, față în față cu modernismul. Direcții de interpretare
Pentru Bauman, modernitatea reprezintă în primul rând o schimbare socială constantă ce du-

rează de o jumătate de mileniu. Analiza realizată de Bauman asupra acestui proces al modernității se concentrează pe trei direcții de interpretare: 1) cum a funcționat modernitatea (cu alte cuvinte, mecanismele care au creat-o și i-au menținut existența, 2) care au fost costurile umane ale modernității și 3) identificarea și explicitarea proceselor sociale care au minat mecanismele care au susținut modernitatea în trecut și care deschid astfel postmodernitatea.

Pentru prima direcție de interpretare, așa cum subliniază Smith¹⁰, modernitatea exprimă dorința umană de a impune ordinea și sensul progresului în societate, eliminarea tuturor potențialelor surse ale incertitudinii, câștigarea securității chiar cu costul libertății. Modernitatea a fost făcută posibilă și întreținută de un mecanism administrativ uriaș creat pentru a menține ordinea în societate. Administratorii acestui sistem, elitele, sunt ca și grădinarii (o metaforă care apare în multe din scrierile lui Bauman). Aceștia încearcă să se asigure să fie plantă care se află în partea corectă a grădinii, că ea crește în bune condiții și că buruienile, plantele care nu sunt utile, sunt îndepărtate din grădină. Structura modernității exprimă astfel interesele elitei legislative a birocrăției și intelectualilor care s-au angajat, prin reglementare și supraveghere, să mențină ordinea socială și să asigure sistemului un continuu progres.

Care sunt costurile modernității? În viziunea lui Bauman¹¹, principalul cost este prețul plătit de ființele umane pentru instaurarea securității cerute de imperativul ordinii sociale. Cel mai greu preț a fost plătit în special de indivizii pe care membrii elitei i-au definit ca fiind indezirabili, bolnavi sau periculoși. În cel mai rău caz (și sunt dați ca exemplu evreii europeni) ei au fost exterminați. În multe alte cazuri, membrii categoriilor sociale definite ca indezirabile au fost dezumanizați și tratați ca având mai puține drepturi decât ființele umane „normale”.

Dacă ne referim la membrii majorității normale, confortul acestora a fost plătit cu libertatea lor. Viața lor se desfășoară în condiții de heteronomie (viețile lor trec urmând reguli făcute de alții). Exis-

⁹ Zygmunt Bauman, *Intimations of Postmodernity*, Routledge, London, 1992, p. 86.

¹⁰ Dennis Smith, op.cit. p. 138.

¹¹ Pentru această linie de interpretare, exemplificatoare este cartea lui Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Polity Press, 1989.

tă două motive pentru asta. În primul rând, acest lucru reflectă frica istorică a elitei, conform căreia, dacă societatea este „liberă” (nereglementată), oamenii devin prada instinctelor, adică iresponsabili, dezordonați și degenerați. Această frică și-a găsit remediul în mecanismul panopticum-ului – impunerea unei supravegheri constante a comportamentului de zi cu zi. Panopticul reprezintă o strategie pentru a impune un comportament moral acceptabil: ordonat, rațional și cu scop.

A doua frică împărtășită de toți cei aflați la putere este, paradoxal, opusul celei dintâi și privește nu individul social, ci funcționarul (individul prins într-o structură organizațională): teama principală nu este ca funcționarii să devină imorali, dezordonați și degenerați, ci, mai degrabă, pericolul că ei vor manifesta o prea mare preocupare morală. Cu alte cuvinte, teama că persoanele individuale vor simți prea multă responsabilitate pentru binele sau răul pe care îl pot cauza atunci când acționează în structura unei organizații. Acest sentiment, dacă nu este controlat, slăbește capacitatea organizațiilor de a acționa într-o manieră consistentă și eficientă pentru a-și îndeplini obiectivele. Organizarea modernă înlătură acest inconvenient al manifestării grijii morale încercând să se asigure că angajații nu se întâlnesc cu „victimele” lor. Toți angajații specializați în câteva aspecte limitate nu au cum să se confrunte cu persoana care suferă. Fața care suferă nu este văzută. Acțiunea angajaților este interpretată ca fiind din punct de vedere moral „adiaforică”, adică nici bună, nici rea, măsurabilă prin criterii tehnice (orientare spre scop sau procedurale), dar nu prin intermediul unor criterii morale. Bauman ilustrează acest mecanism și efectele lui în cazul Holocaustului. El consideră că naștii au pus în practică un modus operandi tipic organizării sociale moderne. Acest modus operandi depinde de: 1) asigurarea unei distanțe, nu a unei proximități, între cei doi poli ai acțiunii – „a face” și „a suferi”; așadar, cei care suportă acțiunea sunt inaccesibili impulsului moral al actorilor; 2) scutirea „altora” de clasa obiectelor potențiale ale responsabilității morale, a

„fețelor” potențiale; 3) dezasamblarea altor obiecte umane ale acțiunii în mulțimi de trăsături specifice din punct de vedere funcțional și menținerea acestor trăsături separate, astfel încât ocazia reasamblării „feței” din elemente disparate să nu apară, iar sarcina stabilită pentru fiecare acțiune să poată fi scutită de evaluare morală.¹²

Bauman argumentează că aceste mecanisme (heteronomia, adiaforizarea acțiunii și dezumanizarea, care se susțin unul pe altul în centrul modernității) ne permit să ne facem rău unii altora pe baze reglementate, fără să avem experiența responsabilității morale. Noi nu simțim nevoia pentru nici o scuză. Noi numai urmăm ordinea.

Așa cum am menționat, a treia linie de interpretare a modernității în opera lui Bauman, pentru care a și fost numit „profet al postmodernității”¹³, o constituie identificarea și explicitarea proceselor sociale care au minat mecanismele care au susținut modernitatea în trecut, deschizând astfel postmodernitatea. Postmodernitatea nu este ceva radical nou, ea este, ca atitudine (postmodernism), la fel de veche ca modernitatea. În *Modernitatea lichidă*, de exemplu, modernitatea este caracterizată ca fiind fluidă încă de la început: dacă „spiritul” era „modern”, a fost într-adevăr atât de modern încât era hotărât să elibereze realitatea din „mâna moartă” a propriei istorii – și asta nu se putea face decât topind solidele (adică, prin definiție, dizolvând orice persistă în timp și nu este afectat de trecerea lui sau este imun la scurgerea lui)¹⁴. Totuși (și aici apare diferența față de postmodernism), această dizolvare era realizată nu o dată pentru totdeauna, ci pentru a face loc unor solide noi și îmbunătățite. Pentru Bauman, unul dintre cele mai puternice motive ale nevoii de a topi aceste solide a fost dorința de a descoperi și a inventa solide cu soliditate durabilă, o soliditate în care omul să aibă încredere, pe care să se bazeze, care ar face lumea previzibilă și, prin urmare, manevrabilă.

1.2. Modernitate și etică. Paradoxuri asumate

Din punct de vedere etic, și revenim astfel la obiectul studiului nostru, Bauman¹⁵ consideră că schimbările aduse de perspectiva postmodernă

¹² Zygmunt Bauman, *Etica postmodernă*, ed. cit., p. 137.

¹³ Dennis Smith, Zygmunt Bauman, *Prophet of Postmodernity*, Polity Press, 1999.

¹⁴ Zygmunt Bauman, *Modernitatea lichidă*, Antet, București 2000, pp. 6-9.

¹⁵ Zygmunt Bauman, *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*, Blackwell, 1995, p. 1.

modului nostru de a trăi modernitatea pot schimba și modul nostru obișnuit de a înțelege moralitatea și viața morală. Renunțarea la anumite speranțe și ambiții moderne ne permite să vedem mai clar ca niciodată adevărata natură a proceselor morale.

În primul rând, scena originară a moralității: înainte de a fi fost învățați și de a învăța construcțiile sociale și regulile promovate social ale comportamentului potrivit, înainte de a ni se permite să urmăm anumite căi și a ni se interzice în a urma altele, noi ne aflăm deja în situația alegerii morale. Noi suntem, altfel spus, în mod ineluctabil, existențial, ființe morale: aceasta înseamnă că noi ne confruntăm cu provocarea Celuilalt (în limbajul lui Levinas, provocarea responsabilității pentru Celălalt ca și condiție a lui *a-fi-pentru*). Mai degrabă decât să fie rezultatul unor aranjamente sociale și al pregătirii personale, responsabilitatea *a-fi-pentru* schițează scena primordială care permite acestor aranjamente sociale și instrucțiunii personale să se realizeze și, de la care plecând, se așteaptă să le modeleze și administreze.

În al doilea rând, a fi moral nu înseamnă automat a fi bun, ci să exersezi libertatea ca o alegere între bine și rău. A defini condiția umană în termenii moralității înseamnă că, înainte de a fi sau de a putea fi orice altceva, înainte de a ni se spune de către diverse autorități ceea ce este bun sau rău, noi ne confruntăm deja alegerea dintre bine și rău, noi ne confruntăm cu această alegere din momentul întâlnirii cu Celălalt. Noi purtăm responsabilitatea morală (responsabilitatea de a alege între bine și rău) înainte de a ni se fi dat sau înainte să ne luăm orice responsabilitate concretă prin contract, calcul și interes, iar acest lucru înseamnă să te confrunți cu ambivalența.¹⁶ Această grijă ar putea fi minoră în condițiile în care consideri că ambiguitatea alegerii poate fi ghidată de puternica preferință pentru binele sau răul clar definit. Totuși, nu există un ghid clar în această privință. A alege să faci binele nu te scutește de a te confrunța cu posibile consecințe rele ale acestui fapt.

Modernismul a moștenit această situație aporetică a comportamentului moral. Religiiile sunt

conștiente de această situație ambivalentă. În miezul fiecărei religii mari, accentul nu este pus atât pe ideea de păcat, ci pe necesitatea căinței și mântuirii. *Nici o religie nu a considerat viața fără păcat ca fiind un proiect viabil și nici nu a propus o cale către o viață lipsită de rău. Toate religiile acceptă inevitabilitatea păcatului și, în loc să-și concentreze eforturile pe a îndulci durerea, subliniază importanța căinței în vederea realizării mântuirii. Astfel că esența soluției religioase la ambivalența morală nu este atât de a o trata retrospectiv – furnizând mijloacele care să te ajute să reușești să porți povara unei alegeri greșite. Responsabilitatea alegerii este o problemă a singurătății. Ea rămâne de purtat pe umerii individului, ca și consecințele acestei alegeri. Este prevăzută însă o cură postfactum, dar ea este colectivă, în numele autorității transcendente și în schimbul asunării păcatului.*¹⁷

De fapt, cel care a promis viața lipsită de păcat (acum redenumit „vină”) este proiectul modern de a reface lumea pe măsura nevoilor și capacităților umane în acord cu o concepție rațională. Legislația a fost principala unealtă a acestei reconstrucții (văzută ca un nou început în principalul sens al termenului; un început neîngrădit de nimic din ce a fost înainte, un virtual start de la zero). În cazul condiției morale, legislația înseamnă a desemna un cod etic; acest cod (în ciuda strategiilor religioase ale pocăirii și iertării ce continuă să funcționeze) ar putea, prin instaurarea normei, să prevină ca răul să fie făcut, acordându-i actorului social o apriorică siguranță asupra a ceea ce trebuie făcut și asupra a ceea ce poate fi lăsat nefăcut. Fezabilitatea proiectului este asigurată în avans și este definită, de fapt, tautologic: a urma regulile etice nu poate produce altceva decât binele, în timp ce binele a fost definit în termenii ascultării regulilor. *Proiectul modern postulează astfel posibilitatea ca lumea omului să fie liberă nu numai de păcătoși, ci și de păcat în sine; nu numai lipsită de oameni care fac alegeri greșite, ci de posibilitatea unei alegeri greșite. Am putea spune astfel că lumea morală modernă postulează o lume liberă de ambivalența morală; iar atâta timp cât ambivalența este principala caracteristică a condiției morale, este postulat astfel separarea alegerilor umane de dimensiunea lor morală. Astfel, autonomia alegerilor morale a*

¹⁶ A te confrunța cu alegerea dintre bine și rău înseamnă să te găsești în situația ambivalenței; vezi în Zigmunt Bauman, *idem* p. 2-4.

¹⁷ *Idem*.

fost substituită în practică de legile etice.¹⁸

Ca efect, concentrarea pe problematica morală conturată de reflexivitatea actorului moral a fost mutată asupra sarcinilor filosofice și politice de a contura prescripții și proscripții ale codului etic, în timp ce responsabilitatea pentru asumarea responsabilității a fost preluată de la subiectul moral de către agentile supraindividuale înzestrate acum în mod exclusiv cu autoritate etică.

O a doua aporie morală moștenită de modernism pe filieră creștină¹⁹ este presupuziția că liberul arbitru se exprimă doar prin opțiuni greșite, că libertatea, dacă nu este supravegheată, se apropie întotdeauna de imoralitate și astfel este sau poate deveni un dușman al binelui. Pe această presupuziție s-a constituit gândirea etică modernă, anume că, atunci când sunt liberi (și, trăind în condițiile vieții moderne, nu puteau fi decât liberi), indivizii trebuie împiedicați să-și folosească libertatea pentru a face ceva rău. *Pentru a fi sigur că indivizii liberi fac ceea ce este bine, trebuie să funcționeze o anumită formă de constrângere. Impulsurile lor nefericite, aproape odioase, trebuiau ținute sub control fie dinăuntru, fie dinafară: fie de actorii înșiși, prin exercitarea „judecății” lor, suprimându-și instinctele cu ajutorul facultăților raționale, fie prin expunerea actorilor la presiuni externe, rațional concepute, care să convingă de faptul că „nu merită să faci ceva rău” și astfel cei mai mulți indivizi, de cele mai multe ori, sunt descurajați să facă ceva rău.”*²⁰

Bauman consideră astfel că cele două căi erau de fapt strâns legate, neputând funcționa una fără cealaltă, în ciuda aparentei lor contradicții. Dacă indivizii ar fi lipsiți de facultăți raționale, nu ar reacționa corespunzător la stimulentele externe. Dezvoltarea capacității individuale de judecată și controlul asupra situației în așa fel încât urmărirea interesului individual să determine respectarea ordinii trebuie considerate ca fiind condiționate și completate una de alta, au sens doar împreună. Pe de altă parte, vin aproape în contradicție. Judecata individuală nu poate părea niciodată foarte sigură și aceasta din simplul motiv că este individuală, provenind astfel de la o altă autoritate decât cea a

apărătorilor și a reprezentanților ordinii. *Autonomia indivizilor raționali și heteronomia conducerii raționale nu pot exista una fără cealaltă, dar nici nu pot coabita pașnic.*²¹

1.3. Remedii etice la paradoxuri morale

Modalitățile prin care s-a încercat atât de filosofii morali, cât și de legiuitori de a înlătura această aporie au fost *universalitatea și fundamentul*.

Pentru legiuitori, *universalitatea* înseamnă domnia absolută a unui set de legi pe teritoriul unde li se întindea suveranitatea. Filosofii au definit *universalitatea* ca pe acea trăsătură a prescripțiilor etice care determină fiecare ființă umană, tocmai pentru că este o ființă umană, să o recunoască drept corectă și obligatorie. Pentru Bauman aceste două definiții se susțin una pe cealaltă. Practicile sau intențiile coercitive de uniformizare ale legiuitorilor au furnizat baza epistemologică pe care filosofii își pot construi modelele naturii umane universale; în timp de succesul filosofilor în „naturalizarea” artificului administrativ al legiuitorilor a contribuit la reprezentarea modelului legal construit de stat-subiect ca întruchipare și model perfect al destinului omenesc.

În practica legiuitorilor, *fundamentul* înseamnă puterea coercitivă a statului care face posibilă supunerea față de reguli; pentru filosofi, regulile sunt bine fondate atunci când persoanele care ar trebui să li se supună cred sau pot fi convinse că, dintr-un motiv sau altul, supunerea față de reguli este cel mai bun lucru. Bine fondate sunt acele reguli care oferă un răspuns elocvent la întrebarea „De ce ar trebui să le urmez?”

Modernitatea și-a construit sistemele etice asumând aceste două aporii pentru că se sprijinea pe credința în posibilitatea de realizare și triumful final al proiectului umanist. Astfel că *gândirea și practica morală a modernismului au fost animate de încrederea în posibilitatea unui cod etic neambivalent, neaporetic.*²²

Plecând de la această atitudine, cum definește Bauman etica în perioada modernă?²³

Putem distinge trei moduri de a face etică: producerea judecăților etice prin descrierea modu-

¹⁸ *Idem.*

¹⁹ Zygmunt Bauman, *Etica postmodernă*, ed. cit., p. 11.

²⁰ *Idem*, p. 11.

²¹ *Idem*, p. 12.

²² *Idem*, p. 14.

²³ Zygmunt Bauman, *Life in Fragments*, ed. cit., pp. 10-11.

rilor în care oamenii se comportă atunci când sunt împreună. Totuși, judecata etică trebuie să fie mai mult decât atât; nu orice descriere a unui comportament poate fi considerată o judecată etică. Descrierea unui comportament nu înseamnă a face etică, ci, în cel mai bun caz, înseamnă a emite judecăți ce aparțin sociologiei, etnografiei sau comportamentului moral. Dacă adăugăm acestor descrieri și evaluarea comună (specificarea a ceea ce oamenii aprobă sau dezaprobă), judecățile devin etnoetice. Etnoeticile ne spun ceea ce anumiți oameni (etnos) cred că este bine sau rău, fără să ne spună dacă ceea ce cred este bine sau rău (judecățile nu sunt întemeiate).

Pentru Bauman, etica modernă în sensul ei tare este problema filosofilor, educatorilor și a predicatorilor. Aceștia insistă în a susține că, pentru a face judecăți etice, nu este de ajuns să spui ce anume o categorie de oameni crede la un moment dat că este bine sau rău, sau adevărat. Dacă filosofii, educatorii și predicatorii fac din etică preocuparea lor, aceasta se întâmplă pentru că nici unul dintre ei nu dorește să încredințeze judecata asupra binelui sau a răului oamenilor înșiși.

În mod specific, judecățile etice sunt construite în așa fel încât nu depind în adevărul lor de ceea ce oamenii fac sau cred că ar trebui să facă. Numai etica poate spune cu adevărat ceea ce trebuie făcut astfel încât binele să fie realizat. În mod ideal, etica este un cod de legi ce prescrie comportamentul corect în mod universal, adică pentru toți oamenii din toate timpurile. De aceea este nevoie ca judecățile etice să fie sarcina unor oameni speciali ca filosofii, educatorii și predicatorii. Acest lucru îi

pune pe acești oameni, numiți generic experți etici, într-o poziție de autoritate peste oamenii obișnuiți. Autoritatea experților etici este legislativă și juridică în egală măsură. Experții dau legea și judecă ce prescripții au fost urmate corect. Ei pretind că au posibilitatea să facă acest lucru pentru că au acces la o cunoaștere care nu este disponibilă oamenilor obișnuiți. Această vedere nefavorabilă asupra competenței etice a oamenilor obișnuiți în circumstanțe neobișnuite, precum și autoritatea conferită apriori experților presupun că judecățile etice nu sunt fundamentate atâta timp cât numai evidența unui comportament le susține. Adevărata fundamentare trebuie să fie mai puternică și mai puțin volatilă decât obiceiurile oamenilor și, mai mult, trebuie plasată la distanță de dezordinea vieții cotidiene.²⁴

Ceea ce asumă ca postmodern în aceste condiții studiul lui Bauman este *neîncrederea într-o asemenea posibilitate, postmodern în sensul sugerării faptului că eforturile îndelungi și susținute ale modernismului au fost dirijate greșit, întreprinse prin mistificare și obligate – mai devreme sau mai târziu – să-și urmeze cursul, cu alte cuvinte că modernismul însuși își va demonstra (dacă nu a făcut-o deja), fără putință de tăgoadă, imposibilitatea, zădărnicia speranțelor și nocivitatea lucrărilor.*²⁵

II. REPERELE CONDIȚIEI MORALE CA ALTERNATIVĂ POSTMODERNĂ LA PROIECTUL ETIC MODERN²⁶

Proiectul pe care și-l asumă programatic Bauman în *Etica postmodernă* este cercetarea consecințelor criticii postmoderne a ambițiilor

²⁴ O viziune asemănătoare asupra importanței dobândite de „experți” și „expertiză” în lumea modernă o regăsim și la Alasdair MacIntyre. În *Tratat de morală* (Humanitas, București, 1998) el consideră că utilitarismul cât și filosofia morală analitică sunt încercări nereușite de a salva agentul moral autonom de la impasul în care ajuns datorită eșecului proiectului iluminist de a-i oferi o justificare seculară, rațională pentru crezurile sale morale. Experiența morală contemporană are, în consecință, un caracter paradoxal. Fiecare dintre noi e învățat să se considere pe sine ca agent moral autonom; dar fiecare dintre noi e angajat în diverse moduri de practică, estetică sau birocratică, care ne implică în relații manipulative față de ceilalți (...) Incoerența atitudinilor și a experienței noastre se naște din schema conceptuală incoerentă pe care am moștenit-o (p. 93). Astfel, discursul moral contemporan este caracterizat de distanța dintre sensul expresiilor morale și modurile în care sunt utilizate, folosindu-se astfel de ficțiuni morale. Personajele centrale ale societății moderne care utilizează cu preponderență aceste ficțiuni morale sunt estetul, terapeutul, managerul și expertul birocratic. Dea ne oprim doar la manager, pentru a face astfel legătura cu Bauman, MacIntyre consideră că, alături de drepțari și utilitate, una din ficțiunile morale cele mai importante este ficțiunea managerială conform căreia managerii au o eficacitate sistematică în controlul anumitor aspecte ale realității sociale. Chiar dacă eficacitatea nu este nu este considerată în mod normal o valoare morală, totuși, eficacitatea este inseparabilă de un mod de existență umană în care ingeniozitatea mijloacelor constă în bună parte în manipularea ființelor umane în vederea adoptării unor modele comportamentale conciliante (p. 98). Una din cauze pentru utilizarea acestei ficțiuni, consideră MacIntyre, este împrumutarea unor modele și patermuri de gândire din cadrul științelor naturale în cadrul științelor sociale. Există deci două chipuri ale pretențiilor managerului la autoritate justificată. Unul ține de existența unui domeniu al faptului neutru din punct de vedere moral în care managerul trebuie să fie expert. Celălalt ține de generalizarea cu caracter de lege și de aplicările lor la cazurile particulare ce decurg din studiul acestui domeniu. Ambele oglindec pretențiile științelor și naturale; și nu e surprinzător că a fost nevoie să se creeze expresii ca „știința managementului”. Pretenția managerului la neutralitatea morală, care e în sine o parte importantă a modului în care managerul se prezintă și funcționează în lumea morală și socială, corespunde astfel pretențiilor multor ficțiuni la neutralitate morală (p. 101).

²⁵ *Ibid.*, p. 14.

²⁶ Pentru această parte vezi Zigmunt Bauman, *Etica postmodernă*, ed.cit., pp. 15-21.

moderne. El își propune analizarea pe parcursul cărții a șapte teme pe care le consideră reperele condiției morale din perspectivă postmodernă. De aceea, așa cum aminteam la început, *Etica postmodernă* nu este o carte de etică: *nici un cod etic nu va apărea la sfârșitul acestei analize și nici un cod etic nu va putea fi privit în lumina a ceea ce se va descoperi pe parcursul său.*²⁷

Dacă postmodernitatea este condiția umană care sosește după ce oamenii încetează să mai creadă în marile promisiuni făcute de ideologiile moderne, dacă ceea ce întemeia etica modernă începe din ce în ce mai mult să se destrame, atunci lumea postmodernă este una în care fiecare bărbat și femeie încearcă să supraviețuiască și să creeze sensuri pentru propria existență sprijinindu-se numai pe ceea ce deține ca resurse personale. Din punct de vedere moral, este o lume în care oamenii nu mai au un cod întărit de putere la care să se raporteze. Ei pot, de fapt ei trebuie să aleagă fiecare ce reguli de comportament să urmeze în situații particulare de viață. Acest lucru nu este ușor. Apar diverse întrebări: Cum pot judeca ce reguli sunt cele mai bune? Să urmez obiceiurile grupului din care fac parte în acest moment sau să aplic propriile reguli și standarde? Trebuie să încerc, spre exemplu, să fiu corect căutând să fiu uman sau doar să încerc să fiu eu însumi?

Dacă încearcă să fie corecți, cum pot să decidă ce servește celuilalt? Căutând să fie umani, cum pot să judece interesul celuilalt? Dacă încearcă să fie ei înșiși, cum pot decide cine sunt ei?

Toate acestea sunt întrebări pe care le regăsim pe parcursul analizei acestor șapte teme. Le voi prezenta pe scurt în cele ce urmează. Bauman cu certitudine nu are răspunsuri la aceste întrebări. El spune că în lumea postmodernă în care intrăm, responsabilitatea de a încerca să răspunzi la aceste dileme aparține fiecăruia dintre noi. De aceea *tipul de înțelegere a condiției eului moral pe care o promite această poziție avantajoasă a postmodernismului (avantajoasă ca perspectivă critică, și nu ca sprijin moral - n.n.) nu e probabil să facă viața morală mai ușoară. Cel mai mult ce poate visa este să o facă puțin mai morală.*²⁸

1. *Oamenii sunt ambivalenți din punct de vedere moral: ambivalența se află în chiar "scena primară" a întâlnirii față în față.*

Consecință – Nu se poate garanta comportamentul moral nici prin contexte ale acțiunii umane mai bine concepute, nici prin motive ale acțiunii umane mai bine gândite.

2. *Fenomenele morale sunt în mod natural "neraționale". Nu sunt regulate, repetitive, monotone și previzibile într-un mod care să le permită să fie reprezentate ca dirijate de reguli.*

După cum am văzut anterior, etica este gândită după modelul Legii. Așa cum face Legea, ea încearcă să definească acțiunile "potrivite" și "nepotrivite" în situații asupra cărora să ia atitudine. Acționează pe baza presupunerii că, în fiecare situație din viață, o alegere poate fi și trebuie decretată ca bună prin opoziție cu multe altele proaste și astfel se poate acționa rațional în toate situațiile, când și actorii sunt, așa cum ar trebui să fie, raționali.

Efect: etica astfel înțeleasă neglijează ceea ce este strict moral în moralitate. Mută fenomenele morale din zona autonomiei personale în cea a heteronomiei asistate de putere. Înclocuiește eul moral constituit prin responsabilitate cu cunoașterea regulilor, care se pot învăța. Plasează răspunderea în fața legiuitorilor și a apărătorilor codului acolo unde se afla odată răspunderea în fața Celuilalt și a conștiinței morale de sine, contextul în care se ia atitudine morală.

3. *Moralitatea este incurabil aporetică. Majoritatea opțiunilor morale se fac între impulsuri contradictorii. Cel mai important e, totuși, că aproape fiecare impuls moral, dacă se acționează în totalitate pe baza lui, are consecințe imorale.*

Consecință – Acțiunile morale reușesc de foarte puține ori să provoace satisfacție totală. Responsabilitatea care ghidează persoana morală este întotdeauna cu un pas înaintea a ceea ce s-a făcut și a ceea ce poate fi făcut.

4. *Moralitatea nu poate fi universalizată; înțelesul acestei aserțiuni nu este relativist, ci se opune*

²⁷ Idem, p. 20.

²⁸ Idem, p. 20.

explicit versiunii universalismului moral menit a elimina și înlocui toate denaturările locale.

Eforturile de universalizare nu pot lua altă formă decât aceea a substituirii responsabilității autonome a eului moral (și aceasta înseamnă nu mai puțin decât invaliditatea, chiar distrugerea eului moral) prin reguli etice heteronome, impuse din afară.

Efectul general nu este atât „universalizarea moralității” cât reducerea la tăcere a impulsului moral și canalizarea capacităților morale către ținte social-deseminate care pot include și chiar includ scopuri imorale.

5. *Din perspectiva „ordinii rațional”, moralitatea este și trebuie să rămână irațională.*

Din punct de vedere al administrației sociale, eul moral trebuie cultivat fără a i se da frâu liber, trebuie ajustat constant și păstrat în forma dorită fără ca dezvoltarea să-i fie stopată și vitalitatea secată. Controlul social al moralității este o operațiune complexă și delicată care stărnește mai multă ambivalență decât reușește să elimine.

6. *Răspunderea morală – a fi pentru celălalt înainte de a putea fi cu Celălalt – este prima realitate a eului, un punct de plecare mai degrabă decât un produs al societății. Ea precedă orice colaborare cu Celălalt prin cunoaștere, apreciere, suferință sau acțiune.*

Concluzie – Nu există nici un eu înaintea eului moral, moralitatea fiind prezența ultimă, nedeterminată, într-adevăr un act de creație ex nihilo, dacă a existat vreodată așa ceva.

Întrebarea etică specifică modernității “Cum este posibilă moralitatea?” presupune în mod tacit că răspunderea morală constituie un mister contrar rațiunii, că eurile nu ar fi morale “în mod normal” decât din vreo cauză specială și serioasă; pentru a deveni morale, eurile trebuie mai întâi să renunțe la un alt element al lor sau să-l reducă (cea mai obișnuită e premisa că, acțiunea morală fiind lipsită de egoism în mod necaracteristic, elementul la care se renunță sau care se reduce e urmărirea intereselor personale; ceea ce se presupune aici este că a fi pentru Celălalt mai degrabă decât a fi pentru sine însuși e “contrar naturii” și că două

modalități de a fi se află în opoziție). Totuși, răspunderea morală reprezintă tocmai actul de auto-constituire; cedarea, dacă ea are loc, apare pe calea ce duce de la eul moral la eul social, de la a fi pentru la doar a fi cu.

7. *Perspectiva postmodernă asupra fenomenelor morale nu dezvoltă relativismul moralității.*

Concluzie – Codurile etice sunt cele infestate cu relativism, aceasta nefiind altceva decât o reflecție sau un rezultat al îngustimii tribale a puterilor instituționale care uzurpă autoritatea etică.

Ceea ce au comun toate cele șapte teme enunțate mai sus este argumentarea faptului că problemele morale nu pot fi “rezolvate”, nici viața morală a omenirii nu poate fi garantată de eforturile rațiunii de a calcula și a legitima. Moralitatea, așa cum spune Bauman, nu este sigură în mâinile rațiunii; *rațiunea nu poate ajuta eul moral fără a priva eul de ceea ce îl face moral: impulsul neîntemeiat, irațional, indiscutabil, imparadonabil și incalculabil de a se îndrepta către alții, de a mângâia, de a fi pentru, de a trăi pentru, fie ce-o fi.*²⁹

Temele morale ale postmodernismului enunțate mai sus nu sunt postulate, ci apar ca rezultat necesar în urma unei analize critice a presupuzițiilor și idealurilor filosofice și sociale ce au animat modernitatea. Nu am considerat necesar să reluăm acest travaliu interpretativ. Totuși nu putem să nu menționăm că, dincolo de straniul concluziei la care se ajunge, chiar și pentru un adept al postmodernismului, limbajul este puțin folosit de sociologi, chiar de cei cu înclinații filosofice, așa cum este Bauman. Pare un limbaj asemănător misticiei apofatice, care nu poate determina ceea ce este ceva (în speță Ființa Supremă) decât spunând ceea ce nu este acel ceva, prin negații consecutive ale unor atribute din ce în ce mai generale. Nu suntem departe de adevăr dacă ținem seama că problema responsabilității morale este considerată de Bauman ca fiind ontologic originară, fiind plasată în centrul analizei sale; dacă putem identifica germeii unei posibile construcții a unei problematice morale postmoderne, atunci numai în explicitarea a ceea ce înseamnă

responsabilitatea morală din punct de vedere ontologic o putem face; iar, dacă menționăm că, pentru această explicitare, Bauman a luat drept ghid filosofia morală a lui Levinas, atunci nici limbajul folosit nu mai pare straniu, ci chiar de-a dreptul accesibil.

III. CONCEPTELE ȘI POZIȚIA FUNDAMENTAL ONTOLOGICĂ CE CONTUREAZĂ PROIECTUL POSTMODERN AL LUI BAUMAN

III. 1 Argumente pentru o întemeiere filosofică a unei sociologii critice a moralității

De ce Levinas? Lumea morală a lui Levinas se întinde între mine și Celălalt. Acesta este spațiul pe care Levinas îl vizitează de fiecare dată prin intermediul scrierilor sale etice, explorându-l cu determinare și rabdare. Acesta este spațiul în care el găsește locul de naștere al eticii și întreaga hrană de care etica însăși are nevoie pentru a rămâne vie: provocarea tăcută a Celuilalt și propria mea responsabilitate lipsită de limită. Totuși, drama morală este totdeauna jucată de doi actori: *Celălalt* sau *Fața* sunt nume generice, dar în fiecare scriere³⁰ aceste denumiri sunt pentru o ființă individuală. Pentru Levinas, nici un nume nu poate să apară la plural fără să-și piardă statutul etic, semnificația sa morală. Aceasta înseamnă a lăsa deoparte cele mai multe dintre lucrurile care ne umplu zi de zi viața: goana după supraviețuire și împlinire de sine, considerațiile raționale asupra scopurilor și mijloacelor, calcularea pierderilor și câștigurilor, căutarea plăcerii, puterea politică, economia. Mai mult decât orice, a intra în spațiul moral construit de Levinas pare să însemne să-ți iei timp liber din treburile zilnice, să trăiești în afara regulilor mundane și a convențiilor.

Ce caută un sociolog ca Bauman în acest spațiu asept, necontaminat de social? Am putea încerca o explicație: Bauman dorește să identifice legătura morală originară, sursele presocietale ale moralității. De exemplu, după analiza din *Modernity and the Holocaust*³¹ asupra eticii obedienței și

surselor moderne care au făcut-o posibilă, el ajunge la concluzia că procesul de socializare constă în manipularea capacității morale, și nu în producerea sa. Argumentul său forte este faptul că, după Holocaust, practica legislativă și teoria morală a modernității trebuie să înfrunte faptul că moralitatea poate să se manifeste ca moralitate prin insubordonare față de toate principiile unei sociologii a moralității și prin înfruntarea solidarității și a consensului social: *problema fundamentală societală al autorității morale este, cu alte cuvinte, moral irelevantă*³². Așa cum putem observa, Bauman face o distincție între contextul social și contextul societal. *Factorii responsabili de prezența capacității morale trebuie să fie căutați în sfera socială, nu în cea societală. Comportamentul moral poate fi conceput numai în contextul coexistenței, în contextualul lui a-fi-cu-ceilalți, adică în contextul social. Dar asta nu are nimic de-a face cu prezența agenților supraindividuali și a forței, adică a contextului societal.*

Pentru Bauman, abordarea sociologică obișnuită a contextului social nu-i acordă faptului de *a-fi-cu-ceilalți* nici un statut special sau vreo semnificație aparte. Acest determinat nu este vizibil, chiar dacă este inclus în mult mai folositele concepte sociologice de tipul *contextul acțiunii, situația actorilor* sau, mai general, *mediul social*. De aceea, pentru a putea crea o nouă sociologie a moralității (în cadrul mai larg al unei sociologii a postmodernității, așa cum am definit-o în introducerea acestui studiu – n.n.), trebuie găsit un nou punct de plecare în interpretarea acestui concept, *a-fi-cu-ceilalți*.

Singura abordare care poate oferi un punct de plecare nou pentru o astfel de sociologie este filosofia lui Emmanuel Levinas. Bauman consideră că această filosofie *poate să dezvăluie și să articuleze acele aspecte ale societății moderne pe care abordările ortodoxe nu sunt capabile să le vadă*.³³

Iată de ce în *Etica postmodernă* ne confruntăm cu acest limbaj straniu pentru un sociolog: Bauman încearcă să ofere o nouă înțelegere a moralității plecând de la filosofia lui Levinas, dar rămânând în același timp credincios vocației sale sociologice.

³⁰ Bauman citează în analiza sa mai multe scrieri ale lui Levinas; pentru realizarea acestui studiu eu am parcurs însă doar *Totalitate și Infinit* (Paris: 1999) și *Între noi – Încercare de a-l gândi pe Celălalt* (Al, 2000).

³¹ Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, cap. Towards a Sociological Theory of Morality, ed. cit., pp. 178-179.

³² Idem, p.178.

³³ Idem, p. 182.

Consider important și original acest demers și voi încerca, în cele ce urmează, să-i jalonez principalele accente.

III. 2. Ontologie și moralitate. Preeminența angajamentului moral

Principalul concept pe care îl regăsim în filosofia lui Levinas este *Fața*³⁴. În relație cu *Fața*, ceea ce se afirmă este asimetria; la început nu contează cine este Celălalt în relația cu mine. *Fața* este întâlnită dacă și numai dacă relația mea cu Celălalt e programatic nesimetrică, adică independentă de reciprocitatea trecută, prezentă, anticipată sau sperată a Celuilalt. Iar moralitatea reprezintă întâlnirea cu *Celălalt* ca *Față*.

Astfel, atitudinea morală produce o relație esențial inegală; această inegalitate, inechitate, această indiferență legată de echilibrarea câștigurilor sau a recompenselor, acest caracter organic "neechilibrat" și de aceea nereversibil al relației "Eu-Celălalt" e ceea ce face ca întâlnirea să fie un eveniment moral și în același timp să depășească teritoriul existențial al lui *a-fi-cu*. Ne aflăm în fața unui alt concept important în filosofia lui Levinas, și anume *a-fi-pentru*. Care este diferența? *A-fi-cu* este simetric. Ce e flagrant nesimetric, ce-i face pe parteneri neegali, ce-mi privilegiază poziția eliberând-o de dependența față de orice atitudine o poate lua Celălalt este *a-fi-pentru*, modul de a fi ce previne nu doar singurătatea, ci și indiferența³⁵. Eu sunt pentru celălalt indiferent dacă Celălalt este pentru mine sau nu; faptul că el este pentru mine e problema lui și dacă sau cum se ocupă el de problema asta nu afectează deloc faptul că eu sunt pentru el (atâta vreme cât *a-fi-pentru Celălalt* include respectarea autonomiei Celuilalt, care, la rândul său, include acceptul meu de a nu-l șantaja pe Celălalt să fie pentru mine și de a nu interveni prin nimic altceva în libertatea Celuilalt. Relația cu Celălalt nu e reversibilă; dacă se întâmplă să devină reciprocă, acest lucru nu constituie decât un accident din punctul de vedere al faptului că eu sunt pentru Celălalt.

Putem spune deja că ne aflăm în plină ontolo-

gie. Și totuși, analiza ne oferă mai mult de-atât. Descoperim că, dacă *a-fi-cu* este un determinat ontologic, *a-fi-pentru* este înaintea ontologiei.

Din punct de vedere ontologic, fiecare din noi este separat de oricare altul sau, în cel mai bun caz, suntem unul cu altul (*a-fi-cu*). Paradoxal, *a-fi-cu* înseamnă a fi separat. Pentru a menține acest *cu* ce implică separarea, este nevoie de Lege, cu heteronomia și forța ei coercitivă. *Legea este singurul punct în care se poate ajunge atunci când se pornește de la „a-fi-cu” al unor ființe separate din punct de vedere ontologic.*³⁶ Moralitatea este înaintea ontologiei; *pentru* e înaintea lui *cu*. Din perspectiva ontologiei, relația morală poate fi doar un supliment ulterior, o născocire, niciodată legitimată în totalitate: „trebuie” nu poate fi derivat din „este”, nu se pot atesta valori plecând de la fapte. Faptele nu sunt nici bune, nici rele, faptele adevărate sunt neutre și trebuie să rămână neutre pentru a fi adevărate; faptele reale nu includ evaluări.

Bauman comentează aceste aserțiuni (de fapt, în aceste pagini este greu de diferențiat comentariul propriu al lui Bauman de aserțiunile lui Levinas) considerând că înaintea al condiției morale este un înainte non-ontologic, o condiție cu care ontologia nu vine în contact sau o condiție în care acest contact este respins și ignorat. În această condiție, înainte nu semnaleză ordinea din cadrul existenței, o existență care a fost ordonată, structurată. Mai degrabă înseamnă respingerea oricărei agitații ce impune ordine, a oricărei structuri care pune ființele „la locul lor”. „Înainte” în absența sau în ciuda ontologiei poate avea doar sens moral, iar acest sens este „mai bine”. „Față în față” e mai bine decât „cu”. „Cu” are un avantaj practic asupra lui „față în față”, același avantaj care îl are realitatea dură a existenței asupra începuturilor nesigure ale posibilității. A avea avantajul, totuși, înseamnă cel mult a fi mai puternic, nu mai bun.³⁷

În aceste condiții, moralitatea este o transcendență a existenței, mai precis șansa unei asemenea transcendențe (oare religiile au intuit altceva atunci când au pus în miezul lor un cod moral a cărui respectare asigură mântuirea? – n.n.) Confrunta-

³⁴ Zygmunt Bauman, *Etica postmodernă*, pp. 55-56.

³⁵ *Idem*, p. 56.

³⁶ *Idem*, p. 78.

³⁷ *Idem*, p. 79.

rea cu Celălalt nu ca persoană (persoană în sensul antic de mască purtată pentru a face cunoscut rolul jucat, acel rol fiind mai întâi descris și prescris în scenariu), ci ca Față reprezintă deja actul de transcendență, deoarece tot ceea ce ține de Celălalt în capacitatea sa de a fi este absent din înțelegerea Celuilalt ca Față.

Fața este conceptul ce stă în miezul eticii lui Levinas și cel ce-i asigură substanța morală atât de originală. Fața nu e o forță. E o autoritate. Autoritatea este adesea fără forță. Fața reprezintă ceea ce-mi rezistă prin opinie, și nu ceea ce mi se opune prin rezistență.³⁸ Celălalt nu are putere asupra mea sau, mai degrabă, dacă are o asemenea putere, nu ar mai fi o Față, ci o ființă ontologică. Celălalt e slab și tocmai această slăbiciune face ca acțiunea mea de poziționare a sa ca Față să fie o acțiune morală: Sunt pentru Celălalt înseamnă că mă dăruiesc Celuilalt ca ostatic, îmi asum răspunderea pentru Celălalt. Dar îmi asum această răspundere nu așa cum semnez un contract și îmi iau asupra mea obligațiile stipulate în contract. (...) Răspunderea mea, care îl constituie simultan pe Celălalt ca Față și pe mine ca eu moral, este necondiționată.³⁹

Răspunderea scoate la iveală Fața dinaintea mea, dar mă și creează ca eu moral. A considera răspunderea de parcă aș fi deja răspunzător constituie un act de creare a spațiului moral⁴⁰ (deci moralitate nu „există”, nu este dată în sens ontologic, ci se creează, este un act de angajare, am putea spune, după Heidegger, de proiectare într-un posibil – n.n.). Astfel că din punct de vedere etic, moralitatea este înaintea existenței. Dar din punct de vedere ontologic, nu e nimic înainte de existență, pentru că, tot din punct de vedere ontologic, „înainte de existență” reprezintă o altă existență. Moralitatea este înaintea existenței doar în sensul său propriu, cel moral, de „înainte”, adică de mai bună (...) Adevărul despre moralitate este că ea nu e inevitabilă, nu e determinată de nici un sens ce poate fi considerat valabil din perspectivă ontologică.⁴¹

Astfel că, pentru Bauman, acel Bauman care îi acordă credit lui Levinas, responsabilitatea este în

mod esențial cea mai fundamentală structură a subiectivității. Acest tip de responsabilitate dată în mod esențial nu are nimic de-a face cu o obligație contractuală. Nu are nimic în comun nici cu calcularea unui beneficiu reciproc. Eu devin responsabil în timp ce mă autoconstitui ca subiect. A deveni responsabil înseamnă, de fapt, că mă constituie ca subiect. Relația intersubiectivă este astfel o relație non-simetrică.⁴²

Această trecere de la o „etică a obedienței” la ambivalența „a fi pentru Celălalt” înseamnă, pentru Bauman, trecerea de la siguranța confortabilă a existenței la nesiguranta înspăimântătoare a responsabilității. Bauman este conștient că o asemenea cerință este de nesuportat pentru majoritatea oamenilor; de fapt, moralitatea se recunoaște prin simțul chinului al neîmplinirii. *Eul moral este un eu bătut de vânt de bănuiala că nu este suficient de moral.*⁴³ O asemenea povară nu poate fi purtată decât de sfinți. Acest lucru nu înseamnă că trebuie să fii sfânt pentru a fi moral, ci vrea să spună mult mai puțin: practica morală poate avea doar baze nepractice. Pentru a fi ceea ce este – practică morală – trebuie să-și stabilească standarde pe care nu le poate atinge. Și nu se poate mulțumi niciodată cu propriile asigurări sau cu asigurările altora că standardele au fost atinse. În ultimă instanță, lipsa de automulțumire și indignarea față de sine pe care aceasta o produce reprezintă protecția cea mai sigură a moralității.⁴⁴

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Desigur, analiza lui Bauman fascinează în continuare. Pentru proiectul asumat în *Etica postmodernă*, ceea ce am prezentat până acum nu este decât începutul. Dar nu ne-am propus pentru acest studiu să tratăm exhaustiv problematica morală a postmodernismului conturată de Bauman, ci doar să jalonăm un traiect de interpretare a ceea ce constituie viziunea teoretică și miezul filosofic asumat propus de aceasta.

³⁸ The Paradox of Morality: an interview with Emmanuel Levinas by Tamara Wright, Peter Hayes and Alison Ainley, apud Bauman, *Etica postmodernă*, ed. cit., p. 81.

³⁹ *Ibidem*, p. 81.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 83.

⁴¹ *Ibidem*, p. 83.

⁴² *Ibidem*, pp. 85-86.

⁴³ *Ibidem*, p. 89.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 90.

Un parteneriat româno-american, născut în Războiul Rece (II)

✎ Academician Mircea MALIȚA

Evocarea misiunii la Averell Harriman

Harriman

Adoua zi după călătoria la Washington și după schimbul de vederi avut în avion cu Crawford, la 8 august 1963, m-am prezentat însoțit de ministrul Bălăceanu și consilierul Bucur la Departamentul de Stat. Aveam cu mine imputernicirea de a semna tratatul de interzicere a experiențelor nucleare în cele trei medii, ce va intra în istorie ca „The Partial Test Ban Treaty” și declarația pe care o făceam în numele guvernului român, scurtă de altfel, și mesajul președintelui Consiliului de Stat și al președintelui Consiliului de Miniștri. Pe fundalul de steaguri era o masă cu un scaun pentru semnatori, în fața lui microfoane, și în sală flashurile presei. Zece minute dura câte o semnare, când reprezentanții statelor se perindau pe scaun. Nu aveam nici cea mai mică emoție. Dar faptul că la dreapta mea va sta Harriman mă făcea conștient de valoarea istorică a momentului.

Înalt, distins, sigur de sine, gustând împlinirea eforturilor sale, el oferea președintelui Kennedy cadoul dorit, tratatul. În timp ce eram în așteptare, iese din sala unde se desfășura protocolul semnării, întâmpină delegația română cu amabilitate și ne conduce într-o altă sală. Se simțea că a vorbit cu Crawford. Există în viața diplomatică oameni care zâmbesc în timpul unei conversații tot timpul, orice s-ar întâmpla. Reagan de pildă. Rusk, alt exemplu. Harriman era de o seriozitate blândă și prevenitoare. Voia să te facă să te simți în largul tău și să-ți dezlegi curelele de la parașută.

Gata, ai aterizat! „Am auzit că v-ați interesat de programul meu” - a spus el. „Timpul e limitat și am un program foarte încărcat. Ce-ar fi să rămâneți la mine și să dejunăm împreună?” - a întrebat Harriman. Lumina verde, mi-am zis, binecuvântându-l în gând pe Crawford.

Pentru diplomați, Harriman era o figură legendară. Era un uriaș care iese din sală, trece prin acoperiș și se transformă în statuie pe clădirea Departamentului de Stat. Roosevelt l-a luat în cercul lui cel mic de oameni de încredere. Descindea din aristocrația financiară a New Yorkului, în care numele de Harriman stătea alături de Morgan, Carnegie, Rockefeller, Gould.

Marii industriași și bancheri nu se îmbulzeau însă la democratul Roosevelt, care le tăia calea prin programele sociale și simpatia față de cei dezmoșteniți. Așa că un Harriman rupea, ca și un Rockefeller, rândurile elitei financiare la a doua generație, alăturându-i-se lui Roosevelt.

După activități în cadrul reformelor rooseveltiene, tânărul Harriman, care câștigase încrederea președintelui, a intrat în diplomatie. A fost mai întâi șeful programelor celebre de asistență militară (Lend-Lease) acordată de SUA Rusiei și Angliei și apoi ambasador la Moscova și la Londra în timpul celui de-al doilea război mondial. Prin el, Roosevelt comunica cu Churchill și cu Stalin. La reuniunile lor la vârf, el mergea de la unul la altul, redactând acorduri, căci nu existau procese-verbale și înregistrări, și transmițând comunicări urgente și opinii nuanțate sau definitive. În foarte multe

cazuri i se cerea lui o formulă ce circula rapid și întrunea consensul. Ce resorturi intelectuale și psihologice, ce comportament care se situa între rigiditatea formală și intimitatea nepermisă, ce nevoi și ce capacitate de adaptare la personalități aflate la distanțe mintale atât de mari trebuia să aibă acest Harriman!

E imposibil să cunoști un om după CV-ul său. Surprinzător, Harriman a avut și ambiții politice, dar omul culiselor diplomatice nu a reușit în competițiile pentru putere. El a întreținut pentru o clipă ideea că democrații l-ar putea alege la convenția din Minnesota candidat la președinția SUA, deschisă după încheierea mandatului lui Truman (1956). Candidatura lui Harriman avea un sens: dacă republicanii voiau președinția pentru Eisenhower, eroul-cheie al operațiunilor militare ale celui de-al doilea război mondial, de ce n-ar fi prezentat democrații drept candidat pe Harriman, eroul-cheie al operațiunilor diplomatice ale marii alianțe? Ideea nu s-a transformat în mesaj și acțiune, pentru că doamna Roosevelt, care stăpânea culisele, era împotriva lui Harriman și favorabilă lui Stevenson. Din această competiție a rezultat o antipatie Stevenson-Harriman. Stevenson a fost ales, iar înfrângerea lui Harriman în alegeri se atribuie nu numai profilului intelectual considerat prea înalt, ci și unui fapt care (o culme a coincidențelor cu ceea ce se semna acum la Washington!) avea de-a face cu experiențele nucleare. Stevenson a promis în campania electorală că le va suspenda pe toate. Bulganin, coechipierul lui Hrușciiov căruia îi convenea declarația lui Stevenson, l-a citat indirect ca argument de partea lui: „Există și în SUA cercuri influente care... etc.” Dar în politică nu există nimic mai distrugător ca o laudă a dușmanului. Altă coincidență: George Ball, care fusese numit de Kennedy și funcționa acum ca subsecretar de stat (o treaptă în plus față de asistentul secretarului de stat, poziție ocupată de Harriman), fusese de partea lui Stevenson și nu se afla deci în extremă cordialitate cu colegul său Harriman. Știam că diplomația e o artă a evitării gropilor. Ar fi fost o gafă să-i evoc lui Harriman cu căldură discuțiile avute la New York cu Stevenson și prețuirea mea pentru el? Dacă-i citam acest lucru lui Ball, n-ar fi fost el încântat? Nu neapărat: relațiile personale nu constituiau probleme insurmontabile în lumea democrației americane. Diferența între a fi

democrat și republican, sau a fi rival sau partener în același partid nu avea dramatismul prăpastiei din alte părți. În țările care și-au însușit și ele sistemul bipartinic ca în America Latină, antagonismul între albi și colorați (blancos y colorados), modelul nord-american se caricaturizase atât de mult încât avioane blancos bombardau satele ce votau colorados, ca în Venezuela. Politica și administrația americană se bazau pe echipe profesionale și competente, dincolo de opiniile partizane. Altfel cum ar fi fost posibil ca o înțelegere stabilită cu un regim democrat să rămână valabilă sub o administrație republicană? Nu era nici o regulă generală, dar o continuitate exista totuși. La moartea lui Kennedy, noul președinte, Johnson, s-a adresat astfel echipei fostului președinte: „Președintele Kennedy a adunat în jurul lui oameni extraordinari la care n-aș fi putut niciodată să ajung. Sunteți cei mai pricepuți oameni din câți am văzut vreodată. Nu numai fiindcă ați fost prietenii președintelui Kennedy, dar sunteți cei

mai buni și trebuie să rămâneți. Vreau să lucrați cu mine.” Retrospectiv mi-am dat seama că la Washington și New York avusem marea șansă să cunosc aceste echipe, care lucrau împreună în ciuda unor rivalități sau asperități personale. Totuși, ca diplomat, trebuia să pășesc în această lume politică cu grija pe care o impun piunezele de pe parchet.

Carierea politică a lui Harriman s-a rezumat la postul de guvernator ales al statului New York (1954-1958), de unde i se trăgea și titlul de „governor Harriman” care se folosea și acum. Când s-a creat ONU, copilul drag al lui Roosevelt, a cărui naștere s-a aprobat la Yalta, Harriman, a fost cel care circula hârțile. La ceremoniile ONU însă, prin anii '50, doamna Roosevelt apărea flancată nu de Harriman, ci de Nelson Rockefeller. Pe scurt, cariera ulterioară a lui Harriman nu a fost la înălțimea performanțelor belice. Iar, când Kennedy și-a format echipa, l-a numit pentru resursele sale de competență la sectorul Extrem Orient. După ce a negociat și a adus textul Tratatului de la Moscova, președintele, mai mult decât încântat, îi atribuie în 1963 lui Harriman un rol mai vizibil: subsecretar pentru problemele politice.

Nu cred că pe Harriman îl mai interesau titlurile. Nu era vanitos. Avea 72 de ani și, în loc să-și guste retragerea scriind memorii, se bucura că e implicat în problemele speciale și grele. Era

solicitat în decizii complicate de politică externă și asta era de ajuns. Romanii ziceau: "De minimis non curat praetor" (Pretorul nu se ocupă de chestiuni mici). Faptul că Harriman examinează un dosar al României îmi dădea mari speranțe.

Ritualul semnării, programat pentru România la ora 13, n-a luat mult timp. Eu am citit textul sezând și observând că Harriman se apleacă puțin în dreapta mea ca și cum ar fi vrut să vadă cum arată mesajul președintelui, cu antet sau fără? Harriman a răspuns oficial, în termeni apreciativi față de gestul României și față de declarația acesteia. Apoi ne-a condus prin clădire și ne-a arătat, într-un fel de tur al gazdei, biroul lui Rusk și sculpturile ce-l împodobeau, sala cu galerii de portrete ale secretarilor de stat și, în sfârșit, biroul său tot atât de confortabil ca acela al lui Rusk. Alături era pregătită o masă pentru șase persoane. Harriman adusese pentru cei trei români invitați (eu, ministrul și consilierul), doi colaboratori, pe Crawford și pe Vedeler, care se ocupa în Departamentul de Stat de relațiile cu România.

Mă gândeam că un punct este câștigat. Din zeci de delegații prezente, una singura dejuna cu Harriman, și aceea era a noastră. Al doilea punct era buna-dispoziție a lui Harriman. Ea s-a manifestat în povestirea unor amintiri personale. Unele erau recente. Îl impresionase Rusia lui Hrușciov, în cele 12 zile petrecute pentru negocierea Tratatului la Moscova. Sub Stalin nu-și putea imagina că va reveni într-un climat atât de destins, spunea el.

„Kremlinul, fortăreața inaccesibilă, e vizitată de public ca un muzeu oarecare. Hrușciov vine printre vizitatori fără pază și discută cu ei. Unde e obsesia lui Stalin că îl pândește asasinarea?” Harriman mi-a arătat fotografia sa cu Hrușciov din revista "Life". A povestit cum după o ședință a străbătut împreună cu Hrușciov curtea Kremlinului în drumul spre dîneul din palatul Ecaterinei. Hrușciov s-a oprit și a strâns mâna vizitatorilor. Le-a spus: „Acesta este gospodin Garriman. Am semnat cu el tratatul de încetare a experiențelor și l-am invitat la masă. Credeți că merită?” Lumea a răs și a aplaudat. „Ce diferență față de epoca lui Stalin!” exclama Harriman. El era sensibil și la autoritatea de care se bucura în ochii sovieticilor. (Mai târziu am citit în A. Schlesinger că Hrușciov ar fi spus: „Dacă-l trimite pe Harriman pentru tratat înseamnă că e ceva serios.”) Dincolo de

aspectele de climat, Harriman reținea un fapt mai important: există mai multă flexibilitate în politica externă sovietică, ceea ce-i invită pe americani la reciprocitate.

Al doilea val de amintiri privea România după 23 august. A spus că a văzut cu ochii lui lumea aplaudându-i pe americani și s-a convins de sentimentele de prietenie ale românilor față de America. A elogiat rolul Regelui Mihai la 23 august. A fost invitat de rege la Sinaia, unde s-a dus însoțit de fiica lui, în 1946. „Pe drum, a spus el, l-am întâlnit pe Vâsinski și m-am bucurat că-l văd. Știam că are mulți soldați în țara voastră. Dar am fost surprins să constat că el era păzit mai bine decât mine, având o escortă de trei ori mai mare decât a mea.” Avea amintiri plăcute, ținea minte că a jucat tenis cu Petru Groza și cum arăta Bucureștiul la sfârșitul războiului, când era pavoazat așa cum îl văzusem eu, cu patru portrete: Stalin, Churchill, Roosevelt și De Gaulle.

Harriman și-a mai amintit că la Conferința de Pace din 1947 de la Paris, în cadrul căreia s-a hotărât realipirea întregii Transilvanii la România, a fost membru al comisiei pentru țara noastră. Știa că și Dej fusese în delegație? N-a menționat acest lucru.

Mi-era teamă că, dacă explorăm în continuare istoria, nu-mi rămâne decât puțin timp pentru tema mea principală. Eram conștient că tot ce spuneam e pentru audiențe multiple: Harriman, funcționarii săi, arhivele Departamentului de Stat, Dej, susținătorii lui și inamicii, instituțiile românești și străine, în fine Moscova. Dar esența era: ce înțelege și acceptă Harriman, ce transmite explicit sau implicit Bucureștiului?

Punctul de plecare a fost vizita recentă în România a ministrului american al agriculturii, Freeman. Eveniment important, a spus Harriman, util și clarificator. În curând Freeman va raporta oral președintelui Kennedy (deci nu o făcuse încă). „Cum merg schimburile cu România?” m-a întrebat. „Descresștere și dificultăți”, am zis eu descriindu-le. „Ce puteți vinde?” a întrebat el. „I-am spus lui Hrușciov despre caviarul românesc care e mai bun decât cel rusesc, dar n-a fost de acord.” Discuția a ajuns apoi la mobilă, sticlă, carne. „Tarifele discriminatorii ne stau în cale, am afirmat eu. Ni se cer chimicale, vapoare întregi și multă mobilă.” „Dar ce este cu instalațiile acestea de cauciuc?” a întrebat Harriman, fiind evident la

curent cu criteriile noastre pentru industria petrochimică. Am spus că interesul pentru aceste instalații este generat de intenția de a valorifica resursele proprii, care la noi indică posibilitatea dezvoltării industriei chimice. Am încercat achiziționarea de tehnologie din SUA, dar ne-am izbit de refuzul licențelor, dar și de termeni neconvenabili în privința livrării și instalării. Din Occident am putut însă cumpăra unele instalații, fără aceste obstacole. Harriman a făcut observația că pe lângă licențe există problema plăților. A urmat o conversație în privința creditelor tehnice asigurate de statul român și, am susținut eu, sistemul funcționează fără probleme, spre satisfacția reciprocă, România fiind privită ca un partener serios și solvabil. La acest punct Harriman a emis prima sa opinie interesantă: există bunăvoință în cercurile oficiale în privința îmbunătățirii relațiilor cu România. Măsurile vor fi studiate cu atenție, chiar dacă schimbarea nu se va produce dintr-o dată. Sunt obstacole cunoscute, ca legislația, Congresul. Ar putea fi examinate acțiuni în condițiile existente, fără Clauza națiunii celei mai favorizate. M-am legat de acest lucru și am apăsat pe pedală: îmbunătățirea generală politică poate că cere timp, dar sunt afaceri ce ar putea fi discutate de specialiști și tratate expeditiv. De ce nu s-ar întâlni experții? Harriman i-a întrebat pe Vedeler și Crawford: voi ce părere aveți, pregătiți vreo propunere? Vedeler a răspuns fără entuziasm că propunerile sunt în curs de elaborare. Lui Crawford, Harriman i-a adresat cererea să-l pună la curent și să-i comunice părerea Legației. Pe mine m-a întrebat în glumă: "Ce părere aveți de el la București, se poartă bine, aveți plângeri împotriva lui?" A adăugat: „Crawford e un prieten vechi de-al meu”.

De la sfera economică, discuția a trecut la cea politică. De fapt ele s-au întretăiat, dar, când am pus la un loc toate întrebările de baraj ale lui Harriman presărate în conversație privind Albania, China și CAER, am înțeles că el își construiește evaluarea hotărâtoare.

Aveți ambasador la Tirana? Faptul că Albania era în conflict ideologic cu toate țările socialiste, în afară de China, era cunoscut, iar România începea să se distingă printr-o poziție aparte. Am spus că toate țările socialiste au relații cu Albania (pe linie de stat), că relațiile noastre sunt normale și că ambasadorul nostru s-a întors acolo după conce-

diu. Semnalul trebuia să fie clar: nu suntem în aceeași oală cu Albania, nu suntem un dizident zgomotos și violent al lagărului, nu ținem partea nimănui. În privința Chinei, nu a cerut explicații, dar a vrut să vadă dacă interpretarea lui e bună: atitudinea României față de China, crede el, e mai mult un prilej de a sublinia modul independent de a acționa al României. Perfect, nici în sfera Chinei nu era cazul să fim înglobați. Despre presă, el a spus zâmbind că ea caută subiecte senzationale. Harriman a trecut la CAER: cum a fost ultima sesiune? Ne-a dat satisfacție în privința perspectivelor de industrializare și care e poziția actuală? Din nou am pus în relief abordarea noastră: România a subscris la rezultate, comunicatul a fost unanim, după noi CAER-ul e democratic când hotărârile se iau în asentimentul tuturor membrilor, în respectarea reciprocă a intereselor. Iar în materie de industrializare, România e profund angajată să o realizeze cu consecvență până la capăt. Ultimul punct de clarificat a fost independen-

dență. În trecut România, a spus Harriman, a fost considerată ca având o politică dominată de Moscova. Independența pe care o afirmă ea a creat o atmosferă favorabilă în SUA, unde presa se ocupă de ea pe larg în ultimul timp. Aici am enunțat cât mai exact cele spuse de Dej. Ca țară socialistă, politica noastră e orientată spre rezolvarea intereselor vitale ale țării. Deși presa se orientează spre ele, nu sunt lucruri spectaculoase în atitudinea României. A urmat răspunsul lui Harriman, care putea să reprezinte pentru mine încheierea misiunii: înțelegem că ceea ce face România nu e de dragul americanilor sau a altcuiva, dar trebuie să constate că unul din efecte este o mai bună atmosferă în SUA. Momentul trebuie folosit pentru îmbunătățirea relațiilor, în special în domeniul economic. SUA privește cu simpatie eforturile României în domeniul economic și este dornică să ne ajute. Am exprimat întreg acordul ca această idee, adăugând că problemele litigioase cu SUA au fost rezolvate, arieratele financiare de pildă. Di Crawford poate să confirme că și în altă materie partea română dovedește solicitudine totală, iar pe plan cultural schimburile sunt active.

Aș fi putut să mă declar satisfăcut, dacă nu m-ar fi ros o întrebare pe care și-o pun americanii când încheie o înțelegere: "It's a deal?" Cum ar fi: "Batem palma, s-a făcut, ne-am înțeles?" Au văzut

americani într-adevăr că se deschide pentru ei discret și normal o poartă și că ei pot veni pe ea fără tam-tam sau acorduri solemne și fără atâmarea de sfori ("no strings attached") de această înțelegere?

Ca și cum mi-ar fi citit gândurile, Harriman a adăugat brusc: Spune-i d-lui Gheorghiu Dej din partea mea că americanii nu au consimțit niciodată ceea ce se numește împărțirea de la Yalta. Eu am fost acolo. Pentru noi procente de Churchill nu au fost valabile. În înțelesul americanilor, acordul trebuia să fie fifty-fifty! Niciodată nu ne-am schimbat părerea. Alții s-au abătut de la înțelegere, așa cum am văzut-o noi. Am fost uluit de acest mesaj neașteptat la care aveam să meditez timp îndelungat.

Probabil că amintirile lui Harriman despre România anilor 1945-1946 erau mult mai cuprinzătoare decât cele din evocările de la masă. Nu este exclus să nu fi reflectat la acea suită de evenimente, la sfârșitul cărora America era scoasă din schema politică a unei României dominate exclusiv de Stalin și de URSS?

Mai târziu, mi s-a povestit o întâmplare căreia n-am de ce să nu-i dau crezare. Relatorul era Ripoșanu, fostul secretar și colaborator al lui Petru Groza în acei ani, iar eroul este Harriman. Director în MAE și un tot-factum executiv era bătrânul diplomat Stoica, fost membru al delegației României în SUA după primul război mondial și colaborator al lui Titulescu. Întrebarea zilei era "Vin americanii?" Maniu și țărăniștii îl presau pe Stoica să le spună în ce direcție merg evenimentele, ce se vede de la Externe? În ciuda prezenței Armatei Roșii, cercurile politice ale partidelor istorice nu puneau la această sintagmă semnul întrebării, ci al exclamării. Stoica nu știa ce să răspundă în noianul de știri contradictorii. Harriman era la București. Știindu-l un om de lume, care căuta societatea, Stoica a chemat-o la el pe una din surorile N., două frumuseți nelipsite de la recepțiile înaltei societăți. "Drăguță, i-a spus el pe ardeleneste, tu ești fată deșteaptă. Încearcă la recepția de mâine seară să-l abordezi pe Harriman; o discuție, un dans poate, un toast. Spune-i că ești într-o răsucire a vieții, că nu știi ce cale să apuci și ce viață te așteaptă, e mai bine să rămâi în România sau să pleci în momentele astea tulburi? Care ar fi sfatul său?" După două zile, domnișoara N. vine la Stoica. "Ai vorbit?" "Da." "Și ce ti-a

spus?" "A oftat, a zâmbit, a făcut și apoi mi-a spus că nu poate să-mi dea sfaturi, dar, dacă ar fi în locul meu, ar pleca." "Ești o fată minunată, i-ar fi zis Stoica și tot pe ardeleneste: Mulțam. M-am lămurit."

Ripoșanu susținea că povestea a ajuns la Petru Groza, care era încântat de ingeniozitatea testului, și la Maniu, care l-a respins, în ciuda insistențelor lui Stoica să pună semnul întrebării la loc, fiindcă nu e sigur că vin americanii.

În plină cordialitate, masa a luat sfârșit. Era joi 8 august și timpul trebuia folosit. Am primit o indicație de la București să cer audiență la Rusk, dar, față de îndoiala mea că aceasta ar fi utilă, mi s-a dat delegarea să „procedez cum e mai bine”. Deci vineri am luat masa în oraș cu Crawford și omologul său român Bălăceanu. Cu acest prilej am avut un nou „insight”, adică un fel de „privire înăuntru”. Departamentul Comerțului nu a aprobat lista licențelor, cu o singură excepție, și am înțeles că are în continuare o atitudine refractară - ne-a spus Crawford. Licențele sunt interzise pe motive strategice. E adevărat că tranșează președintele, dar acesta ține seama de Senat. Se cere timp, răbdare și multă grijă. Convorbirea cu Harriman, pe care o considera esențială, a pus Departamentul de Stat la lucru. Se deschid dosare, se fac referate. A fost bine primită ridicarea restricțiilor pentru diplomați și acum ne poate da vestea că a fost aprobată reciprocă din partea americană.

Bate fierul cât e cald! mi-am zis. Am cerut să fiu primit din nou de Harriman pentru că aveam de transmis precizări și completări. Răspunsul a fost prompt: întâlnirea va avea loc a doua zi, sâmbătă, la ora 11.30. Am mers cu Bălăceanu, dar la 10 fiindcă se schimbă ora. Vedele era acolo, dar Crawford nu. Motivul: n-a mai putut fi anunțat de modificarea orei, care se datora chemării lui Harriman mai târziu la Senat. Nu era o întâmplare absența lui Crawford. Față de propunerile în care Crawford era pozitiv și îndrăzneț în raporturile cu România, funcționarul de la biroul (desk-ul) României era rezervat și neîncrezător. Observam că în resorturile administrației se întâmplă ceva ce nu ne favorizează, la Departamentul Comerțului, dar și la Departamentul de Stat. Nemaivorbind de Congres, unde existau cercuri direct ostile, așa cum arăta declarația din aceeași lună august privind Săptămâna națiunilor captive, care se adresa

și României, declarație care a produs cea mai mare indignare la București. O preocupare oficială, confirmată de texte ce au ieșit la iveală ulterior, era „crearea de tulburări în țările satelite” (ale Moscovei).

„Nu vă supărați, a zis Harriman, fug la Congres. Se va vota în curând Tratatul. Există voturi, va trece, dar administrația e interesată să obțină cât mai multe voturi peste majoritate.” Știind că nu am timp prea mult la dispoziție, am dat un ton mai oficial și mai precis cererilor noastre: instalații, mașini, brevete, licențe. Domenii clare: chimie, petrol, celuloză, hârtie, cauciuc, radio și televiziune. Am dat din nou o listă refăcută și completată la plecarea din București. Propunem primirea unei delegații economice competente, condusă de vicepreședintele Guvernului, Gaston Marin, care e și șeful planificării, precum și discuții serioase care să conducă la soluții - am zis eu, în timp ce Vedeler lua note amănunțite și Harriman era atent. Harriman a repetat reacția de bunăvoință pentru îmbunătățirea relațiilor cu România. „Acum Administrația a pus în studiu măsuri de îmbunătățire cu toate țările socialiste. Noi vrem relații bune cu toți și în special cu România.”

Din spusele lui, am înțeles că demersul nostru are de trecut obstacole birocratice considerabile: cine te scoate din pachetul de măsuri și îți acordă statut special? Nu vor spune toți să așteptăm până se schimbă politica față de întreg Răsăritul? Dar Harriman a avut o atitudine pozitivă față de venirea delegației după ce a cerut detalii privind șeful și compoziția ei. L-a întrebat pe Vedeler ce părere are despre venirea acum a delegației, iar acesta a răspuns printr-o gesticulație de indecizie.

„Trebuie să fim pregătiți să discutăm cu ea”, iar „ea trebuie să găsească uși deschise” (vezi comerțul și instituțiile vizate), a spus Harriman. Cu gândul că ar putea determina un răspuns grabnic, el l-a întrebat pe Crawford când se reîntoarce la București. 16 august, a răspuns ministrul. Eram sigur că cei doi se vor întâlni fără Vedeler în acest răstimp.

Mai rămăsese ziua de sâmbătă 10 august. Am folosit-o pentru întâlnirea cu Davis care a venit la Bălăceanu acasă împreună cu Harriman. Davis, director al relațiilor cu țările răsăritene, fusese plecat cu Rusk la Moscova. Era deja la curent cu conversațiile cu Harriman și se declara optimist.

„Nu uităm că americanii au promovat în lume spiritul afacerilor”, spunea el (ca și Crawford anterior). A făcut un tablou al propunerilor interne. A vorbit mult despre Congres și despre disputa deschisă dintre Congres și președinte în legătură cu Clauza națiunii celei mai favorizate. „Nu o cerem acum, am spus eu, va veni timpul când tendințele de liberalizare a comerțului SUA vor prevala. Dar știm ca Rusk a cerut sugestii ambasadourilor săi pentru creșterea exportului SUA. Prezentăm ceva în acest sens.” „Vreți delegația în acest an?” a întrebat Davis. „Da, am răspuns. Cu cât mai repede, cu atât mai bine.”

Cu acest prilej, Crawford mi-a rezumat situația: „Nu are atâta importanță cât timp va cere răspunsul, important este că problema României e introdusă ferm pe agendă, e înțeleasă și tratată de persoane cu greutate, ca Harriman. Mai mult decât atât, el o abordează pozitiv, fiindu-vă favorabil.”

Continuare în numărul următor

Problematizarea între idiotența articulată și tăcerea comprehensivă

≡ Dr. Doina Olga ȘTEFĂNESCU

Problematizarea a fost descrisă de mulți autori ca fiind una dintre tehnicile de instruire care presupun crearea și rezolvarea unor situații-problemă¹. Teoretizarea problematizării este de aceea realizată în strânsă corelație cu termenul „problemă”.

Într-o accepțiune mai restrictivă, dar nu mai puțin complexă, o „problemă” este orice fel de *dificultate constientizată*, adică sesizată (resimțită, percepută), înregistrată (reținută) și formulată (mai mult sau mai puțin adecvat – îndeobște în formă interogativă, alteori în formă imperativă, ca sarcină), dificultate care prezintă un *caracter de noutate* pentru sistem (subiect) și pe care acesta nu poate sau nu vrea s-o ocolească, fiind astfel constrâns ori autoconstrângându-se să o depășească (să o „soluționeze”).

Orice problemă apare într-o situație determinată căreia îi conferă, prin ivirea ei, un caracter *problematic*. Datorită noutății tipului de dificultate apărut, subiectul nu cunoaște nici o soluție, nu se orientează rapid și adecvat în situație și în sarcină, nu întrezărește cu ușurință, fără un efort

și o activitate specială, soluția ca atare sau măcar diferența și modalitatea de principiu a soluționării. Se poate spune, de aceea, că o problemă autentică reclamă nu numai efectuarea soluționării, ci mai cu seamă *elaborarea* (descoperirea, inventarea, construirea) ei – și, implicit, a soluției, adică ceea ce Robert Gané numea „o rezolvare productivă de probleme”².

Prin urmare, după părerea mea, problema este insuficient definită prin existența unei sau unor „necunoscute” ce trebuie aflate („ce-uri”, „de ce-uri”, cum-uri” etc.). De asemenea, diversele solicitări, dificultăți sau întrebări care nu au un caracter problematic în sensul precizat, a căror soluționare nu implică un efort personal creator din partea subiectului, constituie numai aparent probleme. Acest statut îl au :

- 1 obligațiile și autoobligațiile încheiate cu performanțe;
- 2 misiunile sau rolurile concretizate prin atingerea scopurilor;
- 3 eforturile de a obține ceva (un produs, o informație, un status social etc.);
- 4 eforturile de a efectua ceva (o operație, un

¹ I. Cerșit arată, de exemplu, în *Metode de învățământ*, Editura Didactică și Pedagogică, 1997, p. 132, ca problematizarea poate fi aplicată în predarea oricărui discipline la orice nivel de școlarizare, intrând ușor în combinație cu alte metode. Cred că aceasta prezintă perspectiva largă și posibilitatea de corelare multiplă o recomandă drept altceva decât o simplă metodă sau tehnică de lucru în instruire.

² Robert M. Gané, *Condițiile învățării*, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 189; cf. și Wincenty Okon, *Învățământul problematizat în școala contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 83 („considerăm drept problema orice dificultate teoretică sau practică a cărei soluționare reprezintă rezultatul unei activități proprii de învățare”); același autor subliniază în mai multe rânduri însemnătatea „elaborării rezolvării”, importanța didactică și formativă a acesteia), H.J. Sklonec, *Revoluția științifică a învățământului*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p.119 („Comportamentele de rezolvare a problemelor apar deci dincolo de soluția propriu-zisă, adică de răspunsul care face să apară problema”).

aspect);

5 încercările de a afla ceva (o tehnică, un procedeu, un mijloc)

și altele de acest fel care, dacă nu satisfac criteriile expuse, ar trebui să fie numite generic "sarcini", "teme" sau "proiecte".

Problemele formulate și discutate într-un seminar cu studenții nu sunt, în toate cazurile, asemănătoare modelului de problemă descris până în acest moment. Deseori ele au o "zare interioară" redusă și fragmentată, tensiunea problematică fiind generată de modul de raportare a studenților la subiectul de studiu, la tema discutată. Având un posibil instrumental și o cultură generală și filosofică variabile, aceștia resimt, manifestă și, uneori, formulează ca probleme dificultățile produse de întâlnirea cu domeniul respectiv.

Se conturează astfel o nouă clasă de probleme, care nu sunt interne, specifice domeniului ci țin de variate modalități și ipostaze ale cunoașterii lor de către alți subiecți. Această clasă am denumit-o *probleme de receptare*. Prezența acestora variază de la o temă la alta și de la o persoană la alta. Luând drept criteriu cauzele care determină ridicarea unor probleme, putem considera pe scurt, ca fiind mai frecvente următoarele tipuri de dificultăți:

- a. probleme datorate neînțelegerii limbajului;
- b. probleme datorate unor interferențe cognitive între cunoașterea comună, cea științifică și cea filosofică în urma cărora iau naștere fie confuzii, fie disonanțe cognitive;
- c. probleme datorate unor insuficiente fundamentări teoretice sau factuale a tezelor, concluziilor etc.;
- d. probleme datorate unor incorectitudini logice în derivare (inferențe), analiză, demonstrație, argumentare etc.

Firește, dificultățile menționate pot să survină separat și succesiv (alternativ) sau deodată, întrucât partenerii de discuție nu au toți același nivel de cunoaștere, aceleași deprinderi și posibilități intelectuale, aceeași complexitate și intensitate a motivației etc. Se înțelege că ei nu se află toți și deopotrivă în aceeași situație cognitivă, că ceea ce pentru unii dintre ei este accesibil și neproblematic pentru

alții este generator de dificultăți. Pseudoprobleme și greutăți pentru o parte a partenerilor în seminar, acestea pot deveni pentru ceilalți noduri conflictuale care, nesesizate și nedestrămate la vreme, duc la diminuarea motivației pentru studiu și, în final, la respingerea globală a problemei puse în discuție.

Importanța limbajului este indiscutabilă. În forma cea mai evidentă, ea apare în constituirea și formularea întrebărilor și a răspunsurilor. Oricărei probleme i se poate asocia o întrebare care o conturează, o in-formează, îi dă o direcție de soluționare. Întrebarea conține supoziții care orientează procesul rezolvării ei. Cvasiechivalența dintre punerea și soluționarea întrebării, adesea semnalată de mari gânditori, nu înseamnă că întrebarea dispune de un răspuns gata pregătit, căruia numai efectivitatea sau proclamarea îi lipsește, ci că munca de a pune bine, adecvat, constructiv și soluționabil problema (întrebarea) este totodată, în bună măsură, munca de a o rezolva (de a răspunde). În acest sens, soluția este preferabilă în "termenii" problemei, adică în cadrul sau referențialul stabilit.

Problematizarea nu poate fi considerată, așadar, doar o simplă metodă de lucru în seminar, ci un principiu didactic, supraordonat celorlalte metode și procedee. Prin aceasta înțelegem că problematizarea determină alegerea metodelor și construirea strategiilor oricărui seminar.

Are însă orice seminar o problemă (în sensul prezentat) de pus și rezolvat? Cu siguranță că nu. Motivele sunt variate și intenția de a analiza de ce nu sunt toate seminariile discuții constructiv-formative (care să dezvolte competența de a pune și rezolva probleme autentice, interne, care să contribuie, prin punere și soluționare la formarea ca specialist în domeniu) nu constituie subiectul acestui articol. Poate că a conduce un seminar este o artă, dar măiestria de a o face nu ar trebui să fie numai a „artiștilor”. A reuși să formulezi o problemă autentică pentru seminar, care să stărnească interesul, să rămână în mintea studenților și după ce seminarul se încheie și care, prin abordare adecvată să ducă la formarea competențelor generale și specifice fiecărei specializări,

reprezintă ea însăși o competență ce poate fi dobândită.

Reamintim că o competență este un ansamblu structurat de atribute (cunoștințe, deprinderi, comportamente și atitudini) care descriu nivelul la care o persoană este capabilă să performeze într-un domeniu. Aceste competențe sunt concretizate în faptul că studenții, de exemplu, vor:

1 cunoaște și înțelege (pondere mare la începutul studiilor), respectiv vor putea să recunoască, identifice, reproducă, definească, selecteze, clasifice, exemplifice, descrie, analizeze după model, compare etc. fapte, date, metode, convenții, tendințe, criterii, teorii, principii, legi etc.;

2 explica și interpreta, respectiv vor putea să analizeze independent și să evalueze puncte de vedere la prima vedere, să asocieze argumentări simple unei judecăți declarative, etice sau de altă natură, să construiască independent argumentări corecte, să formuleze, atunci când este posibil, predicții.

Aceste competențe nu pot fi dezvoltate în orice condiții de lucru. Formarea lor presupune cu necesitate lectura independentă și prezentarea, discutarea, confruntarea, construcția argumentativă, în cadrul seminarului. De multe ori derularea seminarului se face în condiții de separare a celor două componente (cu alte cuvinte se discută fără parcurgerea bibliografiei). Ceea ce prezentele rânduri doresc să semnaleză este posibilitatea de a fi „păcăliți” de seminariile în care se discută mult, chiar dacă nu s-au parcurs textele indicate, se formulează și se confruntă păreri și opinii, fără un control al rigorii argumentative, se discută aprins, poate chiar cu pasiune. Este vorba de fenomenul *idioteniei articulate*, cum îl numește J. Bruner³ pe cel „care este plin de vorbe, aparent adecvate, dar care nu are și priceperea să folosească ideile reprezentate de cuvintele respective”.

Dacă ar fi să aleg între un seminar în care se speculează și se opinează mult, în necunoștință de cauză, și unul în care cadrul didactic face el însuși o demonstrație de gândire critică, argu-

mentativă, de construcție problematică documentată din interiorul domeniului, în care studenții nu ar scoate nici un cuvânt, dar ar urmări cu încântare (cu „mirare”) un demers teoretic temeinic (pe care să-l aibă ca reper atât metodologic, cât și de conținut), cu siguranță că aș alege tăcerea comprehensivă în dauna idioteniei articulate. Dar nu tot timpul, pentru că spectacolul măiestriei altuia nu contribuie automat la dobândirea propriei măiestrii. Pentru că opțiunea de preferat, din punct de vedere didactic, este pentru dezvoltarea competențelor analitice, de construcție argumentativă de calitate, și nu pentru reacții emoționale pozitive⁴ (importante, dar nu și suficiente). Pentru că o motivație academic structurată, bazată pe cunoaștere de profunzime, este de preferat unei imagini de sine cu orice preț pozitivă.

De fapt alegerea nu este una reală. Oricine ar fi întrebat – cadru didactic sau student – ar respinge, dacă ar recunoaște-o, idiotenia articulată. Opțiunea reală este pentru problematizare, acceptată ca principiu, care ar trebui să restructureze și să revalorizeze metodele de lucru din seminar. Atâta timp cât demersul didactic ales contribuie la dezvoltarea competențelor, el este de preferat oricărei situații în care bibliografia este citită și repovestită (cu cuvintele autorului chiar), când punctul de vedere exprimat nu este susținut de evoluția domeniului respectiv, iar argumentele nu sunt adecvate și/sau suficiente, când ceea ce primează este „marcarea participării” la discuție în vederea și cu speranța unei mai bune evaluări finale, și nu înțelegerea textului sau a temei în contextul domeniului, când structura expunerii creează probleme de înțelegere pentru că este prea diferită de structura logică a textului.

Problematizarea autentică asigură dezvoltarea competențelor generale și specifice necesare formării ca specialist. Prezența ei nu este dovedită însă obligatoriu de vorbire, de exprimarea opiniei în seminar, ci de gândire, înțelegere, construcție comparativ-argumentativă. Vreau

³ Bruner, Jerome S. 1970. *Procesul educației intelectuale*, p.7, Edit. Științifică, București.

⁴ Vezi argumentarea construită de Sandra Stosky în capitolul *How Social Goals Come to Dominate Academic Goals in the Reading Curriculum*, în *Losing our Language*, The Free Press, 1999.

să susțin că un seminar „animat” nu este neapărat un seminar formativ. Proprietatea formativității nu este direct proporțională cu numărul „participărilor”, ci cu profunzimea lor,

iar în profunzimea unui domeniu se merge, din punct de vedere didactic, prin problematizare autentică.

Bibliografie

1. Bruner, Jerome S., **Procesul educației intelectuale**, Ed. Științifică, București, 1970.
2. I. Cergit, **Metode de învățământ**, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997.
3. Robert M. Gané, **Condițiile învățării**, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975.
4. Wincenty Okoń, **Învățământul problema-**

tizat în școala contemporană, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.

5. B.F. Skinner, **Revoluția științifică a învățământului**, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.

6. Sandra Stotsky, **Losing our Language**, The Free Press, 1999.

Stat și revoluție în gândirea lui Marx

Dr. Valentin NICOLESCU QUINTUS

Articolul de față propune o discuție sintetică a teoriei statului în scrierile lui Marx, în ideea decelării modelului instituțional propus de finalitatea revoluției proletare. Dispare statul politic? Cum are loc un asemenea proces? Când are el loc? Ce se întâmplă cu statul de tip burghez? Există un construct statal propriu teoriei marxiste?

Problematika statului la Marx trebuie cercetată exclusiv pe două paliere: cel al criticii societății capitaliste, în care statul apare ca principalul instrument politic de exploatare a burgheziei, și palierul iminentei revoluții proletare și al instituirii societății comuniste. Consider că, finalmente, aceste două paliere se vor dovedi inseparabile la nivelul viziunii de ansamblu a lui Marx privind statul și rolul acestuia în cadrul schimbărilor social-politice propuse de teoria sa.

I. Matricea statului reacționar burghez

Pornind de la conceptul luptei de clasă care face, la nivel istoric, din burghezie mai întâi o clasă revoluționară, progresistă și, mai apoi, după cucerirea puterii politice, una reacționară, conservatoare, Marx înscrie statul burghez printre acele elemente specifice suprastructurii prin care se manifestă exploatarea proletariatului de către burghezie. Evoluția istorică a luptei de clasă este ilustrată succint în primele pagini ale *Manifestului Comunist* apărut la începutul lui 1848 – „om liber și sclav, patrician și plebeu, no-

bil și iobag, meșter și calfă, pe scurt asupritori și asupriți se aflau într-un permanent antagonism, duceau o luptă neîntreruptă, când ascunsă, când fățișă, o luptă care de fiecare dată se sfârșea sau printr-o prefacere revoluționară a întregii societăți, sau prin pieirea în comun a claselor în luptă”. Mai pe larg, relațiile istorice de exploatare sunt descrise în *Ideologia germană* ori de către Engels în *Originea familiei, a proprietății private și a statului și în Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*. Legitatea pe care cei doi autori o descoperă ca esențială în procesualitatea obiectivă istorică, cea care conduce și către concluzia conform căreia

statul burghez reprezintă pilonul politic al exploatării economice este rezumată astfel: „...toate luptele din istorie, indiferent dacă se desfășoară pe tărâm politic, religios, filosofic sau pe oricare alt tărâm ideologic, nu sunt de fapt decât expresia mai mult sau mai puțin clară a luptelor dintre clasele sociale și existența și, totodată, conflictele dintre aceste clase sunt, la rândul lor, condiționate de gradul de dezvoltare a stării lor economice, de natura și felul producției lor și de schimbul condiționat de aceasta”.

Statul, din punct de vedere istoric, consideră Engels în *Originea...*, apare în urma antagonismelor de clasă ireconciliabile, ele însele fiind rezultatul evoluțiilor economice care au condus finalmente către disoluția comunismului primitiv. Astfel, funcția statului era de a facilita exploatarea unei clase de către alta și de a menține ordinea în societate, deci o funcție esențialmente coercitivă. Această funcție merge

până acolo încât, în concepția lui Engels din *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, capitalismul dezvoltat vede emergența statului ca actor economic – „...reprezentantul oficial al societății capitaliste trebuie să preia, în cele din urmă, conducerea producției. Necesitatea transformării lor în proprietate de stat se manifestă în primul rând la marile întreprinderi de comunicație: poștă, telegraf, căi ferate.”.

Așadar, critica marxistă a societății capitaliste oferă cercetătorului o primă viziune asupra statului – conceput la nivel general istoric ca instrument de oprimare a exploataților de către clasele exploatare și, în particular, instrument politic ce atinge forma sa ultimă de eficiență a rolului său oprimator în perioada capitalistă, o dată cu ascensiunea revoluționară a clasei burgheze. Claritatea aparentă a conceptului este însă tulburată relativ de faptul că însuși Marx remarcă (în *Luptele de clasă din Franța*), la nivelul strictei analize istorico-politice, faptul că clasele conducătoare pot fi fundamental divizate în facțiuni de-a lungul unei anumite perioade, fapt ce constituie o contradicție a însăși esenței teoretice a statului așa cum apăruse aceasta până atunci. Desigur, anumiți autori consideră că aparatul teoretic marxist este incompatibil cu analiza politică propriu-zisă, schema teoretică propusă de către Marx în *18 Brumăr al lui Ludovic Bonaparte* și în *Luptele de clasă în Franța, 1848-1850* dizolvându-se în fața faptelor istorice, în raport cu care, în concepția autorului, „încearcă să se impună”. Concluzia la care Martin Spencer ajunge este că, deși la nivel teoretic analiza marxistă se manifestă pe trei niveluri paradigmatică – economic, istoric și politic –, la cel politic se poate spune că analiza politică practică de Marx este, în relație, una ad-hoc. Consider, în directă legătură cu cele de mai sus, că asemenea aserțiuni pot fi consemnate, nu însă fără a lua în considerare fundamentele filosofice pe care analiza marxistă se construiește; caracteristicile care ar putea defini demersul lui Marx din cele două scrieri ale sale ca fiind ad-hoc la nivelul analizei politice țin mai degrabă de tendințele speculative pe care gândirea sa le prezintă, moștenire directă a afilierii sale la curentul tinerilor hegelieni.

Patrick Dunleavy și Brendan O'Leary consi-

deră, în lucrarea lor *Teoriile statului*, că pot fi derivate cel puțin trei abordări ale statului de-a lungul scrierilor lui Marx. Modelul instrumental, considerat a fi și cel mai „ortodox”, este cel ce descrie instituția unui corp de oameni înarmați, impunând voința unei clase dominante asupra restului societății prin forță, ca atunci când o proto-clasă de exploatare impune pentru prima oară guvernul printr-o lovitură de stat împotriva altora. Caracteristicile acestui model sunt, în principal, că proprietarii de capital sau grupurile aliate direct de aceștia controlează statul în societatea industrială și îl conduc exclusiv în propriul interes și că, în afară de anumite excepții, statul nu posedă autonomia de a defini direcția politicilor publice. Un alt model este cel reprezentat de o anumită formă a statului-arbitru, ce se face simțit în perioadele de conflict acut nu doar între proletariat și burghezie, ci și în cadrul luptei burgheziei pentru a se desprinde de

constrângerile aristocrației feudale, fapt ce conferă luptei de clasă în ansamblu un aspect echilibrat. Caracteristicile statului-arbitru sunt că statul poate opera cu un grad mult mai ridicat de autonomie față de controlul direct al capitaliștilor, oferind temporar rolul de creatori de istorie liderilor politici și birocrațiilor statului. Marx și Engels însă considerau că această formă statală va fi una temporară, reprezentând un regim atipic în capitalism, fiind depășită rapid pe măsură ce procesualitatea istorică va produce schimbări de putere decisive în favoarea proletariatului. Se poate vorbi și despre o abordare funcțională a statului, consideră Dunleavy și O'Leary, ce apare în volumul trei al *Capitalului* – aparatul de stat, cu bagajul său instituțional, formează o parte a suprastructurii, schemă dominată de dezvoltarea bazei economice; instituțiile guvernamentale și cele legislative-administrative sunt turnate în forme ce susțin în mod optim acumularea de capital, indiferent dacă statul este sau nu controlat în mod direct de către capitaliști. Funcțiile statului manifestă preferințe de clasă, servind interesele posesorilor de capital și întărind capacitatea acestora de a obține plusvaloarea. Orice categorie de funcții ar fi implicată, transmiterea directă a preferințelor capitaliștilor către oficialitățile

statului este neimportantă; politica statului este stabilită de logica impersonală care face guvernul unei societăți capitaliste să dezvolte baza economică și să mențină în mod coercitiv stabilitatea socială.

În opinia mea, cele trei modele ale statului pe care le decelează în opera lui Marx și Engels cei doi autori, deși aparent contradictorii, nu sunt decât aspecte ale unei aceleiași construcții conceptuale critice asupra statului, forme instituționale conjuncturale, grefate pe fundalul teoretic al materialismului istoric și al luptei de clasă. Esențialmente, statul în perioada capitalistă nu-și pierde caracteristica opresivă de instrument politic prin care clasa burgheză își asigură controlul asupra societății.

II. Viziunea post-revoluționară. Mitul Comunei din Paris.

Pe de altă parte, problema statului prezintă și o a doua fațetă, cea legată de momentul revoluționar și de necesitatea prezervării sau a desființării instituției statale de către clasa proletară învingătoare.

Deși extrem de entuziaști mai ales în privința Comunei din Paris, cei doi autori recunosc faptul că, în ceea ce privește condițiile obiective ale revoluției, societatea capitalistă a perioadei – și implicit clasa proletară – nu atinsese acel stadiu necesar pentru realizarea momentului revoluționar așa cum era acesta anticipat teoretic. Vorbind despre victoria revoluționară pe care Comuna din Paris o reprezenta – „unde proletariatul a deținut pentru prima oară puterea politică timp de două luni” –, Marx și Engels considerau, în prefața la ediția germană a *Manifestului Partidului Comunist* (1872), că proletariatul nu se dovedește capabil a-și însuși aparatul statal în mod imediat și de a-l pune în serviciul său. Tema relației stat-proletari după petrecerea evenimentului revoluționar va deveni una de referință în gândirea socialistă mai ales o dată cu apariția experimentului sovietic din Rusia.

Practic, Marx și Engels nu puteau face referire la viitorul instituției statale după momentul revoluționar decât la nivel teoretic, experiențele istorice relevante până la acel moment fiind în realitate insuficiente pentru extragerea unor

concluzii coerente. În *Luptele de clasă în Franța*, Marx afirma clar că „clasa muncitoare nu poate să ia pur și simplu în stăpânire aparatul de stat în forma sa dată și să-l pună în funcțiune pentru propriile scopuri”. Argumentele pe care Marx le enumeră se sprijină pe concepția despre stat ca instrument de opresiune ce nu este nici menit, nici capabil a servi intereselor proletariatului de abolire a dominației de clasă. Construcția instituțională a Comunei din Paris, așa cum transpare ea din lucrarea lui Marx, va servi ca model inițial al organizării experimentului rusesc fundamentat pe soviete și multe dintre aspectele ce se pot regăsi în interpretarea ideologică a lui Marx se vor dovedi a fi mult persistente în timp, păstrându-se uneori – deși modificate – în structurile instituționale fie ale URSS, fie ale regimurilor populare din estul Europei.

Practic, măsurile revoluționare pe care Comuna le ia din punct de vedere instituțional tin mai degrabă de recalibrarea și reinterpretarea rolului unor instituții politice și administrative deja existente. Marx consideră că un prim element esențial care a asigurat supraviețuirea Comunei a fost reprezentat de înlocuirea armatei cu Garda Națională, alcătuită din muncitori. Relevanța apariției Gărzii Naționale constă în faptul că armata era considerată un instrument de oprimare a clasei burgheze, pe când gărzile apar ca element generator de securitate, nu de violență socială. Rezultatul, consideră Marx, este primul decret al Comunei, care suprimă armata permanentă și o înlocuiește cu conceptul de „popor înarmat”.

Organizarea politică pe care o propune Comuna este una de tip reprezentativ, prin consilierii comunali aleși prin intermediul sufragiului universal în diferitele sectoare ale Parisului. Diferența de construcțiile politice anterioare consta în faptul că aceștia erau considerați ca fiind răspunzători și oricând revocabili de către alegători, fapt întâlnit mai apoi și în revoluția rusă, în cadrul sovietelor. O altă diferență o reprezintă faptul că principiul politic pe care Comuna se constituia nu era unul parlamentar, ci, așa cum afirmă Marx, unul „activ, intrunind totodată puterea executivă și cea legislativă.”

Organul polițienesc – considerat, până atun-

ci, alături de armata permanentă ca fiind instituții de reprimare – este și el, la rândul său, transformat într-un instrument răspunzător și revocabil în fața Comunei. De asemenea, sistemul administrativ și cel birocratic au fost regândite în aceleași linii. Inovația principală despre care vorbește Marx constă în egalitatea remunerării tuturor oficialităților, indiferent de poziția ierarhică a acestora. Independența magistraților a fost desființată, aceștia trecând în rândul funcționarilor publici aleși, responsabili în fața Comunei și revocabili de către aceasta. Elementul birocratic specific statului capitalist se transforma însă, în viziunea lui Marx, pornind de la bazele deja existente, capitaliste, funcționarii devenind asemenea oricărui angajat la patron; datorită absenței elementului oprimator capitalist, însă, tendința esențială a birocrăției va fi una de diminuare.

O dată cu înlăturarea sau redefinirea principalelor instituții opresive care anterior asigurau clasei burgheze monopolul violenței în societate, Comuna trece la măsurile de reformare politică a celorlalte elemente de suprastructură care dominaseră până atunci organizarea anterioară a societății capitaliste: religia și învățământul. „Asuprirea spirituală” exercitată de către instituțiile religioase a fost eliminată prin desființarea și exproprierea bisericii, în timp ce sistemul de învățământ a fost transformat într-unul gratuit, eliberat de ingerințele politice ori religioase, în timp ce „știința însăși a fost eliberată din cătușele pe care i le puseseră prejudecata de clasă și autoritatea de stat”.

La nivel național, Comuna prezintă un proiect politic doar puțin diferit, marcat de autonomia administrativă și decizională a diferitelor comune rurale, create după chipul și asemănarea celei pariziene. Apare un lanț al delegării, pe linia Comună rurală – Adunări Regionale – Comuna Națională din Paris. Ceea ce se remarcă însă este fundamentarea construcției politice a Comunei pe ideea mandatului imperativ și a revocabilității deputaților trimiși în Comuna Națională: „Deputații urmau să fie oricând revocabili și legați de instrucțiunile precise ale alegătorilor lor. Funcțiile puțin, dar importante care mai rămăneau în sarcina autorității centrale nu aveau să fie suprimate,

așa cum în mod fals și intenționat s-a pretins, ci transmise unor funcționari comunalști, cu alte cuvinte strict răspunzători”.

Critica teoretică pe care Marx o aduce apoi diverselor abordări diferite de a sa în privința Comunei ține direct de concepția sa privind viitorul societății după petrecerea evenimentului revoluționar condus de către proletariat. Afirmând faptul că, în concepția sa, Comuna nu se dorea o încercare de aplicare a unui principiu federativ, descentralizator, înlocuind statul unitar francez în spiritul gândirii lui Montesquieu, Marx consideră că organizarea politică a Comunei ar fi fost singura capabilă să redea „organismului social toate forțele pe care până atunci le absorbea excrescența parazită numită „stat” care se hrănește de pe urma societății, stânjenindu-i libera dezvoltare”. Continuând în logica propriei teorii economice a caracteriza Comuna, Marx o consideră a fi ilustrarea practică a ideilor sale, confirmarea justetei propriului demers teoretic.

Sigur, experimentul comunist parizian nu a fost încununat de succes, existența sa vremelnică neoferindu-i șansa reală de a pune în aplicare și, mai ales, de a verifica toate ideile politice pe care le vehiculase, fapt care, în mod indirect, a permis multor autori, printre care și Marx, să speculeze pe marginea proiectului Comunei, în încercarea de a evidenția valabilitatea propriilor proiecte teoretice. Pe de altă parte, efemeritatea Comunei nu-i va oferi lui Marx posibilitatea concretă de a examina critic, pornind de la nivelul empiric, direcțiile de dezvoltare către care sistemul său politico-filosofic se îndrepta. Astfel, demersul său s-a văzut văduvit tocmai de susținerea faptică de care avea atâta nevoie, rezultatul constând în încercarea de a acoperi golurile lipsei de experiență istorică prin apelul la construcția teoretică a utopiei.

Continuând examinarea societății viitoare și a rolului instituțiilor statale în cadrul acesteia în cadrul operei lui Marx și Engels, nu se poate eluda unul dintre cele mai importante concepte, pe care-l vom regăsi ulterior în cercetarea operelor altor teoreticieni ai statului socialist, fie că aceștia aparțin de școala marxist-leninistă, fie că se situează de partea analiștilor occidentali ce-si propun examinarea realităților socialiste. Este

vorba, desigur, despre dictatura proletariatului.

Cei doi autori vorbesc rar despre această fază a revoluției comuniste, și nu întotdeauna clar. Engels, în prefața sa la *Războiul civil din Franța*, din 1891, folosește termenul în directă legătură cu Comuna pariziană și într-un mod pe cât de tranșant, pe atât de neclar: „Filistinul social-democrat este cuprins din nou de o spaimă salutară la cuvintele dictatura proletariatului. Ei bine, domnilor, vreți să știți cum cum arată această dictatură? Priviți Comuna din Paris. Aceasta a fost dictatura proletariatului”. Poate ceva mai explicit este Marx, în *Critica programului de la Gotha*, unde se exprimă clar, considerând că „între societatea capitalistă și cea comunistă se află perioada pefacerii revoluționare a uneia în cealaltă. Acestei perioade îi corespunde și o perioadă de tranziție politică, al cărei stat nu poate fi altceva decât *dictatura revoluționară a proletariatului*”. Pentru a pătrunde mai adânc în sensul imaginii pe care Marx și Engels o au despre perioada imediat următoare revoluției – și care corespunde, în linii mari, socialismului – viziunea capătă contur o dată cu spusele lui Engels din prefața de la *Războiul civil...*: „În cazul cel mai fericit el (statul) este un rău pe care proletariatul victorios în lupta lui pentru dominația de clasă îl moștenește și ale cărui rele tipătoare el va trebui, întocmai ca și Comuna, să le limiteze de îndată în măsura posibilităților, până când o generație crescută în condiții sociale noi, libere, va fi în stare să lepede întreaga vechitură pe care o reprezintă organizația de stat”.

Giovanni Sartori apelează la o scrisoare a lui Engels către Van Platten pentru a lămurii etapele revoluționare prin care societatea trebuie să treacă pentru a atinge stadiul final, al comunismului, și deosebirea clară de anarhismul profesat de Bakunin și adepții săi: „Marx și cu mine am susținut din 1848... disoluția treptată a organismului politic denumit stat... Totuși... proletariatul trebuie mai întâi să preia puterea organizată a statului și să o utilizeze pentru eliminarea rezistenței clasei capitaliștilor și pentru reorganizarea societății... Anarhiștii fac lucrurile în sens invers. Ei susțin că revoluția proletariatului trebuie să înceapă cu abolirea organismului politic statal”. Pe de altă parte,

Engels oferă în *Anti-Dühring* cea mai clară imagine a societății viitoare, exprimată mai ales în termenii dispariției luptei de clasă, a exploatării și, deci, a implicațiilor pe care acestea le au în raport cu construcția instituțiilor viitoare: „Proletariatul cucerește puterea de stat și transformă mijloacele de producție mai întâi în proprietate de stat. Dar prin aceasta el se desființează pe sine însuși ca proletariat, desființează toate deosebirile de clasă și toate antagonismele de clasă – așadar, și statul ca stat. Societatea de până acum, care se mișcă în carul antagonismelor de clasă, avea nevoie de stat, adică de o organizare a clasei exploatoare respective pentru a menține condițiile ei exterioare de producție, adică pentru a ține, prin forță, clasa exploatăată în condițiile de oprinare determinate de modul de producție existent (...). Statul, devenind în sfârșit cu adevărat reprezentantul societății întregi, se transformă singur în ceva de prisos. (...) Primul act prin care statul se manifestă ca reprezentantul real al întregii societăți – luarea

în stăpânire a mijloacelor de producție în numele societății – este, în același timp, și ultimul său act independent ca stat. Intervenția unei puteri de stat în relațiile sociale devine de prisos rând pe rând în toate domeniile și se stinge de la sine. Guvernarea asupra persoanelor este înlocuită cu administrarea lucrurilor și conducerea proceselor de producție. Statul nu este «desființat», el dispare treptat”. Poziția lui Engels din *Anti-Dühring* mi se pare în mod particular relevantă, oferind practic cheia construcției teoretice și practice a statului socialist atât în privința reinterpretării lui Lenin, cât și în privința lui Stalin. Constructul statal burghez nu dispare o dată cu revoluția, nici nu se modifică. Persistă, asemenea unui exoschelet, golit însă de conținutul său burghez, ce va fi înlocuit de către proletariat, în propriul folos. Statul de tip burghez se dovedește a fi util revoluției proletare tocmai datorită esenței sale funciarmente opresive și administrative. Dictatura proletariatului, o formă întrucâtva asemănătoare terorii revoluționare franceze, se poate manifesta numai în prezența amintitului schelet instituțional provenit din statul burghez, pe care îl utilizează însă împotriva foștilor exploata-tori.

În același sens, găsim în scrisoarea lui Engels

către Bebel o poziționare cât se poate de clară, cu un înțeles profund pentru demersul pe care studiul de față și-l propune: „Câtă vreme proletariatul folosește statul, el îl folosește nu în interesul libertății, ci în vederea reprimării adversarilor săi și, de îndată ce poate fi vorba despre libertate, statul ca atare încetează să mai existe. Noi am propune deci ca în loc de *stat* să se spună peste tot «comunitate» (*Gemeinwesen*), minunat cuvânt vechi german care corespunde cuvântului francez «comună»”.

Pe de altă parte, consideră Sartori, altfel stau lucrurile cu ceea ce denumește el *statul economic*, față de care consideră că Marx s-a arătat mult mai ezitant. „Chiar dacă... Marx susținea un stat politic, el nu a propus niciodată *refacerea unui nou stat centralizat politic*”. Aici, în opinia mea, ar trebui totuși privit către analiza pe care Marx o face Comunei din Paris și către faptul că, la nivelul construcției politice și instituționale, aceasta reiese ca fiind un organism ce ascunde, în spatele unei binevenite descentralizări decizionale bazate pe autonomia diferitelor comune, un element fundamental centralizator – acela al dictatului pe care Comuna îl poate exercita asupra tuturor funcțiilor prezente în sânul său, indiferent că acestea sunt bazate pe delegarea de jos în sus, de la periferie către centru. Astfel, cred că opinia lui Sartori, cel puțin la nivelul interpretării poziției politice pe care Marx și Engels o au în raport cu organizarea statului politic, este criticabilă sub incidența acestui aspect.

Continuând, Sartori analizează problematica statului economic, concluzionând că Marx a favorizat în repetate rânduri un tip de *stat centralizat economic* - stat-proprietar al mijloacelor de producție, un *semistat economic* cu o existență la rândul ei limitată: nu era o centralizare care să susțină un nou moloh economic, ci, mai degrabă, o centralizare expropriatoare ce conduce la o viață economică „naturală” (opusă celei capitaliste, distorsionate de exploatarea capitalistă). O bună critică privind această po-

ziție oferă David Miller, care încearcă a contracara pozițiile teoretice ce susțin incompatibilitatea oricărei forme de piață cu principiile socialiste. Miller încearcă totodată a demonta criticile conform cărora socialismul, deși la suprafață se opune proprietății private asupra mijloacelor de producție și sistemului capitalist, în realitate s-ar situa, la un nivel mai profund, împotriva oricăror relații sociale de tip achizitiv și competitiv. Poziția teoretică pe care Miller o dezvoltă în articolul său pleacă de la analiza scrierilor economice ale lui Marx (în special *Manuscrisele economico-filosofice din tinerețe*), considerând că demersul critic marxist vizavi de capitalism se fundamentează practic pe o alegere pe care Marx ar face-o între socialismul de piață și comunism.

Sinteza la care Sartori ajunge finalmente este una relevantă și pentru studiul de față; contradicțiile prezente în scrierile lui Marx pot fi rezolvate în opinia lui Sartori numai arătând că: a) Marx refuză în principiu statul politic, chiar dacă, în practică, îl admite din nou ca pe un rău necesar și trecător; b) susține (cu mici excepții) un stat parțial economic, deși nu pentru totdeauna sau ca soluție finală; c) Marx pledează în ansamblu pentru abolirea statului în ansamblul său.

Însă această succesiune ce presupune trecerea de la societatea burgheză reacționară, dominată de al său stat opresiv, către libertatea utopiei post-revoluționare presupune transformarea scopurilor instituției statale, de la asuprirea majorității la reprimarea în scop re-educativ a unei minorități – cea a foștilor exploatare – pentru ca, mai apoi, să sufere acele transformări profunde descentralizatoare inspirate de experiența Comunei din Paris. Soluția oarecum proudhoniană pe care o propune Marx în această a doua fază a evoluției statului este cea care va conduce către amintita disoluție a statului concretizată finalmente în dispariția sa, o dată cu dispariția politicului în sine.

Bibliografie

1. Bendix, Reinhard, „Socialism and the Theory of Bureaucracy”, in *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 16, No. 4 (Nov., 1950), pp. 501-514.
2. Collins, Randall, „Maturation of the State-Centered Theory of Revolution and Ideology”, in *Sociological Theory*, Vol. 11, No. 1 (Mar., 1993), pp. 117-128.
3. Cornu, Auguste, *Karl Marx et la pensée moderne* (Paris: Ed. Sociales, 1948).
4. Daniels, Robert, V., „The State and Revolution: A Case Study in the Genesis and Transformation of Communist Ideology”, in *The American Slavic and East European Review*, (December, 1953).
5. Dunleavy, Patrick; O'Leary, Brendan, *Teoriile statului* (Chișinău: Epigraf, 2002).
6. Engels, Friedrich, *Anti-Dühring* (București: Ed. PMR, 1952).
7. Marx, Karl, *Capitalul* (București: Ed. PMR, 1948).
8. Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Ideologia germană*, (București: ESPLA, 1956).
9. Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Opere alese* 2 vol. (București: ESPLP, 1955).
10. Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Opere alese*, (București: Ed. PMR), 2 vol.
11. Miller, David, „Marx, Communism and Markets”, in *Political Theory*, Vol. 15, No. 2 (May, 1987).
12. Sanderson, John, „Marx and Engels on the State”, in *The Western Political Quarterly*, Vol. 16, No. 4 (Dec., 1963).
13. Sartori, Giovanni, *Teoria democrației reinterpretată*, (Iași: Polirom, 1999).
14. Schaff, Adam, „Marxist Theory on Revolution and Violence”, in *Journal of the History of Ideas*, Vol. 34, No. 2 (Apr.- Jun., 1973).
15. Spencer, Martin, „Marx on the State: The Events in France between 1848-1850”, in *Theory and Society*, Vol. 7, No. ?, Special Double Issue on State and Revolution (Jan.-Mar., 1979).

Dosarul conflictului transnistrean

Asist. univ. drd. George ANGIȚOIU

Geopolitica unui stat eșuat

Este Republica Moldova un stat slab ori eșuat? Răspunsul la această întrebare este imperios, întrucât clarificarea atributelor de facto ale vecinului estic al României reprezintă premisa relaționării eficiente a Bucureștiului nu doar cu Chișinăul, ci și cu ceilalți actori statali (Rusia, Ucraina, dar și Statele Unite) ori internaționali (OSCE, iar mai nou UE și NATO) cu interese geopolitice în zonă.

Din punctul de vedere al autorilor, Republica Moldova riscă să intre în categoria conceptuală a statelor eșuate, pe același palier cu Afganistanul taliban, numitorii comuni fiind incapacitatea de guvernare a întregului teritoriu - din cauza prezenței unor facțiuni adverse și independentiste, sprijinite politic și militar din exterior -, precaritatea economiei naționale - în absența reformelor, a modernizării și a eșecurilor politice și administrative de combatere a comerțului și a pieței subterane - și ineficiența politicii externe - în condițiile în care, deși recunoscute internațional, spre deosebire de cele talibane de la Kabul, autoritățile de la Chișinău nu contează în jocul diplomatic regional, acest fapt având efecte determinante asupra suveranității moldovene. Aceste criterii ar putea caracteriza și categoria statelor slabe, dar includerea Republicii Moldova în zona critică a statelor eșuate este cauzată de lipsa istoriei ca stat, de precaritatea identității naționale și lingvistice

(dilema român-românesc/moldovean-moldovenesc¹), de implozia și enclavizarea teritorială (fenomene care subrezesc o dată în plus granițele de stat vagi și anormal trasate de marile puteri din zonă, Rusia și Ucraina).

Fragilitatea construcției statale denumite Republica Moldova este agravată în primul rând de realitatea conflictului transnistrean², definit de președintele român Traian Băsescu (și nu numai) a fi unul înghețat, dar mai corect definibil a fi unul rece, pe tipicul confruntării ideologice și geostrategice Est-Vest din perioada postbelică.

Din perspectiva tipologiei conflictelor, dosarul transnistrean reflectă caracteristicile tensiunilor și ale incompatibilităților dintre diferite grupuri etnice care au compus populația Uniunii Sovietice. Poporul sovietic - construcție hibridă, fundamentată politic pe apartenența la comunismul triumfător bolșevic - s-a constituit prin strategia de aneantizare graduală, etapizată, a populațiilor de origine non-rusă/slavă din teritoriile anexate cu forța de către Kremlin. Precedentul țarist al înglobării într-un imperiu răsăritean slav (cea de-a treia Romă) a tuturor etniilor (și teritoriilor) de sorginte ortodoxă, de la Sankt Petersburg până la strâmtoarele Bosfor și Dardanele și de la Vladivostok până cât mai departe spre Vest însemnase și înglobarea Basarabiei în 1812, „piatră unghiulară” atât a expansiunii geopolitice spre Sud, cât și spre Centrul Europei. Statul sovietic,

¹ Câtă identitate distinctă poate să aibă un stat al cărui nume se originează într-o entitate geopolitică și teritorial-administrativă românească, a cărei limbă de stat este, de fapt, aceeași cu a României, ale cărei drapel, stemă și monedă constituie, de asemenea, simboluri ale națiunii române?

² Pentru o analiză comprehensivă a originilor și evoluției conflictului transnistrean (până în anul 2001), vezi Adrian Pop, *The Conflict in the Transnistrian Region of the Republic of Moldova*.

distrugător, iar nu succesul la tratate al celui țarist, nu putea să se împiedice de ideologia conjuncturală a „libertății popoarelor” promovată de Lenin, chestiunea autodeterminării basarabene (1918) și a vecinătății „României Mari” fiind considerată o amenințare la adresa securității sale. Crearea fantomaticii Republicii Socialiste Sovietice Moldovenești (1924) pe teritoriul transnistrean sau incidentele de la Tatar-Bunar din același an sunt episoade elocvente în schema generală revizionistă a puterii bolșevice față de statul „imperialist” român. Ultimatumul de la 26 iunie 1940 reprezintă apogeul politicii interbelice de agresiune a URSS la adresa statului român, coroborate cu intervențiile similare din alte zone strategice pentru puterea bolșevică precum Polonia, Finlanda, statele baltice (1939-1940).

Fără a insista pe detalii factologice, trebuie totuși precizate deportările în masă în Siberia a populației de origine românească (echivalente faptic cu eliminarea fizică programată a evreilor din cel de-al Treilea Reich) și colonizarea masivă cu populație slavă rusefonă atât a Basarabiei propriu-zise, cât și a Transnistriei alipită acesteia. O altă tactică sovietică tip de distrugere a identității naționale o va constitui reconfigurarea teritoriilor anexate, în cazul Basarabiei prin desprinderea și transferarea celor trei județe din sud (cu o populație eminentemente românească) la Ucraina, gurile Dunării și granița maritimă intrând sub jurisdicția formală a acesteia din urmă, fapt cu repercusiuni generale negative și la timpul prezent.

O astfel de istorie tragică nu putea să nu alimenteze nu doar imaginarul colectiv al majorității etnice a societății moldovene, ci și triumfalismul beligerant al componentelor sale slave, fie ele rusă ori ucraineană. Rezultatul? Conflictul transnistrean, declanșat la scurt timp după proclamarea independenței Republicii Moldova, într-o zonă aparținând nu istoric, dar de drept (sovietic) acesteia.

Factorul Voronin

Politica moldovenească de stat depinde de o

manieră decisivă de factorul Voronin, președintele reales al țării dând dovadă de o îndurată politică remarcabilă. Lider necontestat al comuniștilor moldoveni, Vladimir Voronin se distinge de omologul său rus, Ghennadi Ziuganov, printr-un cameleonism politic mai puțin bolșevic și mai degrabă est-european, pe modelul președintelui polonez Aleksandr Kwasniewski (socialism=comunism => socialism=social-democrație), scrupulele morale ori doctrinare neimpătând asupra schimbării radicale prooccidentale a platformei electorale și a orientării strategice între mandate.

Dar, întrucât președintele moldovean nu este la prima sa metamorfoză politică, schimbarea la față a acestuia ridică mari semne de întrebare asupra credibilității și constanței sale, inclusiv în dosarul transnistrean și în relația sa cu autoritățile române.

Planul Kozak, de exemplu, a fost întâmpinat favorabil de președintele Voronin ca „un proiect realist, de compromise, pentru depășirea dezbinării teritoriale, politice și economice a statului nostru”, caracterizarea sa trebuind coroborată cu cea a liderului majorității parlamentare a comuniștilor, Victor Stepaniuc, care aprecia că „propunerea rusă este un pas pozitiv...”,

întrucât, propunând „o federalizare asimetrică, Moscova a adoptat poziția Chișinăului”³. Presa moldovenească independentă va reprezenta un vector important de coagulare a unei opoziții populare puternice⁴ atât prin analiza critică a propunerilor „subversive” rusești, cât și prin acuza că președintele ar fi fost convins să accepte federalizarea Moldovei în schimbul unui cadou personal discret, de lux, anume un avion (Yak-40) aparținând flotei prezidențiale rusești. Negocierile între experții moldoveni și transnistreni au fost facilitate de acte de bunăvoință din partea președinției moldovenești care a amnistiat persoanele care în anul 1992 „au comis infracțiuni contra participanților la luptele pentru apărarea integrității teritoriale și independenței Republicii Moldova și contra populației civile”, consensul fiind anunțat a fi fost atins cu o seară înaintea preconizatei vizite a lui Vladimir Putin la Chișinău (25 noiembrie 2003) pentru a asista la semnarea documentului. Vladimir Voronin va alege însă finalmente cartea

³ www.e-democracy.md Originalul: /e-journal/20031203/index.shtml

⁴ Vezi Appeal of the National Assembly of Moldova's Citizens to the participants in the Meeting of Foreign Affairs Ministers of member states of the OSCE at Maastricht, Chișinău, 30 November 2003, www.e-democracy.md

respingerii Memorandumului Kozak, în contextul presiunii opiniei publice defavorabile și a mesajelor diplomatice din Vest de dezaprobare a prevederilor documentului de sorginte unilaterală rusească, Summit-ul OSCE de la Maastricht din decembrie 2003 a invalidat inițiativa Kremlinului grație opoziției convergente a Statelor Unite și a UE.⁵ Aderarea Republicii Moldova la Uniunea Rusia-Belarus și reacțiile contradictorii ale Chișinăului față de București sunt alte două chestiuni în care președintele moldovean a dat dovadă de lipsă de constanță și direcție. Obiectiv prioritar al programului electoral al Partidului Comunist pentru alegerile din 2001⁶, aderarea la Uniunea Rusia-Belarus - act ce ar fi necesitat un referendum cu șanse mici de reușită - a fost abandonată de regimul Voronin, temător, ca și în cazul aprobării federalizării Moldovei prin Memorandumul Kozak, de o revoluție populară în stil georgian. Similar, relațiile moldo-române au reprezentat un dosar critic, președintele Voronin acuzând România că ar fi "ultimul imperiu din Europa"⁷, pentru ca, brusc, după aderarea acesteia la NATO în mai 2004, atitudinea liderului de la Chișinău să se modifice; astfel, România a fost solicitată la 1 iunie 2004 de către Republica Moldova să facă parte alături de Ucraina, UE, SUA și Rusia din noul format propus de Chișinău pentru rezolvarea conflictului transnistrean (Pactul de Stabilitate și Securitate pentru Republica Moldova)⁸.

Dincolo de aceste incongruențe, decisiv este faptul că Vladimir Voronin rămâne promotorul politicii strategice și de securitate a Republicii Moldova, nici o altă forță politică neputând rivaliza cu jocul electoral adaptativ al comuniștilor și cu majoritatea parlamentară implicită a acestora, în pofida autoritarismului primului mandat, al presiunii opiniei publice - exprimate în presa independentă și prin numeroasele mitinguri ale

opoziției -, respectiv al criticilor dinspre UE și SUA. Mai mult, președintele Voronin a reușit să fie reales grație voturilor Partidului Popular Creștin-Democrat (PPCD) și ale Partidului Social-Liberal, singurele forte prooccidentale din perioada obiectivului primar al aderării la Uniunea Rusia-Belarus⁹. Câștigul PPCD (vicepreședinția Parlamentului) se conturează a fi unul mai degrabă derizoriu, câtă vreme acest partid proromânesc nu reușește să depășească nici măcar pragul relativ minor de 10% din opțiunile electoratului, iar mesajul său antirusesc și provestic tinde să fie acaparat de cameleonul Voronin; cu sau fără voie, Occidentul trebuie să relaționeze fiindcă doar liderul comuniștilor se dovedește a fi învingătorul de ieri și de azi, adică deținătorul puterii. Cât privește

Blocul Moldova Democrată, această coaliție a intrat imediat după alegeri într-un proces de disoluție, accelerat de caracterul său eclectic, fapt ce favorizează implicit perspectivele de stabilitate ale guvernării comuniste.

Ultimele evoluții pe scena politică moldovenească vin să adauge un plus de confuzie relativ la perspectiva regimului

Voronin asupra mijloacelor pașnice de rezolvare a conflictului. Astfel, la 22 iulie 2005, proiectul elaborat de către ministrul Reîntregirii, Vasile Șova¹⁰, la solicitarea președintelui Voronin, a fost adoptat în unanimitate de Parlamentul Republicii Moldova. Prevederile sale sunt surprinzătoare având în vedere faptul că practic se încadrează în termenii Planului Iușcenko¹¹, document respins de către parlamentarii moldoveni la 10 iunie 2005 sub rațiunea absenței din textul ucrainean a strategiei 3-D (demilitarizare, decriminalizare, democratizare)¹². Surprinde acceptul legislativului moldovean pentru federalizarea țării, Transnistria urmând să devină "unitate teritorială administrativă sub formă de republică" (art. 1), regimul de garanții pentru noua entitate juridică neincluzând prealabilul

⁵ Pentru o abordare din perspectiva teoriei realitate a politicii externe și de securitate a Republicii Moldova în timpul primului mandat al președintelui Voronin, vezi Robert Weiner, *The Foreign Policy of the Voronin Administration*, în *Demokratizatsiya*: Fall 2004, 12, 4, p. 541-556

⁶ <http://elections.parlament.md/candidates/parties/pcrm/>

⁷ Prin amesarea Moldovei, Dobrugei și a Transilvaniei, vezi în acest sens www.paginiromanesti.com/2004_01/Romania/Romania%20este%20un%20imperiu%20al%20Europei.html

⁸ Pentru textul integral al propunerii președintelui Voronin în fața corpului diplomatic acreditat la Chișinău vezi e-journal, an. II, nr. 32, 16 iunie 2004, www.e-democracy.md

⁹ Vezi Nicu Popescu, *A Wind of Change*, *Transitions Online*, May 2, 2005 sau *The Revolutionary Evolution in Moldova*, CEPS Neighbourhood Watch, Issue 3, April 2005, p. 1-3

¹⁰ Lege cu privire la prevederile de bază ale statutului juridic special al localităților din stânga Nistrului (regiunii transnistrene a Republicii Moldova)

¹¹ Vezi *infra*, p. 10

¹² Vezi reacțiile principalilor politicieni moldoveni consemnate în *Iușchenko's plan - the second Kozak* 7, 21.06.2005, www.reporter.md

retragerii Armatei a XIV-a și a arsenalului său din Republica Moldova.

Factorul Putin

Rusia reprezintă actorul titular al dramei transnistrene întrucât decizia regimului Putin de retragere din Transnistria ar deschide noi perspective în acest dosar. Dar Kremlinul are o tradiție a neabandonării obiectivelor sale geopolitice. Coercitia militară (tip Kosovo 1999) fiind exclusă în acest caz, singurul mijloc de presiune ar rămâne calea diplomatiei ofensive și concertate a SUA, NATO și UE; din păcate, OSCE nu poate conta în acest joc de putere, întrucât s-a dovedit a fi un actor minor, impotent, paralizat de sistemul consensual de decizie și de un aparat diplomatic mai degrabă birocratic decât eficient.

După succesul revoluției portocalii în Ucraina, mulți analiști au promovat scenariul pierderii autorității Rusiei în "vecinătatea sa apropiată" europeană, cu un ultim bastion – Belarus.¹³

Autorii acestui studiu consideră însă că perspectiva trebuie să fie una mult mai nuanțată care să nu omită interesul rusesc de continuitate a puterii și influenței în zonă, desigur de o manieră actualizată, adaptată, dar la fel de pragmatică, de speculativă în atingerea obiectivelor de control geopolitic.

Oficial, regimul autocrat al președintelui Putin consideră Memorandumul Kozak drept singura soluție diplomatică pentru conflictul transnistrean, planul ucrainean al președintelui Iușenko fiind dezavuat și caracterizat ca un set de "măsuri constrângătoare". Dar Memorandumul Kozak, în urma respingerii sale atât de către autoritățile moldovene, cât și de comunitatea diplomatică occidentală, este la acest moment un instrument cvasi-caduc, promovat unilateral de Rusia, în timp ce propunerea ucraineană a beneficiat de o primire pozitivă în Vest, fiind tot mai des invocată ca referențial pentru rezolvarea conflictului transnistrean.

O analiză comprehensivă a celor două documente relevă însă echivalența lor, date fiind similitudinea viziunii și a instrumentelor graduale ce ar

trebui folosite. Astfel, ambele documente îmbrățișează perspectiva federalizării Republicii Moldova, regiunea transnistreană urmând a căpăta statut de republică, cu constituție proprie. Locuitorilor Transnistriei li se acordă prerogativa autodeterminării prin referendum dacă Republica Moldova decide să se unească cu un alt stat (recte România) sau își pierde calitatea de subiect de drept internațional. Trupele rusești din Transnistria nu ar trebui să se retragă, iar noua ordine juridică ar trebui consfințită și garantată de către aceeași formulă trilaterală Rusia-Ucraina-OSCE.

Există desigur și deosebiri între cele două documente, dar acestea țin mai degrabă de lungimea textelor decât de diferențe de abordare, stilul fiind similar laconic, omisiv și voit confuz. Cât privește implicarea României, pentru cele două diplomații ex-sovietice nu există nici un dubiu, Bucureștiul neavând ce căuta în acest joc de putere.

Președintele rus Vladimir Putin diferă de predecesorul său Boris Elțin în primul rând prin energia politică cu care încearcă să compenseze caracterul de stat slab al Federației Ruse și decalajul general față de marile puteri occidentale. Concentrarea puterii interne la Kremlin, controlul asupra mijloacelor mass-media, eliminarea graduală a magnaților care refuză subordonarea¹⁴, adică implantarea unei noi ierarhii politico-economico-societale bazate pe serviciile secrete și mai ales pe grupul de fideli din Sankt Petersburg marchează cel de-al doilea mandat al președintelui rus. Pe plan extern, jocul diplomatic abil, nu lipsit de reminiscențe de tip sovietic, balansul permanent între SUA și marile state europene rebele (gen Franța și Germania) în funcție de oportunitățile de pe agenda diplomatică (terorism global = sprijin acordat Washingtonului în schimbul neimplicării și al etichetării mișcării independentiste din Cecenia ca una terorist-islamică / invazia Irakului = alinierea retorică de partea contestatarilor hegemoniei americane pentru o vizibilitate sporită, de dragul cauzelor nobile pe scena internațională).

Ce mai poate face însă Vladimir Putin în dosarul transnistrean în noile condiții ale revoluțiilor din Georgia, Ucraina și al virajului provestic al unui

¹³ Vezi, de exemplu, seria de analize a prestigiosului think-tank Stratfor (www.stratfor.com) Transnistria: Pro-Western Regimes Work Toward Russian Withdrawal, Stratfor Analysis, Jun. 14, 2005; Moldova and the Next 'Colorful' Revolution, Stratfor Analysis, Feb. 18, 2005; Russia and the Moldovan Domino, Stratfor Analysis, Dec. 08, 2004.

¹⁴ Vezi cazul Hodorkovski.

fost aliat, Vladimir Voronin în Republica Moldova? În cel mai bun caz, să păstreze status-quo-ul, iar în cea mai rea situație să capete ceva consistent la schimb; un caz tipic win-win și iată și de ce...

Reuniunea ministerială OSCE de la Istanbul din 1999 a cerut și a obținut angajamentul formal al Kremlinului de retragere din Transnistria a efectivelor și a arsenalului Armatei a XIV-a până în anul 2002, acțiune care ar fi corespuns prevederilor Tratatului privind forțele conventionale din Europa (CFE). Acest fapt nu s-a produs decât într-un procent nesemnificativ, iar, în pofida apelurilor imperative ale OSCE și ale comunității diplomatice occidentale, Rusia continuă să fie prezentă militar în această regiune separatistă și să acorde sprijin strategic regimului rogué¹⁵ de la Tiraspol. Acest fapt reprezintă o probă că se poate de facto să-ți încalci angajamentele asumate pe scena internațională, organizațiile de securitate colectivă dovedindu-se a fi incapabile, din perioada interbelică încoace, să contracareze unilateralismul unei mari puteri.

Schimbarea de regim la Kiev nu va aduce, paradoxal, mari schimbări în comportamentul de politică externă al Ucrainei față de Rusia, date fiind comunitatea de valori și interese geopolitice (pan-slavice), dar și absența tradiției exercițiului democratic în cele două țări ex-sovietice vecine, cele mai mari de pe harta politică și geografică a Europei. Ambele sunt la periferia Europei comunitare și a spațiului euro-atlantic de securitate, șansele de integrare în UE pe termen scurt și mediu fiind nule. Cât privește Alianța Nord-Atlantică și deci formalizarea unei relații de apărare colectivă cu SUA, Ucraina, în pofida noii conduceri perceput-reformiste, nu se califică pentru aderare decât dacă decidenții euro-atlantici doresc, astfel, disoluția NATO. Statele Unite și aliații săi europeni au nevoie de un parteneriat politic și economic intensificat cu Ucraina, dar integrarea acestui colos fragil în NATO ar însemna mari riscuri: lipsa garanțiilor că pe plan intern o contrarevoluție pro-candidatul Kremlinului nu s-ar putea produce grație comunității numeroase rusofile și rusofone din

regiunea Donețk de exemplu, incapacitatea de a adopta un comportament like-minded relevantă de atitudine inamică față de un stat membru numit România, reforma prea lentă și conjuncturală a forțelor armate ucrainene, valorile recente de aderare care trebuie integrate corespunzător și nu în ultimă instanță opoziția de loc de neglijat a Rusiei. Neputând integra Ucraina pe termen scurt¹⁶ în NATO și UE, noul presedinte Iușcenko se va fi confruntând cu un val de resentimente populare.

În consecință, Kievul va balansa sau se va orienta din nou spre Moscova, în urmă cu puțină vreme doar, fostul presedinte Kucima fiind nevoit, într-un context politic intern defavorabil¹⁷, să facă apel la sprijinul Moscovei, în pofida agendei sale electorale de preservare a identității Ucrainei.

În cazul în care marii actori euro-atlantici se vor mobiliza în sfârșit pentru a soluționa conflictul transnistrean, presiunile lor concertată și coroborată cu o atitudine favorabilă din partea unei Ucraine dornice să adere la prosperitatea, democrația și securitatea de sorginte vestică va putea convinge Kremlinul că nu mai merită să-și riște atât de mult imaginea internațională pentru un subiect totuși minor precum regimul autoproclamat a lui Igor Smirnov. Dar este de așteptat să ceară ceva la schimb, cum ar fi recunoașterea de către Vest a faptului că Cecenia este o problemă exclusiv internă a Federației Ruse, sau neînființarea de baze NATO pe teritoriul statelor baltice, sau neintegrarea Ucrainei în NATO sau extraterritorialitate pentru cetățenii ruși din Transnistria pe modelul enclavei Kaliningrad etc.

Dar conflictul etnopolitic transnistrean ar putea căpăta și o altfel de rezolvare prin reajustarea firească a granițelor, astfel încât cele trei județe aparținând acum Ucrainei, dar având o populație eminentamente românească să revină în cadrul de drept istoric al Moldovei de peste Prut, în timp ce Transnistria să facă subiectul unui acord bilateral între Rusia și Ucraina sub auspiciile unei organizații internaționale (OSCE, de exemplu)¹⁸.

¹⁵ Folosirea acestui import lingvistic se dorește a trimite la tipologia statelor-problemă din doctrina anglo-saxonă, adoptată și de actuala administrație americană, între weak (slab) - failed (eșuat) - rogué (bandit)

¹⁶ Adică pe durata prezumată a două mandate constituționale

¹⁷ Scandalul asasinării la comandă politică a incomodului jurnalist de investigație Georgi Gongadze

¹⁸ Temelul unei astfel de propuneri cu șanse minime de realizare, de altfel, îl constituie dreptul moral al oricărui stat - și nu doar al unei mari puteri precum Rusia - de a lansa proiecte geopolitice. Vezi în acest sens balonul de încercare numit Planul Belkoveșki, document neoficial, dar propus de unul din consilierii președintelui Putin, prin care în schimbul renunțării la Transnistria, Moldova ar primi dreptul unirii cu România...

Factorul Iușcenko

Dosarul transnistrean depinde într-o mare măsură și de strategia celui alt actor-garant, anume Ucraina. Succesul revoluției portocalii a însemnat eșecul candidatului susținut explicit de Kremlin și triumful electoral, sub presiunea străzii, a candidatului opoziției, Viktor Iușcenko. Comunitatea diplomatică occidentală a întâmpinat cu satisfacție schimbarea politică de la Kiev, cu speranța că noul lider va diferi de predecesorul său, Vladimir Kucima, atât în privința reformelor democratice interne, cât și al unei reorientări provestice a Ucrainei, intrată într-o zonă gri de dependență strategică față de Rusia și de izolare diplomatică în raporturile cu SUA, NATO și UE. În timp ce Washingtonul și Bruxellesul¹⁹ transmit semnale pozitive față de noua politică externă ucraineană, trebuie analizat totuși cum regimul Iușcenko poate juca acel rol constructiv în deblocarea reglementării conflictului transnistrean.

În cadrul reuniunii pentagonale de la Vinița (16-17 mai 2005), partea ucraineană a prezentat „Planul reglementării problemei transnistrene” (Planul Iușcenko), bazat pe cei „șapte pași” enunțați de noul președinte ucrainean la 22 aprilie 2005 în cadrul summit-ului GUUAM de la Chișinău în calitate de versiune preliminară a planului de soluționare a conflictului.

Fără a intra în detaliile Planului Iușcenko²⁰, trebuie reliefate aspectele-cheie ale variantei ucrainene și mai ales prevederile lipsă ce fac din acest document o soluție echivalentă Memorandumului Kozak. Astfel, prima problemă critică este cea a recunoașterii implicite a actualei autorități (de facto) transnistrene, întrucât în preambul, Transnistria este proclamată (alături de Republica Moldova) ca “parte a procesului de negociere”, calitate în care ar urma să semneze și să adopte documentul grație forurilor deja existente ale regimului (nerecunoscut internațional) condus de Igor Smirnov. Mai mult,

în cap. II, art. 3 se prevede caracterul imperios și urgent al organizării de alegeri în Transnistria pentru Sovietul Suprem, instituție cu rol parlamentar care și-ar căpăta astfel legitimitatea mult-dorită de liderii comunisti autoprocamați (până acum) de la Tiraspol. Coroborând aceste prevederi cu realitatea tristă a slabei performanțe politice obținute de OSCE²¹ în monitorizarea și prevenirea deteriorării situației din Transnistria în pofida prezenței în situ de peste un deceniu, punerea organizării alegerilor pentru Sovietul Suprem sub patronajul său (cap. IIIc, par. 2) riscă să cadă în derizoriu; insistând asupra acestui aspect, trebuie subliniat faptul că nu există nici un fel de mențiune a retragerii efectivelor și arsenalului Armatei a XIV-a ruse din Transnistria nici ca precondiție a organizării unor alegeri corecte și nici măcar ca urmare a normalizării (democratice) a situației.

Una din chestiunile incriminate de autoritățile și opinia publică moldovenească atât în legătură cu Planul OSCE (2002), cât și cu Memorandumul Kozak (2003) a fost postularea juridică a federalizării țării, entitățile constituente urmând a fi Moldova (propriu-zisă), Transnistria și Găgăuzia. Planul Iușcenko nu face nici o referire la obiectivul primar al federalizării Republicii Moldova (diplomatia ucraineană asumându-și de altfel un titlu de glorie din acest fapt), dar propune acordarea pentru Transnistria a statutului de unitate administrativ-teritorială specială “în forma unei republici în cadrul Republicii Moldova” (cap. IIIa, art. 2) care să aibă propria Constituție, însemne și limbi oficiale (moldovenească, rusă și ucraineană) și relații externe în domeniile economic, științific, tehnic și umanitar, “conform legislației Republicii Moldova”, de amendat în acest sens federal.

Legea fundamentală a noii situații juridice ar trebui să fie cea a “prevederilor fundamentale privind statutul Transnistriei”, care ar trebui adoptată de Parlamentul moldovean și care ar trebui să cuprindă în primul rând dreptul regiunii

¹⁹ Vezi declarațiile favorabile ale emisarului special UE pentru Transnistria Adriaan Jacobovits de Szeged

la Trimisul UE despre planul ucrainean pentru Transnistria, 1.07.2005 <http://www.moldova-suverana.md>

²⁰ Experții moldoveni au reacționat extrem de critic la adresa intențiilor ascunse și a impracticabilității propunerii ucrainene. Vezi în acest sens analiza amănunțită a Planului Iușcenko realizată de Oazu Nantoi în studiul Planul de reglementare a problemei transnistrene, propus de partea ucraineană – pro și contra.

²¹ În pofida mandatului misiunii sale (1993) care stipula ca obiectiv fundamental consolidarea suveranității și integrității Republicii Moldova, OSCE nu a reușit acest lucru, ci, mai mult, este inițiativa ideii de federalizare a statului moldovean (2002), în dezacord cu opțiunea majorității populației acestuia.

transnistrene la secesiune (prin referendum) dacă Republica Moldova decide să se unească cu un alt stat ori își pierde calitatea de subiect de drept internațional (cap. IIIb). Problema majoră constă în faptul că garant al acestui proces rămâne același triumfhi inefficient și nereprezentativ Rusia-Ucraina-OSCE, UE și SUA primind doar un rol formal de asistență, fără a fi părți la Acordul internațional de garanții și fără a fi membri plini în Comitetul de conciliere; acest din urmă for menit a soluționa disputele de interpretare ale Legii statutului Transnistriei urmează a fi compus din câte doi reprezentanți ai Republicii Moldova și Transnistriei (sic!) și câte unul din partea Rusiei, Ucrainei și OSCE, fapt care ar favoriza - de facto, cel puțin - blocajul deciziilor (scorul ipotetic fiind Moldova 2 + OSCE 1 versus Transnistria 2 + Rusia 1 + Ucraina 1). România nu este inclusă sub nici o formă în Planul Iușcenko.

Relațiile bilaterale româno-ucrainene au cunoscut anul trecut o tensionare fără precedent din cauza diferendului privind delimitarea frontierei maritime, a platoului continental și a zonelor exclusive de exploatare economică, dar și ca urmare a acțiunii unilaterale ucrainene, în dezacord clar cu legislația internațională, de construire a Canalului Băstroe, proiect pe periclitează existența Biosferei Delta Dunării.

Schimbarea de regim politic de la Kiev a adus la București speranța unei soluționări amiabile a acestor dosare critice, președintele Băsescu anunțând faptul că România renunță la jurisdicția Curții Internaționale de la Haga, în favoarea negocierilor diplomatice bilaterale. Gestul noului președinte român trebuie evaluat însă ca o eroare strategică, cât timp Ucraina nu a răspuns cu gesturi diplomatice similare, neincluderea României în Planul Iușcenko fiind o dovadă în acest sens. Noi-le autorități de la Kiev nu pot invoca faptul că România este implicată prin participarea Uniunii Europene, întrucât România nu este încă membră a acesteia²², iar UE nu este parte mediatore sau garantă în proces.

Răspunsul la întrebarea generică privind rolul constructiv al Ucrainei în rezolvarea conflictului transnistrean nu poate fi decât unul echivoc, întrucât semnalele diplomatice ale regimului Iușcenko

reflectă mai degrabă preocuparea geopolitică pentru substituirea Kremlinului din rolul de factor preeminent în acest dosar, excluderea vecinului incomod România și implicarea limitată a comunității occidentale. În acest sens, ar trebui menționate și aspectele negative ale continuării relațiilor de facto dintre Kiev și Tiraspol, pe linia politicii externe ucrainene a incriminatului regim al lui Leonid Kucima, de protejare a autorităților comuniste transnistrene. Astfel, la 27 februarie 2003, UE și SUA au introdus interdicții de circulație pentru un număr de "oficialități" transnistrene. Or, aceste persoane în continuare pot să se deplaseze liber pe teritoriul Ucrainei, să se folosească de aeroportul din Odessa, iar administrația de la Kiev, în pofida declarațiilor proeuropene, nu se asociază comunității occidentale prin declararea lor ca *personae non gratae*.

Un alt aspect critic îl constituie atitudinea Ucrainei față de perspectiva creării posturilor vamale mixte de-a lungul porțiunii transnistrene a frontierei moldo-ucrainene. Monitorizarea mixtă, fie și cu participarea OSCE sau UE, a porțiunii transnistrene a frontierei moldo-ucrainene nu presupune restabilirea necondiționată a spațiului vamal unic al Republicii Moldova, și nici demontarea necondiționată a actualului regim de la Tiraspol. Invocând principiul suveranității Republicii Moldova, autoritățile ucrainene se contrazic faptic, întrucât doar posturile vamale mixte moldo-ucrainene, iar nu cele ilegale, de contrabandă, tîraspoleano-ucrainene, pot asigura restabilirea spațiului vamal unic și stoparea fluxului economic ilegal ce alimentează subzistența regimului Smirnov. Eschivarea, sub diferite pretexte, a conducerii Ucrainei de la crearea posturilor vamale mixte constituie o dovadă a duplicității politicii Ucrainei în raport cu problema conflictului transnistrean și perspectivele existenței statului moldovenesc.

Tot Ucraina permite survolul avioanelor militare rusești cu aterizarea pe aeroportul militar de la Tiraspol, ignorând faptul că aceste zboruri se efectuează fără permisiunea forurilor competente ale Republicii Moldova. În situația în care oficialitățile moldovenești și Misiunea OSCE nu controlează acest aeroport, aceste zboruri pot fi

²² Momentul concret plasându-se cândva în perioada 2007-2009, mult după ce Planul Iușcenko va fi trebuit să-și atingă scopul

folosite pentru traficul ilegal de persoane, armament, alte bunuri și substanțe ilicite. Or, Ucraina ar putea impune condiția ca aceste zboruri să se efectueze prin aeroportul de la Chișinău, cu asigurarea controlului vamal mixt din partea Republicii Moldova și a Misiunii OSCE.

Factorul Smirnov

Vecină a Alianței Nord-Atlantice din anul 2004, Republica Moldova va deveni în curând și vecina Uniunii Europene. Acei cetățeni moldoveni care dețin un pasaport românesc vor avea acces liber în zona Schengen. La orizontul anilor 2007-2009, Moldova va fi punctul de intersecție a două mari proiecte geopolitice rivale, cel al Europei extinse și cel al blocului eurasiatic, dobândind astfel dublul statut de frontieră vestică a "străinătății apropiate" a Rusiei și frontieră estică a „noii vecinătăți” a UE. În acest nou joc geopolitic de anvergură, Transnistria are menirea de a fi avanpostul cel mai înaintat al Rusiei pentru proiecția intereselor sale la vest.²³

Autoproclamata Republică Moldovenească Nistreană (RMN) este însă și cel mai apropiat actor rogue de granița UE, întrucât regimul autocratului Igor Smirnov nu reprezintă materializarea performanțelor administrative ale comunismului luminat, ci suma beneficiilor implementării prin forță a unui veritabil paradis mafiot, în timp ce majoritatea locuitorilor trăiesc în condiții precare de viață – detaliu al statisticii care face din Republica Moldova cel mai sărac stat european.

Fundamentul puterii lui Igor Smirnov îl constituie conjuncția dintre gradul ridicat de profitabilitate a activităților ilicite transnistrene și represivitatea dirijată predilect spre comunitatea românofonă de pe malul stâng al Nistrului²⁴, toate acestea

producându-se sub umbrela de securitate a Armatei a XIV-a a Federației Ruse.

O situație gravă caracterizează soarta comunităților agrare aflate în așa-numita zonă de securitate impusă de RMN în urma războiului din 1992, regimul Smirnov instituind de facto, contrar înțelegerilor anterioare, posturi vamale, de grăniceri și miliție pe traseul rutier Tiraspol-Râbnîța. Astfel, s-a ajuns ca agricultorii din localitățile Dorotcaia, Coșnița, Pârâta, Cocieri, Molovata Nouă etc. să plătească veritabile taxe de protecție²⁵ pentru a putea ajunge și cultiva terenurile asupra cărora au drepturi legale de proprietate, anii 2004 și 2005 fiind caracterizați, de altfel, de compromiterea recoltelor din cauza atitudinii dictatorial-discreționare a regimului mafiot de la Tiraspol.²⁶

Autoritățile oficiale moldovenesti au însă partea lor de vină în perpetuarea fenomenului ilicit transnistrean întrucât au conferit regimului Smirnov în perioada 1996-2001 prerogative ale suveranității de stat în aria productivă și comercială. Astfel, prin Decizia protocolară cu privire la soluționarea problemelor apărute în domeniul funcționării serviciilor vamale ale Republicii Moldova și Transnistriei (document bilateral semnat de Mircea Snegur, președintele Republicii Moldova, și de Igor Smirnov), separatistilor li s-a acordat dreptul de a utiliza propria ștampilă vamală cu inscripția "Republica Moldova. Vama Tiraspol". Aici trebuie precizat că încă din anul 1991, nici un agent economic din zona controlată de regimul de la Tiraspol nu plătește impozite la bugetul statului moldovenesc. Semnarea acestui document a legalizat fluxul imens de contrabandă ce trecea prin Transnistria, permițând supraviețuirea și consolidarea economică a RMN.²⁷

Pe lângă ștampila vamală, Republica Moldova a asigurat pentru agenții economici din Transnis-

²³ Adrian Pop, Documentar Transnistria

²⁴ Criza scolară din anul 2004 este doar unul din episoadele recente ale încălcării sistematice de către regimul separatist a drepturilor și libertăților fundamentale prevăzute de legislația internațională. Vezi în acest sens Severe Violations of Human Rights in the Transnistrian Region of Moldova. Statement by the International Helsinki Federation for Human Rights (IHF) and the Moldovan Helsinki Committee, Vienna/Chișinău 11 August 2004, www.ihf.org

²⁵ Mai mult, agricultorii în cauză au fost constrânși în anul 2005 să încheie contracte de arendă pe propriile terenuri cu autoritățile separatiste

²⁶ Pentru analiza acestui fenomen grav la adresa regimului proprietății și a securității alimentare a multor comunități din stânga Nistrului, vezi Ion Manole, Dreptul la proprietate în regiunea de est a Republicii Moldova, www.politicom.moldova.org/

²⁷ Doar Guvernul condus de prim-ministrul Ion Sturza a instituit, în aprilie 1999, posturi fiscale de-a lungul Nistrului pentru a controla cât de cât fluxul de mărfuri transnistrene. Contrabanda prin Transnistria devenise însă o afacere extrem de profitabilă pe ambele maluri ale Nistrului, cei care încercau să se opună acestei practici fiind înlăturați. La 2 iulie 1999, a fost asasinat la comandă Eugen Grosu, șeful vămii Căușeni, după ce a capturat câteva parade de mărfuri de contrabandă din Transnistria și a refuzat să se asocieze cu alte persoane corupte din structurile de stat ale Republicii Moldova. Evident, că asasinii nu au fost găsiți și pedepsiți. Mai mult, căderea guvernului Sturza nu s-a lăsat așteptată, politica sa vamală nefiind agreeată de grupurile de interese de la Chișinău și Tiraspol (noiembrie 1999).

tria toate condițiile pentru activitățile economice: certificate tip „A” necesare pentru exportul textilelor în Uniunea Europeană, certificate de conformitate, scrisori oficiale de garanție către bănci străine pentru obținerea de credite etc. Agenția Națională de Identificare Automată (EAN) a oferit agenților economici transnistreni inclusiv coduri lineare, fără de care exporturile lor nu ar fi fost posibile. Abia prin schimbarea din septembrie 2001 a politicii Chișinăului față de regimul Smirnov și introducerea unor noi ștampile vamale, formula de negocieri a fost inversată - mai întâi elaborarea statutului juridic, iar apoi oferirea ștampilelor vamale pentru operațiunile de export. Această formulă nu le-a convenit liderilor separatiști²⁸ care au recurs la o campanie de discreditare și provocare a autorităților comuniste de la Chișinău. Dependenta energetică a Republicii Moldova față de Centrala electrică de la Cuciurgani, aflată în mâna liderilor transnistreni, constituie un alt aspect critic al înstăpânirii clanului Smirnov asupra surselor vitale ale subzistenței locuitorilor de pe ambele maluri ale Nistrului. De asemenea, rapoarte independente au reliefat faptul că structuri economice din aria RMN (uzina mecanică de la Tighina, cea metalurgică de la Râbnita, respectiv fabrica „Electromas” din Țiraspol) produc armament de contrabandă pentru destinații roguie, iar trei rachete radioactive Alazan datând din vremea URSS erau recent disponibile spre cumpărare.²⁹

Controlul efectiv al frontierei moldo-ucrainene pe segmentul transnistrean ar putea reprezenta un instrument de coerciție eficient la adresa regimului separatist. Precondiția-test o constituie o schimbare radicală de atitudine din partea noilor autorități de la Kiev, care să permită pe teritoriul lor fondarea cât mai multor puncte vamale mixte³⁰ și monitorizarea militarizată strictă a graniței, contrabanda transnistreană nefiind o amenințare doar la adresa securității Republicii Moldova, ci și a Ucrainei. Altfel, autoritățile de la Chișinău vor continua să asiste neputincioase și la separatismul

de contrabandă al regimului mafiot al lui Igor Smirnov.

Din februarie 2003, Igor Smirnov alături de alte 16 personaje din conducerea autoproclamatei RMN sunt persoane non-grata pe teritoriul statelor membre ale UE, ca și pe cel al Statelor Unite, un pas care ar trebui să fie irevocabil și urmat de o diplomație concertată de presionare a sponsorilor regimului separatist de abandonare a acestor lideri periculoși. O soluție în acest sens ar putea-o constitui precedentul autoproclamatului conducător al Adjariei, Aslan Abashidze, care în mai 2004 a fost presat să părăsească puterea și să fugă undeva, având, însă, în spate un statut de impunitate garantat de președintele georgian Mihail Saakașvili.

Factorul Bănescu

Proгноza geostrategică pe termen scurt indică faptul că România rămâne (alături de Polonia) limita extinderii spre Estul ex-sovietic a NATO și a Uniunii Europene, respectiv (alături de Bulgaria) limita largirii UE la Marea Neagră. Acest fapt conferă României un avantaj și o relevanță importante, cu o condiție, aceea ca noul politician-forte de la București, adică popularul președinte Traian Bănescu, să coordoneze promovarea unei politici externe românești cu mult mai eficientă și mai profesionistă decât cea a guvernelor anterioare. Jocul geopolitic la gurile Dunării și Marea Neagră nu are România nici ca favorită, dar nici ca outsideră. Necesitatea securizării frontierei răsăritene poate fi un element decisiv, date fiind noile realități ale campaniei globale antiteroriste și amenințările cotidiene la adresa securității UE alimentate și din cauza traficului ilicit originat în Transnistria ori în restul spațiului CSI ce beneficiază de caracterul de stat slab al Ucrainei sau Rusiei. Dar care ar trebui să fie metodologia politicii externe românești la gurile Dunării și la Marea Neagră, deci implicit și în chestiunea transnistreană?

²⁸ În fruntea Comitetului vamal transnistrean se afla chiar fiul lui Igor Smirnov, armeanul Armatei a XIV-a reprezentând o sursă enormă de export ilicit și necontrolat.

²⁹ Vezi investigațiile de curând ale lui Brian Johnson Thomas și Mark Franchetti, Radiation rockets on sale to 'terrorists' in The Sunday Times, May 5, 2005 sau studiul lui Alex Klimet, The Transnistrian Dilemma, SAIS Review - Volume 25, Number 1, Winter-Spring 2005, The Johns Hopkins University Press, p. 71-73.

³⁰ Vezi istoricul detaliat al problemei în studiul EU Border Guards Set To Ensure Moldova's Economic Reintegration, <http://www.az.md/news/ID=28594>, April 8, 2004.

Primul pas ar trebui să-l reprezinte continuarea politicii de bună vecinătate, de promovare a cooperării regionale și instrumentelor pașnice de soluționare a eventualelor litigii interstatuale.

Al doilea pas ar trebui să se fundamenteze pe imaginea externă a României de factor de stabilitate și de securitate în regiune în relaționarea cu partenerii din UE și cu aliații din NATO. Acuze grave (gen Voronin³¹) de imixtiune și subminare într-un alt stat vecin nu pot avea relevanță în cancelariile vestice cât timp România nu are unități militare dislocate (unilateral și fără mandat internațional) pe teritoriul altui stat din regiune și nu promovează o politică externă direcționată spre negarea statalității vreunei țări vecine (recte Republica Moldova).

Al treilea pas l-ar constitui nerenușterea la obiectivul fundamental de control al gurilor Dunării și de delimitare justă a graniței maritime și a platoului continental la Marea Neagră. Problema critică care derivă de aici este relația dificilă cu fostele autorități ucrainene, noul regim Iușcenko, în pofida gesturilor amicale ale președintelui Băsescu de renunțare la jurisdicția Curții Internaționale de la Haga³², nerăspunzând cu măsuri similare. Dimpotrivă, Kievul continuă vechea tactică a tergiversărilor diplomatice și a acțiunilor unilaterale, chiar dacă acestea încalcă flagrant legislația internațională în vigoare (cazul continuării lucrărilor la Canalul Bâstroe, de exemplu). În plus, imaginea externă a Ucrainei în raport cu Occidentul s-a îmbunătățit spectaculos de la revoluția portocalie încoace, fără ca atitudinea sa față de România să fi fost marcată de o schimbare reală. Marja de manevră a Bucureștiului în raport cu partenerii vestici este deci limitată³³. Oricum, regimul Băsescu trebuie să aibă în considerare reintroducerea plângerii la Curtea Internațională de Justiție de la Haga, atât în chestiunea delimitării teritoriale, cât și în dosarul Canalului Bâstroe; aceste două acțiuni putând reprezenta factori de presiune mult mai eficienți decât a n-a comisie bilaterală, o eventuală soluție favorabilă

României (cel puțin în privința Canalului Bâstroe) fiind un argument-forțe, legitimant al politicii regionale românești.

Al patrulea pas (critic) ar trebui să fie renunșterea la obiectivul irealist al propulsării retorice a României drept lider regional. Desigur președintele Băsescu îi este utilă o politică externă activă pentru consolidarea autorității sale, dar succesele reale sunt periclitate, de regulă, atunci când mesajul oficial trădează prea mult imaginar politic. În același timp, capabilitățile diplomatice ale României se necesită a fi la înălțimea unui astfel de obiectiv. Or până acum, corpul diplomatic român a dat mai degrabă semne de inconsistență, precaritate profesională, timpi de reacție lenți, nepotism și nepromovare a tinerilor specialiști - reflexie a trăsăturilor generale birocratice de tip stat slab, care caracterizează România post-Război Rece.

Se recomandă dimpotrivă o atitudine retorică mai puțin grandioasă și mult mai pragmatică, mai oportunistă care să poziționeze România ca partener și aliat realmente like-minded și necesar, iar în perspectivă - de ce nu? - ca lider regional de facto.

Al cincilea pas privește propriu-zis Republica Moldova și conflictul transnistrean. Astfel, România trebuie să acorde o atenție specială cetățenilor români, locuitori pe ambele maluri ale Nistrului, drepturile și libertățile lor fundamentale trebuind să fie o prioritate strategică a noii administrații de la București. Aceasta trebuie să fie cartea principală pe care președintele Băsescu să joace atunci când dorește să conteze în jocul de putere relativ la soarta Republicii Moldova. Cetățenii români din Republica Moldova urmează să beneficieze de statutul cetățeniei europene (așa cum este ea instituită prin Tratatul de la Maastricht și reglementată prin Carta comunitară a drepturilor fundamentale³⁴) o dată cu aderarea de facto a României la UE, deci o contribuție solidă pe agenda PESC se impune din partea Bucureștiului. În același timp însă, prezența României ca atare și nu

³¹ În perioada negocierii acceptării Memorandumului Kozak (noiembrie 2003), președintele moldovean reclama comisarului pentru extindere Guenther Verheugen acest comportament imperialist din partea României.

³² Relevantă, de altfel, atunci când Ucraina regimului Kucima se afla într-o situație de izolare diplomatică din partea Occidentului din cauza violărilor la adresa drepturilor și libertăților fundamentale din această țară. Cu ocazia reuniunii informale a Consiliului Nord-Atlantic la nivel al ministrilor Așezării de la Poiana Brasov (octombrie 2004), țara-gazdă România nu a reușit să aducă pe agenda summit-ului subiectul Bâstroe...

³³ Introdusă în capitolul II al proiectului de Tratat Constituțional al UE.

³⁴ Vezi supra, p. 4.

doar implicită, prin UE, în grupul de mediere și garantare a rezolvării conflictului este necesară.

Triunghiul SUA-NATO-UE

Această formulă interconectată - datorită comunității democratice de valori, interese, dar și grație apartenenței la Alianța Nord-Atlantică atât a actorului preeminent al lumii actuale, Statele Unite, cât și a majorității statelor membre ale Uniunii Europene - poate constitui cheia rezolvării conflictului transnistrean, prin opoziție cu lipsa de eficiență a triunghiului Rusia-Ucraina-OSCE.

Triunghiul comunității occidentale are forța economică, puterea militară, capacitatea și experiența diplomatică pentru implementarea unei soluții viabile în Transnistria. Lecțiile învățate în crizele similare din spațiul ex-iugoslav ar putea facilita un rezultat pozitiv și în privința conflictului transnistrean.

Se impun însă următoarele precondiții:

Primo. UE și SUA să decidă necesitatea implicării urgente și decisive în acest dosar de securitate, unul de natură critică pentru supraviețuirea Republicii Moldova, dar și unul important, iar nu minor, pentru comunitatea euro-atlantică. Transnistria nu va fi reprezentând o gaură mare pe harta Europei, dar este una în vecinătatea imediată a euro-atlanticismului. Soluționarea sa nu va eradica flagelul terorist, dar va înlătura un facilitator al acestei amenințări alimentate de orice formă de trafic ilegal (persoane, droguri, arme, bani). Or, Transnistria este un avanpost rogue la adresa securității euro-atlantice.

Secundo. UE și SUA nu trebuie să aibă probleme de cooperare, similare disputei transatlantice în privința Irakului. Protectorul Tiraspolului este membru în Consiliul de securitate al ONU și în G-8, este partener al aliaților euro-atlantici în cadrul Consiliului NATO-Rusia, adică are o poziție net superioară unor entități precum fosta Iugoslavia ori Irakul. Convergența de obiective și o diviziune a muncii eficientă trebuie să fie atinse încă din faza preliminară, iar România trebuie să aibă o agendă diplomatică activă în acest sens.

Tertio. UE și SUA trebuie să conștientizeze că secesiunea transnistreană este o problemă fezabilă, mai mult că însăși relația transatlantică are de câștigat dintr-o astfel de inițiativă comună. O misiune de tip Petersberg, în cadrul Acordului

Berlin+, va conferi PESA câmp de acțiune și performanță, în timp ce Statele Unite nu vor fi afectate, ci dimpotrivă, de împrumutarea capacităților lor din NATO pentru un astfel de scop just. Dacă misiunea va eșua, atunci se va putea trece la etapa superioară de coerciție a intervenției Forței de răspuns a NATO ori a celei de reacție rapidă a UE. Implementarea misiunii de tip Petersberg trebuie să preceadă desfășurarea oricărei forme de consultare populară în regiunea transnistreană. Rusia poate participa la această misiune de management al crizei doar după retragerea deplină a Armatei a XIV-a și a arsenalului său din Transnistria.

Scenarii de viitor

Argumentele istorice nu au nici o valoare în jocurile de putere, mai ales dacă actorii mari implicați sunt deranjați de incriminabilele „găuri negre”, hegemonic-expansioniste, din trecutul lor. În aceste condiții, ceea ce contează din timpul trecut nu sunt elementele arhivistico-paseiste, ci modul în care acestea se înscriu în categoria „lecții învățate”. Mai ales pentru statele mici, ceea ce rămâne, finalmente, valid din ceea ce a fost este rațiunea de a folosi istoria și precedentele sale pentru a pregăti eficient viitorul.

Astfel, rostul scenariilor subsecvente este acela de a circumscrie parametrii strategici ai politicii externe a României relativ la perspectivele conflictului transnistrean și la capacitatea diplomației românești a de a contribui (decisiv) la soluționarea acestuia.

Scenariul A

Premisa 1 - Bucureștiul decide să continue linia diplomatică ofensivă, formulată de președintele Băsescu imediat după investirea sa. Obiectivul principal este acela de a face din România un lider pe eșichierul geopolitic al regiunii Mării Negre, în acest context conflictul transnistrean putând reprezenta ocazia demonstrării importantei statului român în zonă.

Premisa 2 - Traectoria conflictului rece transnistrean rămâne aceeași, anume caracterizată de incapacitatea actorilor vestic (OSCE, UE, SUA, NATO) de a ajunge la un compromis fiabil cu puterile din Est (Rusia și Ucraina), acceptabil atât

din punct de vedere al respectării suveranității și a integrității Republicii Moldova (fapt echivalent cu respectarea și aplicarea dreptului internațional), cât și din cel al reimpunerii păcii, ordinii și realizării armoniei interetnice și lingvistice, la granițele Europei comunitare.

Concluzie - România nu se poate propulsa în postura de lider regional și deci influența decisiv, pe cont propriu, soluționarea conflictului transnistrean din mai multe motive:

Ambele părți implicate în conflict au avut în general în ultimul deceniu o atitudine ostilă implicării României.

Astfel, autoritățile de la Chișinău au incriminat constant tentativele de „imixtiune” politică, economică și educațională din partea Bucureștiului, identitatea națională și lingvistică moldoveană fiind dihotomice românismului, perceput ca un pericol direct la adresa suveranității; în acest sens, ar trebui amintit conflictul diplomatic moldo-român (2001-2003) - marcat de expulzarea atașatului militar român și de schimburi dure de replici la cel mai înalt nivel - ori faptul că statul moldovean nu și-a formulat decât recent și într-un context mai degrabă propagandistic scopul reimplicării României în rezolvarea conflictului transnistrean³⁵.

Regimul separatist de la Tiraspol a promovat o politică constantă de acuzare a României de imperialism și de negare a componentei etnice românești din Transnistria, deci implicit a drepturilor egale ale acesteia cu minoritățile rusă și ucraineană. Un argument în acest sens l-a reprezentat cazul grupului Ilașcu, „o formațiune teroristă finanțată și antrenată în România”, liderul său devenind după eliberare membru marcant și parlamentar al partidului naționalist România Mare.

Rusia, principalul susținător al separatismului transnistrean, se opune prezenței României în diferitele formule și planuri de soluționare a conflictului, și aceasta în cadrul mai larg al relațiilor diplomatice reci cu Bucureștiul - perceput a fi un avanpost al puterilor occidentale și mai ales al SUA în zonă.

Cu excepția relativă a planului Belkovski,

document, de altfel, neoficial, Rusia s-a opus constant implicării românești în atingerea unor soluții mediate, Kremlinul fiind promotorul excluderii Bucureștiului din Grupul de contact pe considerente de comportament anexionist.

Rusofobia din societatea românească, incriminată ca atare în cercurile decidente moscovite, manifestă prin perenitatea solicitării de condamnare a Pactului Ribbentrop-Molotov (adică a anexării Basarabiei, Bucovinei și a Ținutului Herța), a restituirii tezaurului și a americano- și eurofiliei românilor concretizată în aderarea României la NATO și UE, în defavoarea și prin opoziție cu opțiunea cooperării cu Rusia și spațiul CSI.

Ucraina reprezintă principalul contracandidat al României în competiția pentru recunoașterea de către cancelariile occidentale a poziției de lider în regiunea Mării Negre.

În pofida schimbării de regim politic la Kiev, în urma succesului revoluției portocalii, evaluarea primelor 6 luni de mandat relevă neschimbarea obiectivelor principale și metodicii diplomatice ucrainene.

Mentineră relației speciale cu Kremlinul - probată de faptul că prima vizită a noului președinte Iușcenko a fost la Moscova (care se opusese vehement candidaturii sale) sau de planul ucrainean în privința Transnistriei, o replică congruentă a „Memorandumului Kozak”.

Scopul major al regimului Iușcenko este acela de a „cumpăra timp” în relația cu Bucureștiul, ofensiva diplomatică de atragere a sprijinului și simpatiei occidentale urmărind și îndiguirea pretențiilor de mărire românești, bazate pe apartenența la NATO și iminenta aderare la UE.

O dovadă a constanței politicii externe ucrainene în relația cu România o constituie cazul Canalului Băstroe, gestul diplomatic (și neinspirat din punct de vedere al Realpolitik) al președintelui Băsescu de renunțare la jurisdicția Curții Internaționale de Justiție de la Haga (în chestiunea la fel de spinoasă a delimitării platoului continental) nefiind urmat în comisia mixtă de o atitudine reciprocă pozitivă din partea Kievului, promotor a unilateralismului diplomatic și faptic³⁶.

³⁵ Vezi supra, p. 12.

³⁶ Același oficial român declara însă în noiembrie 2003 că România nu dorește să semneze un tratat de bază cu Republica Moldova fiindcă perioada în care aceste tratate de bază erau necesare în Europa, după terminarea Războiului Rece, nu mai este de actualitate (sic!) - <http://www.azi.md/news>, 17 noiembrie 2003.

România a ratat șansa de a valorifica postura de președinte în exercițiu al organizației în anul critic 2001 (atunci când Rusia trebuia să înceapă retragerea trupelor și a capabilităților sale militare din Transnistria, conform obligațiilor asumate cu ocazia summit-ului de la Istanbul din 1999), ministrul de Externe Mircea Geoană comițând eroarea de a pasa responsabilitatea dosarului transnistrean pe agenda următoarei președinții portugheze sub pretextul³⁷ nepericlitării semnării tratatului de bază româno-rus.

OSCE prezintă mai degrabă un bilanț negativ în chestiunea transnistreană, cei doisprezece ani scurși de la instituirea misiunii sale în Republica Moldova fiind marcați de un status-quo al ineficienței.

OSCE nu a părut nicicând deranjată de faptul că statul român a fost exclus din Grupul de contact, oficialii acestei organizații nemani-festându-se de atunci înainte în favoarea reincluderii României în eforturile diplomatice multilaterale de rezolvare a conflictului.

România deține puține atuuri de lobby în „parteneriatul strategic” cu Statele Unite, astfel încât autoritățile de la Washington să-și axeze opțiunile din regiunea Mării Negre pe inițiativa Bucureștiului, un actor mult prea inclinat spre bandwagoning, dar și spre incompetență diplomatică.

Peremptoriu în acest sens este efortul depus de diplomația românească în cazul Băstroe, în timpul reuniunii informale a Consiliului Nord-Atlantic la nivel de miniștri ai Apărării de la Poiana Brașov (octombrie 2004), reacția aliatului american fiind una rece, deși Ucraina regimului Kucima era supusă unui veritabil embargo politic din partea puterilor occidentale³⁸.

România nu poate canaliza hotărâtor nici decizia forurilor UE din următoarele cauze:

Din punct de vedere statutar, Bucureștiul deține până la data aderării efective (cândva în perioada 2007-2009) doar poziția de observator în instituțiile comunitare.

Din punct de vedere informal, diplomația românească nu poate fi un promotor, ci mai degrabă trebuie să navigheze cu grijă printre Scyllele și Carybdele intereselor economice prima-

re ale UE în relația cu Rusia, criza irakiană intensificând contactele și apropierea strategică între „vechea Europă” (Franta și Germania) și Kremlin.

Scenariul B

Premisa 1 - Autoritățile de la București decid să promoveze o politică externă moderată și calibrată în dosarul transnistrean, bazată pe primatul strategiilor euroatlantice (SUA-UE) de soluționare a conflictului. România renunță la obiectivul irealist al atingerii poziției de lider regional, optând în schimb pentru folosirea cât mai eficientă a apartenenței la NATO, UE, precum și a parteneriatului strategic cu SUA precum satisfacerea intereselor sale de securitate.

Premisa 2 - Diplomația comunitară își coroborează tot mai mult eforturile cu cele ale diplomației americane, numitorul comun constituindu-l eliminarea cât mai multor focare de instabilitate și conflict la granița comunității geopolitice euroatlantice (Transnistria, Osetia, Nagorno-Karabakh). Rusia președintelui Putin continuă să vadă vecinătatea apropiată ca pe un interes geopolitic inalienabil, opunându-se, în consecință, politic și (subversiv) militar, diminuării prezenței și a ponderii sale în regiunea Mării Negre.

Concluzie - Șansele ca România să devină o putere regională de facto sunt mult mai mari (decât în cazul primului scenariu), neproclamarea unor obiective de politică externă prea ambițioase, ci a unora moderate (gen lider regional versus furnizor regional de securitate) putând îndigui mai bine adversitatea altor actori cu pretenții și statut în zonă.

România are nevoie de relații foarte bune nu doar cu actorul hegemon - Statele Unite -, ci și cu UE, al cărei membru cu drepturi depline va deveni în curând. Reacțiile critice venite dinspre Bruxelles (Statutul Curții Penale Internaționale) sau Paris (criza irakiană) trebuie mult mai profesionist prevenite, Bucureștiul având ocazia, grație, paradoxal, conflictului transnistrean, să ofere un numitor comun urgent și relevant pe agenda „astupării” prăpastiei transatlantice.

³⁷ Vezi supra nota 28, p. 17

³⁸ Idem

Securizarea frontierelor reprezintă o prioritate atât pentru România, cât și pentru UE, iar misiunile de tip Petersberg desfășurate în cadrul Acordului Berlin+ pot avea o primă concretizare în spațiul ex-sovietic în Transnistria. Promovarea de către diplomația românească a unui astfel de obiectiv pe agenda ESDP este un obiectiv realist, sprijinul administrației americane pentru o astfel de soluție de pacificare nefiind o himeră sau condiționat de dubii de rivalitate.

Responsabilitatea ar cădea, prin urmare, pe umerii Rusiei și ai Ucrainei de a accepta o misiune Petersberg în arealul lor geopolitic. Misiunea Bucureștiului ar fi aceea de a orchestra implementarea acestei misiuni de impunere a păcii atât prin canalele diplomatice bilaterale (mai ales cu Ucraina), cât și prin oferirea drepturilor de survol, tranzit și de stabilire de baze de suport logistic.

În competiția de imagine cu Ucraina, România poate forța reacția Kievului în avantaj propriu, prin clamarea caracterului imperios al intervenției

UE în Transnistria în contextul eșecului misiunii OSCE și a respingerii de către oficialitățile moldovene a planului Lușcenko. În consecință, noile autorități ucrainene, dornice de o apropiere rapidă de puterile vestice (cel puțin din punctul de vedere propagandistic al occidentalizării țării și al integrării sale în structurile euro-atlantice) vor fi presate eficient, via București, pentru a fi de acord cu o astfel de misiune al cărei mandat ar include în perspectivă și securizarea frontierei nistrene a Republicii Moldova în relația cu Ucraina.

În privința Rusiei, Bucureștiul, odată obținut sprijinul de jure al Ucrainei pentru UE, trebuie să joace rolul clasic, neexpus, al partenerului echidistant, furnizor al soluțiilor mediate de încetare pașnică a conflictului. Soluția adversă de amenințare cu retalieri la adresa Kremlinului - grație apartenenței la NATO și UE - pentru toate evenimentele tragice din trecut este irațională, dată fiind diferența uriașă de statut strategic și geopolitic dintre România și Federația Rusă.

Mobilizarea etnică și instituționalizarea etnicității în context post-comunist...	pag. 3
Drd. Gabriel Dragomir	
Zygmunt Bauman despre etica postmodernă	pag. 13
Lector univ. Irina Stănciugelu	
Un parteneriat româno-american, născut în Războiul Rece.....	pag. 25
Academician Mircea Malita	
Problematizarea între idioțenia articulată și tăcerea comprehensivă	pag. 31
Dr. Olga Doina Ștefănescu	
Stat și revoluție în gândirea lui Marx	pag. 35
Drd. Valentin Nicolescu Quintus	
Dosarul conflictului transnistrean	pag. 41
Asist. univ. drd. George Anglițoiu	